

Nicolaas Rasson
2de licentie Geschiedenis

Licentiaatsverhandeling

De diplomatieke breuk tussen België en het Vaticaan

Het fiasco van de 'échange de vues', 1878 – 1880.

Promotor : Professor E. Witte

Academiejaar 2003 – 2004
Vrije Universiteit Brussel

Woord vooraf

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar mijn promotor, Prof. E. Witte, die meteen begreep waar ik naartoe wilde toen ik de ingrediënten aanbracht die moesten leiden tot de keuze van dit onderwerp, en die mij door haar onfeilbare feed-back en haar eigen enthousiasme, doorheen dit historische labyrint kon loodsen. Ik meen dat wij elkaar steeds goed begrepen hebben.

Ik was gelukkig te kunnen beschikken over twee, elk op hun terrein even deskundige commissarissen, namelijk Prof. J. Thyssens en Prof. R. De Groof : dank voor het aanzienlijk vergemakkelijken van mijn geestelijke arbeid.

Mijn dank gaat ook uit naar het KADOC te Leuven en het Archief van het Aartsbisdom Mechelen – Brussel te Mechelen, die mij geheel kosteloos en op gastvrije wijze toegang wilden verlenen tot een nieuwe bron van kennis.

Opdat deze verhandeling een verhelderende bijdrage mag betekenen tot de geschiedschrijving.

Nicolaas Rasson, juli 2004

1. Inleiding

Dat het ooit tot een diplomatieke breuk is gekomen tussen België en het Vaticaan, is door weinigen geweten. Een affaire die eens zoveel beroering gewekt heeft, is vandaag compleet in de vergetelheid geraakt. In menige overzichtswerken wordt de zaak gereduceerd tot een intrigerend zinnetje in de trant van : '*...en in 1880 verbrak de regering de diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan*'. Meer gedateerde werken geven al wat meer prijs, maar deze werken hebben niet de diplomatieke breuk als onderwerp, maar behandelen de gespannen politieke sfeer waarin deze breuk kon plaatsvinden. De auteurs van deze verouderde werken vaak niet vrij waren van enige prefiguraties en vooroordelen. De diplomatieke breuk was onlosmakelijk verbonden met de schoolstrijd die in alle hevigheid was losgebarsten in 1879, en daarom was het voor deze auteurs moeilijk om niet automatisch verzeild te raken aan één van beide kanten van de ideologische breuklijn tussen katholieken en liberalen. Deze tegenstelling zat diepgeworteld, en dit heeft zijn sporen nagelaten op de historiografie. Een bijkomende moeilijkheid – of is dit voor een historicus juist een zegen ? – is dat beide partijen in de nasleep van de breuk via de pers en eigen publicaties een ware propagandaslag hebben gevoerd om hun grote gelijk te bewijzen. We begeven ons behalve op quasi-onontgonnen terrein, dus ook op gevaarlijk terrein. We hebben hier te maken met een onderwerp waarrond veel controverses bestonden, en het is dus aan ons om het hoofd koel te houden en alert te zijn voor eventuele valstrikken.

De verbreking van de diplomatieke betrekkingen tussen België en het Vaticaan in 1880 stond dus in nauw verband met de schoolstrijd. In 1878 was er onder leiding van Frère-Orban een homogeen liberale regering aan de macht gekomen, en tot groot ongenoegen van de katholieke oppositie maakte deze onmiddellijk werk van een onderwijshervorming die de laïcisering van het lager onderwijs beoogde. De '*loi de malheur*' joeg de hele Belgische katholieke wereld in het harnas tegen het liberale kabinet. De breuklijn tussen katholieken en liberalen, een constante in nagenoeg de hele Belgische politieke geschiedenis, kwam in dit conflict als nooit te voren tot uiting. Het waren vooral de bisschoppen die flink tekeer gingen, en in dit geagiteerde klimaat klopte Frère-Orban aan bij de Heilige Stoel. We stonden dus voor een unieke situatie waarbij de leider van een regering die een moderne Staat nastreefde, in dialoog ging met de leider van de Rooms-Katholieke Kerk, opdat deze zijn kudde tot kalmte zou aanmanen.

Er ontstond een gedachtenwisseling tussen de Belgische regering en het Vaticaan – in de literatuur staat deze gedachtenwisseling bekend als de '*échange de vues*' – en het is de schriftelijke neerslag van dit diplomatieke overleg dat ons voornaamste studieobject zal zijn. Het diplomatieke overleg vond plaats op twee plaatsen : in Brussel stond Frère-Orban in de hoedanigheid van minister van Buitenlandse Zaken in contact met de pauselijke nuntius, Serafino Vannutelli, terwijl er in Rome gesprekken plaatsvonden tussen de Vaticaanse staatssecretaris, kardinaal Nina, en de Belgische gevolmachtigde minister, Auguste d'Anethan. Er bestaan weliswaar geen schriftelijke verslagen van deze ontmoetingen, maar het is de diplomatieke correspondentie tussen enerzijds Frère-Orban en d'Anethan, en anderzijds kardinaal Nina en Vannutelli, die ons een heel eind kan helpen. Ze zullen ons enerzijds een blik geven op het besluitvormingsproces achter de schermen, en anderzijds zullen ze ons ook toelaten om de '*échange de vues*' die plaatsvond tussen 1878 en 1880, te reconstrueren. Omdat dit vlak na de breuk een heethangijzer was, zullen we uiteindelijk ook niet voorbij kunnen aan 'de schuldvraag'.

Vooraleer we ons echt toeleggen op de evenementen die tot de breuk hebben geleid, moeten we de zaak omkaderen in een groter geheel. Daarom willen we beginnen met een uiteenzetting over de evolutie van de verhouding Staat-Kerk in België, vanaf 1830 tot het jaar 1878 waarin de *'échange de vues'* van start ging. Tegelijk zal er om dezelfde reden ook een overzicht worden gegeven van de Belgisch-Vaticaanse betrekkingen tot 1878. Een volgende stap bestaat erin dat we de persoonlijkheden die een centrale rol zouden spelen één na één belichten. Hierbij kijken we naar de achtergronden van de voornaamste actoren, waaronder de reeds voornoemden Frère-Orban, Auguste d'Anethan, kardinaal Nina en Vannutelli. De nadruk zal vooral gelegd worden op hun 'startpositie', m.a.w. wordt de vraag gesteld wie zij waren anno 1878. Welke functie oefenden zij precies uit en tot waar reikte hun macht ? Een interessant gegeven is, dat 1878 ook het jaar was, waarin er na het lange pontificaat van Pius IX (1846 – 1878) met Gioacchino Pecci ofte Leo XIII, een nieuwe paus aantrad. Als kersverse paus werd Leo XIII dus al meteen geconfronteerd met een ambitieuze liberale regering in België; een land dat hem zoals we zullen zien nauw aan het hart lag. Evenmin mogen we voorbij gaan aan de rol van het Hof, want koning Leopold II genoot een veel grotere politieke manoeuvreerruimte dan bijvoorbeeld koning Albert II vandaag. Verder moeten we oog hebben voor een aantal clusters van personen en belangengroepen. Zo was er het episcopaat dat een belangrijke rol zou spelen in de opbouw van een uiterst gespannen politiek en sociaal klimaat. Wie waren deze bisschoppen, en hoe lagen de verhoudingen binnen het episcopaat ? En hoe zag het politieke landschap eruit ? Binnen de Liberale Partij bestond er een doctrinaire en een radicale vleugel, terwijl de onderlinge tegenstellingen en twisten aan katholieke zijde nog veel groter waren. Ook hier zullen we dus oog moeten hebben voor de interne verhoudingen. Wanneer we dan de *'échange de vues'* die op gang kwam in detail bekijken, zullen we al deze centrale actoren in volle actie aan het werk zien.

Één van onze belangrijkste hoofdbronnen wordt gevormd door het archief van de nuntiatuur in Brussel, en het archief van het Staatssecretariaat. In het eerste archief vinden we de originele brieven van Nina aan Vannutelli, en de minuten van de brieven van de nuntius aan de staatssecretaris, en het omgekeerde is waar voor het tweede archief. Deze archieven zijn raadpleegbaar in het Geheim Vaticaan Archief te Rome, maar voor de minder avontuurlijke Belgische vorsers is er gelukkig nog het KADOC te Leuven dat heel wat dossiers heeft gemicrofilmd, en naar verluid wordt deze collectie gemicrofilmde dossiers nog steeds uitgebreid. Daarbij wordt de voorkeur gegeven aan het archief van de nuntiatuur, daar het archief van het Staatssecretariaat meer hiaten vertoont. Er werd dus gewerkt met kladbrieven en originele brieven waardoor er als het ware sprake is van een dubbele boekhouding. Uiteraard heeft men dan met het oog op de leesbaarheid voorkeur gegeven aan de originele versies, maar dit was blijkbaar zeker niet altijd mogelijk. Bijlange niet alle documenten uit deze beide archieven staan op microfilm, en dit maakt ons afhankelijk van de keuze van anderen, maar toch mogen we met een gerust hart stellen dat de mensen die deze selectie voor ons hebben gemaakt, hun opdracht zeer ruim hebben genomen.

Om de diplomatieke lijn die men aan Belgische zijde volgde te onderzoeken, zullen we ons baseren op *'La Belgique et le Vatican'*; een merkwaardige bronnenpublicatie uit 1880 – '81. Het gaat hier om een overheidspublicatie die moest dienen ter legitimatie van het regeringsbesluit om de diplomatieke banden met de Heilige Stoel te verbreken. Deze publicatie was het werk van Emile Banning, en laten we vooraleer we dieper ingaan op deze publicatie eens kennis maken met deze persoon.

Emile Banning was wat men zou kunnen noemen een propagandist van het eerste uur. In zijn biografie over Leopold II omschrijft Neil Ascherson hem als '*een romantische imperialist van de gevaarlijkste sentimentele soort*'.¹ Of het nu ging om het annexeren van Luxemburg, meer geld voor het leger of om de koloniale aspiraties van Leopold II...als mensen ergens van overtuigd dienden te worden was Banning de geknipte man. Emile Banning begon zijn carrière als journalist bij *L'Écho du Parlement*, maar hij belandde al snel via de Koninklijke Bibliotheek bij het ministerie van Buitenlandse Zaken als bibliothecaris, archivaris en vertaler.² Vanuit deze functie had hij de '*échange de vues*' van in den beginne van nabij kunnen volgen, en het valt dan ook niet te verwonderen dat Frère-Orban in hem de geschikte dossiervreter zag om tot een dossier te komen waarin de handelswijze van Frère-Orban in de contacten met het Vaticaan van A tot Z gestaafd wordt. Het moet gezegd dat dit geresulteerd heeft in een uiterst handig instrument voor mensen die met dit onderwerp begaan zijn. De publicatie telt drie lijvige delen. Deel I vat aan met een uiteenzetting over de geschiedenis van de Belgisch-Vaticaanse betrekkingen, en vertoont bijna vanzelfsprekend hier en daar tekenen van partijdigheid, maar voor de rest bevat deel I van '*La Belgique et le Vatican*' vooral de integrale weergave van de correspondentie die tussen Frère-Orban had plaatsgevonden, maar hierbij kunnen we ons onmiddellijk de vraag stellen wat er dan niet gepubliceerd staat in deze uitgave, en of er dan misschien geen zaken zijn weggelaten. Een handigheidje is dat ook de beruchte herderlijke brieven die door het episcopaat n.a.v. de schoolstrijd in de wereld werden gestuurd, in deel I gepubliceerd zijn, evenals uittreksels uit het dossier-Dumont dat vanaf mei 1880 in de openbaarheid is gekomen. Deel II en deel III worden volledig ingenomen door de letterlijke weergave van de verhitte parlementaire debatten waartoe de '*échange de vues*' aanleiding hebben gegeven, en uiteraard zullen deze debatten ook betrokken worden bij het onderzoek.

Om een beter zicht te krijgen op het reilen en zeilen binnen het episcopaat, en op het functioneren van kardinaal Dechamps, konden we niet voorbij gaan aan het archief van kardinaal Dechamps dat uiteraard te consulteren is in het Archief van het Aartsbisdom Mechelen – Brussel te Mechelen. Dit archief bevat de inkomende correspondentie en de minuten van de uitgaande correspondentie van kardinaal Dechamps van en naar allerlei personen die betrokken waren bij de '*échange de vues*'. Naarmate de persoon die door Dechamps werd aangeschreven op dezelfde golflengte zat als de kardinaal, kunnen we meer te weten komen over de diepere roerselen van kardinaal Dechamps.

Behalve het oeuvre van Aloïs Simon, is er bij de secundaire bronnen één bijdrage die een speciale vermelding verdient. Het archief van de nuntiatuur in Brussel voor de periode van het pontificaat van Leo XIII werd voor onderzoek geopend in het jaar 1980, maar exact een halve eeuw geleden had baron Pierre Van Zuylen zich reeds een toegang kunnen verschaffen tot de archieven van het Vaticaan, en daaruit sproot zijn werk '*La Belgique et le Vatican en 1879*' voort. Dit werk werd in vier delen gepubliceerd in *Revue de Belgique* in het najaar van 1954, maar het is een beetje vreemd dat er nooit een vervolg is op gekomen, daar Van Zuylen met '*La Belgique et le Vatican en 1879*' toch meer is blijven steken op een rigide momentopname. Van Zuylen zou pas overlijden in het jaar 1974, en voor de rest blijkt hij geen enkele andere publicatie m.b.t. het Vaticaan op zijn naam te hebben staan.

---

¹ ASCHERON (Neal). *De koning nv : de biografie van Leopold II*. Antwerpen, Manteau, 2002, p. 75.

² DELZENNE (Y.) & HOUYOUX (J) (eds.). *Le nouveau dictionnaire des belges. De 1830 à nos jours*. Le Cri Edition, Bruxelles, 1998, deel I.

Tot slot krijgt ook de pers een centrale plaats toebedeeld in deze verhandeling, temeer omdat de dagbladpers vooral in de negentiende eeuw functioneerde als een essentiële schakel in het besluitvormingsproces. De negentiende eeuwse opiniepers woog op het beleid, en op sommige momenten bepaalden zij wel degelijk de agenda. De dagbladen kunnen ook aangewend worden ter illustratie van de bijzonder geladen sfeer waarin de '*échange de vues*' plaatsgrepen, maar bovenal zijn we geïnteresseerd in de verschillende opinies die er heersten over de '*échange de vues*'. We hebben dan ook gekozen voor een brede waaier aan kranten zodat de twee liberale en de twee katholieke strekkingen aan bod zullen komen. Zo vinden we aan liberale zijde *L'Indépendance Belge*, *L'Étoile Belge*, *La Flandre Libérale* en *L'Écho du Parlement*, en aan katholieke zijde vinden we *Journal de Bruxelles*, *Bien Public* en *Courrier de Bruxelles*. Om enige Nederlandstalige inbreng niet helemaal uit te sluiten, hebben we tot slot ook de liberaal-katholieke krant *Het Handelsblad* betrokken bij dit onderzoek. In elk geval hebben we geopteerd voor de meest dominante titels op nationaal vlak. De achtergronden van deze kranten worden apart onder de loep genomen in hoofdstuk 3.8. Al deze kranten zijn onderzocht voor de periode van 1 januari 1880 tot 31 juli 1880, maar occasioneel kunnen deze kranten ook aangehaald worden buiten deze periode. In specifieke gevallen kunnen ook andere kranten, bijvoorbeeld buitenlandse, een rol opeisen en dan zullen deze titels in het kort behandeld worden in het corpus zelf.

2. Staat en Kerk in België : 1830 - 1878

2.1 De periode 1830 - 1850

2.1.1 Een nieuwe Staat op oude gronden

België heeft haar onafhankelijkheid te danken aan het fameuze 'monsterverbond' dat in 1827 tot stand was gekomen tussen katholieken en liberalen. Aan liberale kant waren het vooral intellectuelen uit de middenklasse die zich uit onvrede over hun machtspositie tegen Willem I keerden, terwijl de katholieken misnoegd waren over koninklijke bemoeienissen op verschillende terreinen, te beginnen met het onderwijs. Na de geslaagde opstand van 1830, diende de revolutie nog verzilverd te worden door de creatie van een grondwet waarin beide drukkingsgroepen hun gading konden vinden. Uiteraard mondde dit uit op een compromis. België werd een modern, op burgerlijke leest geschoeid koninkrijk waar het constitutioneel-monarchaal ordeningsbeginsel een stevige basis legde voor de liberale Staat. Wat deed de katholieken dan vallen voor dit nieuwe land ? De nieuwe grondwet verleende aan de Kerk een statuut dat in grote mate tegemoet kwam aan haar verwachtingen. De Kerk kreeg los van het juk van de Staat een grote bewegingsvrijheid, terwijl de overheid geheel vrijblijvend financiële middelen ter beschikking stelde. In feite was de erkenning van de vrije meningsuiting nog de belangrijkste fundamentele toegeving die de Kerk als compensatie moest goedkeuren. Er werd namelijk in principe afstand gedaan van de Constantijnse opvatting die een volstreekte eenheid vooropstelde van de katholieke leer, het recht, de moraal en het openbare gezag. De door de Kerk gevreesde gelaïciseerde samenleving behoorde van dan af tot de grondwettelijk gegarandeerde mogelijkheden. Maar in het België van anno 1830 leek deze mogelijkheid een puur theoretisch gegeven, temeer er van katholieke zijde onbelemmerd gewerkt kon worden aan de herovering van de politieke structuren via de heropbouw van de kerkelijke instellingen. Dit vooruitzicht verklaart waarschijnlijk waarom het Belgische episcopaat, tegen de officiële politiek van het Vaticaan in, ter zake een vrij soepele en verzoenende houding aannam.³ De bisschoppen gaven hun zegen aan de grondwettelijke liberale instellingen, en zij bekommerden zich verder om het behoud van de door de grondwet gegarandeerde katholieke vrijheden.

Hoe keek men vanuit Rome naar de ontwikkelingen in België ? Vanzelfsprekend wordt hier met 'Rome' bedoeld op de Pauselijke Staten en niet op het koninkrijk Italië waar nog lang geen sprake van was. De politieke constellatie in België strookte in principe niet met de opvattingen van het Vaticaan. De Belgische Kerk opereerde binnen het kader van de liberale staat, terwijl het Vaticaan lak had aan het parlementarisme en het constitutionalisme, en nog steeds een absolutistisch geordende staat voorstond waarin de Kerk ongebreideld haar gang zou kunnen gaan. Er bestond dus onenigheid over de te volgen tactiek, maar deze discussie werd snel naar de achtergrond verdrongen omdat de bisschoppen eigenlijk dezelfde aspiraties koesterden. Zij wilden eveneens een zo sterk mogelijke machtspositie voor de Kerk binnen de maatschappij, maar zij trachtten deze te realiseren langs parlementaire weg. Het was dus voor hen zaak om via conservatief-katholieke politici een zo groot mogelijke greep op de wetgevende macht uit te bouwen. Verkiezingen waren bij deze van cruciaal belang, en van op de preekgestoeltes werden de stemgerechtigde gelovigen dan ook gesommeerd om op de 'juiste' kandidaten te stemmen. Op deze manier werd geleidelijk aan ook de gedachte gelanceerd dat een politieke daad eigenlijk een religieuze daad was, en dit maakte van het

³ WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Brussel, VUBPress, 1997, p. 27.

episcopaat een stemmenkanon in de ware betekenis van het woord. Het was het Vaticaan niet ontgaan dat de bisschoppen een politieke machtsfactor met een groot potentieel waren in België, en daarom kneep men een oogje dicht voor de legale activiteiten van het episcopaat.

Het gedoogbeleid van het Vaticaan betekende zeker niet dat het afzijdig bleef van de Belgische politiek. De katholieken vormden geen homogeen blok en ook het episcopaat was in zijn geheel nog niet doordrongen van het pauselijke gezag. Binnen het episcopaat waren er nogal wat aanhangers van de Franse priester F.R. de la Mennais (1782 – 1854), beter bekend als kortweg Lamennais. Het gaat hier om een belangrijke filosoof van het liberaal-katholicisme die vrijheid en democratie in de politiek en in de Kerk propageerde, en tevens pleitte voor de verbreking van de oude banden tussen de staat en de clerus. Het liberaal-katholieke gedachtegoed van Lamennais werd in 1832 in de encycliek *Mirari Vos* door paus Gregorius XVI (1831 – 1846) veroordeeld, maar het episcopaat voelde zich niet gebonden aan eender welke autoriteit. Het radicalisme bij de lagere clerus en in het episcopaat, en ook het feit dat de theoloog Lamennais in contact stond met de naar Parijs gevluchte L. De Potter, maakte dat koning Leopold I in naam van de gevestigde orde een beroep deed op het Vaticaan. Hij wenste de aanwezigheid van een pauselijke gezant die, los van het episcopaat, direct in naam van de paus kon spreken om de katholieke kritiek op zijn beleid te temperen, en te verplichten zich te schikken naar het staatsbelang. Om zulk een gezant te verkrijgen, deed hij een beroep op de Oostenrijkse kanselier Metternich die in 1835 bekwam dat Monseigneur Gizzi als pauselijke gezant naar Brussel werd gestuurd. Leopold I besefte evenwel niet dat Metternich bijkomende instructies had verschaft aan Gizzi, die door de Oostenrijkse kanselier beschouwd werd als een bijkomend instrument om de Belgische politiek onder controle te houden en te behoeden voor '*les autres folies des avancés de ce pays*'.⁴

2.1.2 De spil van het treffen tussen Staat en Kerk : het onderwijs

Het onderwijs vormde al vanaf 1830 de speerpunt van de kerkelijke actie. Dit was het terrein waar zieltjes gevormd en gekneed konden worden, en het kerkelijke monopolie hierop bleef het enige principiële uitgangspunt. 'Onderwijs heeft steeds een ideologische basis, en daarom kan de neutrale Staat niet bij het onderwijs betrokken worden', redeneerden de katholieken. Maar het verstandshuwelijk dat zij met de liberalen hadden gesloten, impliceerde dat er ook over het onderwijs naar een vergelijk moest worden gezocht. Het Voorlopig Bewind had in 1830 de vrijheid van onderwijs uitgeroepen, en de kerkelijke hiërarchie had tijdens de opstelling van de grondwet duidelijk laten verstaan dat zij de onderwijsvrijheid onlosmakelijk verbond met de algehele vrijheid van godsdienst. Zo kwam men uiteindelijk tot het bewuste artikel 17 dat brede invulling van de onderwijsvrijheid voorzag. Het kwam er op neer dat de katholieken een onbeperkte vrijheid van onderricht verkregen, en dat de liberalen er van verzekerd waren dat de staat zelf ook onderwijs kon inrichten. Waarschijnlijk om wijvingen uit de weg te gaan, had men deze compromisovereenkomst dermate vaag gehouden dat beide partijen er ieder de interpretatie aan konden geven die hen het beste uitkwam. Dit maakte dat conflicten op langere termijn haast onvermijdelijk waren.⁵

⁴ COOLSAET (Rik). *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-2000*. Van Halewyck, Leuven, 2001, p. 62.

⁵ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 39 – 40.

In het nieuwe België maakten de katholieken dankbaar gebruik van de vrijheid om hun eigen net uit te breiden, terwijl ze anderzijds hun politieke meerderheid aanwendden om het openbare onderwijsnet zoveel mogelijk onder de controle van de clerus onder te brengen. De organieke wet op het lager onderwijs van 1842 was een belangrijke aangelegenheid waarbij de Kerk zich op een succesvolle manier had kunnen beroepen op haar formele en informele macht. Ook hier had men een schikking moeten treffen met de liberalen, maar in de praktijk was het toch weer de Kerk die er versterkt uit kwam. Deze wet erkende namelijk dat godsdienst en moraal onafscheidelijk met elkaar verbonden waren, stond de feitelijke supervisie van de clerus toe en steunde het vrije katholieke onderwijs financieel, daar elke gemeente een katholieke school mocht oprichten of overnemen. Langs de andere kant was elke gemeente nu verplicht een gemeenteschool op te richten, was er een aanzet gegeven tot centralisatie, en waren de liberalen er ook in geslaagd het benoemingsrecht van de leerkrachten onder de gemeenteraad te laten ressorteren, zodat het in principe mogelijk bleef om niet-confessionele lagere scholen op te richten.⁶ Maar toch was de Kerk er in gelukt een wettelijk vastgelegde vaste voet te krijgen in het officiële onderwijs; zo werd de inrichting van de (verplichte!) godsdienstlessen haar geheel toevertrouwd. Het spreekt voor zich dat deze onderwijswet gemaakt was op maat van de Kerk, en dat de greep van de geestelijkheid op het lagere onderwijs aldus nog verstevigd werd, zeker in de landelijke gebieden waar de clerus vrij spel had.

De organieke wet op het lager onderwijs van 1842 werd bijna unaniem goedgekeurd door Kamer en Senaat. Gedurende de parlementaire debatten hebben de liberalen niet één keer een bezwaar geuit tegen de kerkelijke inmenging in het officiële onderwijs. Zij zagen daarentegen in deze wet een garantie tegen de gevreesde opslorping van het lagere onderwijs door de clerus. Na de stemming, toen de praktische uitwerking van deze wet vooral in het voordeel van de kerkelijke belangen leek te uit te draaien, duurde het niet lang dat vooraleer meer en meer liberalen zich bekocht begonnen te voelen. Antiklerikale gevoelens begonnen op te borrelen, en toen de katholieke minister de Theux in 1846 de godsdienstige invloed nog versterkte en de onderwijzers oplegde zich te conformeren aan de instructies van de lokale clerus, was het voor de liberalen duidelijk dat een andere aanpak zich opdrong.⁷

Het was te verwachten dat steeds meer groepen binnen de maatschappij zich tegen de machtspositie van de Kerk begonnen te keren. Na 1839 was het unionisme niet langer van essentieel belang voor het voortbestaan van de natie, waardoor er meer ruimte kwam voor politieke strijd. Een geslaagde aanzet tot liberale en antiklerikale frontvorming op nationaal niveau was het Liberale Congres te Brussel in 1846.⁸ Één van de hoofddoelstellingen die in de beginselverklaring waren vastgelegd, was naast '*L'indépendance réelle du pouvoir civil*', ook '*l'organisation d'un enseignement à tous les degrés, sous la direction exclusive de l'autorité civile...en repoussant l'intervention des ministres des cultes, à titre d'autorité, dans l'enseignement organisé par le pouvoir civil*'. Het onderwijs groeide uit tot een symbooldossier in het liberale verzet tegen de klerikale 'bemoeienissen' in staatsaangelegenheden.⁹ De verkiezingen van 1845 hadden de antiklerikalen in de Kamer aanzienlijk versterkt, en in 1847 stond niets meer, ook koning Leopold I niet, een homogeen

⁶ WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p. 39.

⁷ BOTS (M.). *Laïcité et enseignement*. In: HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, p. 149. ; TYSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind: het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 40.

⁸ DE SMAELE (H.). *Politieke partijen in de Kamer, 1830 – 1914*. In: GERARD (E.), WITTE (E.), GUBIN (E.) en NANDRIN (J.-P.) (eds.). *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003, p. 146.

liberaal kabinet in de weg. Deze regering onder leiding van Charles Rogier (1847 – 1852), stemde haar (onderwijs-)beleid af op het partijprogramma dat een jaar eerder geformuleerd was. Met de organieke wet op het secundair onderwijs van 1850 kon de overheid veel terrein terugwinnen op de clerus. Het officiële onderwijs werd geprofessionaliseerd en er werden voldoende middelen ter beschikking gesteld om de concurrentie aan te kunnen met het vrije net. Het episcopaat protesteerde tegen de nieuwe wet. De tussenkomst van de clerus kreeg immers niet langer het karakter van autoriteit zoals door de wet van 1842 was bepaald voor het lager onderwijs. Het recht op toezicht werd beperkt tot die gevallen waar de godsdienstles niet door een geestelijke werd gegeven. Bovendien werd het katholieke monopolie verbroken en voorzag de wet voor de eerste maal in onderricht van meerdere godsdiensten. De bisschoppen weigerden nog godsdienstonderwijs te laten verstrekken in de officiële secundaire scholen zolang aan hun wensen niet werd toegekomen. Dat zou pas gebeuren onder de unionistische regering van de Brouckère (1852 – 1855).¹⁰

2.1.3 België en het Vaticaan : de pioniersjaren (1830 – 1850)¹¹

De Pauselijke Staten waren een heuse mogendheid, en het was dan ook een opsteker voor de revolutionairen dat 'Rome' de Belgische onafhankelijkheid in een vroeg stadium reeds erkende. Om de onafhankelijkheid te consolideren, was het van kapitaal belang om solide contacten uit te bouwen met de andere Europese staten, en daarom werden er allerhande voorlopige buitengewone missies uitgezonden. In november 1832 kreeg graaf Vilain XIII de opdracht die taak te vervullen bij de Heilige Stoel. In eigen land was Charles Vilain XIII een gerespecteerd man die gemakkelijk in conservatief-katholieke hoek te plaatsen was. Net als vele anderen in unionistisch België was hij een aanhanger van de theorieën van de Franse priester de la Mennais die in 1832 veroordeeld was door paus Gregorius XVI. Dit leidde tot moeizame persoonlijke contacten met de Romeinse Curie, en daarenboven wilde het Vaticaan dat België terugkwam op haar beslissing om het concordaat van 1827 in te trekken. Dit concordaat was in 1830 onder het motto '*Deux pouvoirs qui n'ont rien de commun ne peuvent négocier entre eux*' in grote eensgezindheid van tafel geveegd geweest. Het gevolg van deze strubbelingen was dat Vilain XIII op een dag zelfs zonder de gebruikelijke formaliteiten gewoon naar Brussel terugkeerde. Er volgde een periode van drie jaren van complete windstilte tussen België en de Heilige Stoel. Van een start in mineur gesproken !

Het was op aandringen van koning Leopold I dat de draad weer werd opgenomen in 1835. De Pauselijke Staten stuurden in juli Giacomo Gizzi als internuntius naar Brussel, en enkele maanden later zond de Belgische regering eveneens een zaakgelastigde naar Rome.

⁹ BOTS (M.). Laïcité et enseignement. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, p. 150.

¹⁰ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 50.

¹¹ HAULVILLE, de (P.). *Les missions du Roi des belges auprès du Saint-Siège depuis 1830*. RG, 47 (1888) pp. 457-492 , *La Belgique et le Vatican. Documents et travaux législatifs concernant la rupture des relations diplomatiques entre le gouvernement belge et le Saint-Siège*. Brussel, Bruylant-Christophe et Cie, 1880-1881, vol. I, pp. V – XCIV , VIANE (Vincent). *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859) : catholic revival, society and politics in 19th-century Europe*. Brussel, Belgisch Historisch Instituut te Rome, 2001, 647 p. , WAGNON (Henri). *Concordats et droit international*. Leuven, Universitas Catholica Lovaniensis, 1935, pp. 380 – 383.

Maar het aanhalen van de banden gebeurde niet van harte. Het episcopaat wenste niet op de vingers te worden gekeken door een pauselijke opziener, terwijl liberale én katholieke parlementsleden hierover hun bezwaren hadden geuit in de Kamer. Katholieke politici vreesden schadelijke gevolgen voor '*onze religieuze vrijheden*', en voor de Belgische clerus die reeds '*geëmancipeerd*' was en vele kamerleden stelden dat diplomatieke betrekkingen met de Pauselijke Staten indruisten tegen de grondwettelijke scheiding tussen Staat en Kerk. Zij zagen al de garanties die de in de unionistische geest opgestelde grondwet hen bood, op de helling gezet. Aan regeringszijde wees men er op dat de paus tevens een staatshoofd was, en dat het daarom niet meer dan evident was om er diplomatieke relaties mee op na te houden. De toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, graaf de Meulenaere, had het zelfs over interessante exportmogelijkheden, en daarmee liep hij nogal hard van stapel. Debatten over het al dan niet wenselijk zijn van het onderhouden van diplomatieke banden met het Vaticaan, vonden steeds plaats wanneer de Kamer zich diende uit te spreken over het budget voor de diplomatieke posten in het buitenland. Wat eigenlijk een routinestemming zou moeten zijn, mondde nagenoeg jaarlijks uit in hevige discussies waarbij steeds dezelfde argumenten opgevoerd werden. De regering Nothomb (1841 – 1845) erkende dat de Vaticaanse missiepost in Brussel inderdaad toch een religieus karakter had, maar stelde dat het 'door misverstanden weg te werken' de betrekkingen tussen Staat en Kerk zou kunnen 'vergemakkelijken'. In de beginperiode waren alle Belgische gevolmachtigde ministers niet zozeer carrièrediplomaten, maar wel figuren uit de nationale politiek die een hoog aanzien genoten. Dit onderstreept het feit dat de opeenvolgende unionistische, katholieke en liberale regeringen de link met het Vaticaan vooral zagen als een middel om de onderhandelingspositie van de regering tegenover het episcopaat te versterken.¹² Het brede verzet in de Kamer tegen de diplomatieke banden met de Pauselijke Staten deemsterde pas na 1848 weg, om dan enkele decennia later in nieuwe omstandigheden in alle hevigheid opnieuw los te barsten.

De eerste, hoogst ongelukkig verlopen contacten zouden typerend blijken te zijn voor de bilaterale betrekkingen tussen het jonge België en de eeuwenoude Pauselijke Staten in de periode 1832 – 1850. Omwille van de voornoemde politieke reserves werd de Belgische regering vaak alleen maar vertegenwoordigd door een simpele zaakgelastigde die het moest rooien met een krap budget. Net zoals dat in het begin het geval was geweest bij Vilain XIII, moeide de Heilige Stoel zich uitdrukkelijk met het Belgische personeelsbeleid, en wanneer er bezwaren rezen tegen een bepaald persoon, weigerde de Heilige Stoel deze te accrediteren. Op deze manier werden benoemingen op de lange baan geschoven zodat de Belgische diplomatieke post in Rome vaak maanden, zoniet jaren, onbemand bleef. De benoeming van graaf Emile d'Oultremont tot gevolmachtigd minister in 1840, sleepte 7 maanden aan. Men verdacht deze man er namelijk van, er maar al te revolutionaire ideeën op na te houden. Het was dan nog vooral een pesterijtje vanwege de Nederlandse gezant dat aan de basis lag van deze verkeerde voorstelling van zaken.¹³ Dat het ook helemaal anders kon bewees de aanstelling van Joseph de Chimay (1846 – 1847) : reeds 3 dagen na de officiële kennisgeving, kreeg Brussel het sein dat de katholieke de Chimay welkom was.

De nuntiatuur : een pauselijke pied-à-terre in Brussel

¹² VIANE (Vincent). *Op. Cit.*, p. 225.

¹³ VIANE (Vincent). *Op. Cit.*, p. 221.

In zijn doctoraatsverhandeling biedt Vincent Viaene een interessante kijk op de betekenis van België voor de Heilige Stoel. België was sinds oudsher een bastion van de Katholieke Kerk, maar met de ondertekening van de grondwet in 1831 werd er een geheel nieuwe situatie gecreëerd. Het Vaticaan stond voor de uitdaging om dat wat op het eerste gezicht tegenstrijdig leek met zijn belangen, om te buigen in zijn voordeel. De nuntiatuur in Brussel groeide al snel uit tot één van de speerpunten van de pauselijke diplomatie. In dit opzicht wijst Viaene op de kwaliteit van de nuntii in Brussel, en op de zorg waarmee zij geselecteerd werden. Het is inderdaad zo dat vele van deze mannen nog een mooie carrière binnen de Romeinse Curie te wachten stond. De belangrijkste strateeg van de Vaticaanse België-politiek in de beginperiode was Luigi Lambruschini. Lambruschini was staatssecretaris onder paus Gregorius XVI in de periode 1836 – 1846. Hij wist een buitengewoon grote invloed uit te oefenen op de paus. Van hem was tevens bekend dat hij als nuntius te Parijs zeer huiverachtig had gestaan tegenover de ontwikkelingen in België in 1830, en dat de Belgische grondwet hem veel te atheïstisch was.¹⁴

Na het weinig om het lijf hebbende verblijf in Brussel van internuntius Gizzi, trad er begin 1839 met Raffaele Fornari een internuntius aan die de hoofdpion zou worden van het vernieuwde diplomatieke beleid van de Heilige Stoel. Alhoewel hier geen sprake was van een vooraf uitgekende strategie, werd de Brusselse nuntiatuur onder Fornari een laboratorium van de pauselijke diplomatie. Voor de eerste keer knoopte een nuntius connecties aan met katholieke politici en journalisten, en ontstond er een vergaande interactie tussen hen. Fornari slaagde er ook in het vertrouwen te winnen van de bisschoppen. Door bij geschillen binnen de clerus steeds de zijde te kiezen van het episcopaat, werd er een begin gemaakt van de vestiging van Rome als de gerespecteerde centrale autoriteit binnen de Kerk. Zelfs de liberalen prezen hem om zijn *'kennis van onze instellingen, zijn evenwichtigheid en om zijn beminnelijkheid'*. Jaren later zei Fornari tegenover een Belgisch diplomaat dat er slechts twee personen waren met wie hij ruzie had gemaakt : kardinaal Sterckx en bisschop Van Bommel van Luik.¹⁵

Koning Leopold I, de patroon van de betrekkingen met het Vaticaan, apprecieerde het werk van Fornari enorm, en drong er in 1842 bij de paus op aan om hem te bevorderen tot een volwaardig nuntius. Zijn bede werd verhoord, en dit betekende ook een promotie van het aanzien van België binnen de Romeinse Curie. Enkele maanden nadien werd Fornari tot ieders verbazing overgeplaatst naar Parijs. Hij werd vervangen door de internuntius van Parijs, Mgr. Garibaldi, en deze had ginds geen grootse indruk gemaakt. Het Franse koninkrijk meende dat het eveneens aan een upgradering toe was, en Parijs zag in Fornari de geschikte nuntius. België was het niet eens met deze gang van zaken, en zag Garibaldi als een afdankertje. Hij werd niet bekwaam genoeg geacht om een waardige opvolger te kunnen zijn, en de Belgische regering weigerde dan ook Garibaldi als nuntius te accrediteren.¹⁶ Het moet gezegd dat later onderzoek heeft uitgewezen dat Fornari zelf om een overplaatsing had gevraagd, omdat hij aanvoelde dat hij, na zich drie jaren in bochten te hebben gewrongen, aan geloofwaardigheid had moeten inboeten ten overstaan van het episcopaat.¹⁷

Uiteindelijk werd de vacature in Brussel toegewezen aan een rijzende ster binnen de Romeinse Curie : Gioacchino Pecci; de latere paus Leo XIII. Pecci was een beschermeling van Lambruschini. Hij ging aan de slag op 15 april 1843, in een periode waarin er in het land steeds meer onvrede heerste over de toepassing van de organieke wet op het lager onderwijs

¹⁴ SIMON (Aloïs). *Instructions aux nonces de Bruxelles, 1835-1889*. Brussel, Institute historique belge de Rome, 1961, p. 14.

¹⁵ *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, vol I, p. XIV.

¹⁶ *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, vol I, p. XIV.

¹⁷ VIANE (Vincent). *Op. Cit.*, p. 390.

van 1842. De liberalen zagen in dat deze wet de clerus sterk bevoordeelde, terwijl de wet voor sommige clerici nog niet ver genoeg ging. Zo interpreteerden de bisschoppen de wet op een eigenninnige manier in een rondzendbrief. Al snel werd duidelijk dat Pecci niet zoals Fornari de rol van mediator tussen de regering en clerus op zich zou nemen, maar wel ging fungeren als de woordvoerder van de klerikale verzuchtingen. Pecci maakte geen aanstalten om het episcopaat in te tomen, en spreidde daarentegen een grote religieuze activiteit tentoon. Dit resulteerde in een slechte relatie tussen de nuntius en regeringsleider J-B. Nothomb. Langs alle kanten, ook door Lambruschini, werd Pecci aangemaand 'een beetje meer als een politicus te handelen', maar Pecci repliceerde dat een nuntius op politiek vlak weinig kon uitrichten zonder het vertrouwen en de steun van de bisschoppen. Samen met een aantal katholieke politici werkte Pecci actief mee aan de politieke ondergang van Nothomb in 1845. Zijn eigengereide optreden zorgde voor veel irritatie. Niet dat men in de Romeinse Curie één traan had gelaten om de liberale Nothomb, maar toch was men bevreesd dat de unionistische geest plaats zou maken voor een klimaat van liberale agitatie. Ook Fornari liet vanuit Parijs duidelijk verstaan misnoegd te zijn over het beleid van zijn opvolger. In 1846 werd Pecci teruggeroepen naar Rome. Officieel gebeurde dit om 'gezondheidsredenen', maar het moge wel duidelijk zijn dat Pecci zich door zijn onevenwichtig optreden in een onwerkbaar positie had gemanoeuvreed, en dat hem dit niet in dank werd afgenomen door zijn oversten in Rome.¹⁸

*Het Leclerq-incident*¹⁹

Veelzeggend over de broosheid van de Belgisch-Vaticaanse betrekkingen is het Leclerq-incident. Op 7 juni 1847, één dag voor de verkiezingen, stelde de demissionaire katholieke regering de Theux nog gauw graaf Van der Straeten-Ponthoz aan als gevolmachtigd minister bij de Heilige Stoel. De nieuwe liberale regering maakte deze verdachte benoeming onmiddellijk ongedaan, en presenteerde de procureur-generaal van het Hof van Cassatie, Mathieu Leclerq, als nieuwe vertegenwoordiger van de Belgische regering. Toen nuntius San Marsano liet weten dat de persoon van Leclerq niet beantwoorde aan het profiel dat de Heilige Stoel voor ogen had, reageerde de Belgische regering verbaasd, en die verbazing werd 30 jaar later gedeeld door de maker(s) van het werk *La Belgique et le Vatican*. Leclerq was weliswaar van liberale signatuur, maar als unionist van het eerste uur met een onberispelijke staat van dienst werd hij ook in brede katholieke kring alom gerespecteerd.²⁰ Meer nog, Leclerq was een gelovig man, en er waren in de verste verte geen gegronde redenen te bespeuren waarom zijn persoon aanstootgevend zou kunnen zijn voor de Heilige Stoel. De Belgische regering weigerde een nieuwe kandidaat naar voren te schuiven, maar het Vaticaan hield voet bij stuk. Op 11 december liet de Belgische regering weten geen andere keuze te hebben dan de betrekkingen met het Vaticaan te bevriezen.

Wat lag er nu aan de basis van deze patstelling ? Het Vaticaanse Staatssecretariaat bleef vaag over het waarom van de wraking. In Belgische politieke kringen sprak men van een represaille voor de weigering van Garibaldi in 1842. Tegenover de Franse gezant in Rome zei de staatssecretaris dat men op zich niets tegen Leclerq had, maar dat men het niet kon maken *'iemand aan te stellen die door een deel van de Belgische pers in antiklerikale hoek*

¹⁸ *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, vol I, pp. XXII – XXIV, en vol II, p. XIII. , VIANE (Vincent). *Op. Cit.*, pp. 391 – 399.

¹⁹ *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, vol. I, pp. XXV – XXXIII.

²⁰ DELZENNE (Y.) & HOUYOUX (J) (eds.). *Le nouveau dictionnaire des belges. De 1830 à nos jours*. Le Cri Edition, Bruxelles, 1998, deel 2, p. 54.

geplaatst wordt, en zeker niet wanneer dit ten koste gaat van graaf Van der Straeten-Ponthoz'. De stugge opstelling van het Vaticaan kwam vrij onverwacht omdat er in 1846 met Pius IX een paus was aangetreden die na het pontificaat van paus Gregorius XVI een verademing leek te zullen zijn. Het valt aan te nemen dat het verzet geleid werd vanuit het College der Kardinalen. Aan het hoofd van dit college stond namelijk kardinaal Lambruschini. In het werk *La Belgique et le Vatican* wordt er geïnsinueerd dat er een link was met spanningen binnen het episcopaat over de inrichtende macht van de Universiteit van Leuven. De interne strijd ging tussen een minderheid van jezuïeten die immer trouw aan de paus waren, en een meerderheid van bisschoppen die geheel vrij van enige pauselijke controle wensten te opereren. De Belgische zaakgelastigde in Rome, De Meester, liet weten uit goede bron te hebben vernomen dat het episcopaat niet ongelukkig zou zijn indien de kwestie-Leclerq tot een diplomatieke breuk zou leiden waardoor de nuntiatuur te Brussel gesloten zou worden.

Een oude bekende bood zich aan als bemiddelaar : Raffaele Fornari. Vanuit de nuntiatuur te Parijs gaf Fornari te kennen nog steeds begaan te zijn met België. Maar er viel niet veel te onderhandelen, want gesteund door de bijna unanieme Kamer hield de Belgische regering voet bij stuk. Eind maart 1848 kwam dan het bericht dat '*de Heilige Vader graag het genoegen zou hebben Leclerq te ontvangen als vertegenwoordiger van de Belgische regering'*. Vanwege de commotie had Mathieu Lecqlerc al laten weten niets meer te voelen voor een verblijf in Rome, en het was nog wachten tot 30 september 1848 vooraleer er met Alexandre de Ligne eindelijk weer een gevolmachtigd minister bij de Heilige Stoel op post was. Een Belgische diplomatieke overwinning was het dus niet. Temeer omdat het vooral de gespannen internationale situatie was die het Vaticaan overstag had doen gaan. De kwestie-Leclerq verzonk in het niets bij de dreiging die uit ging van het Italiaanse unificatiestreven. Rome werd overrompeld door revolutionaire troepen, en de Pauselijke Staten konden pas in ere worden hersteld na een Franse interventie in 1850.

De balans

Laten we eens een balans opmaken van de eerste drie decennia van de diplomatieke banden tussen België en het Vaticaan. Beide partijen schenen geheel andere verwachtingen over elkaar te koesteren, en dit gaf aanleiding voor een moeizame verstandhouding. Over de voordelen voor de Belgische Staat is het oordeel van de overheidspublicatie uit 1880 ronduit negatief.²¹ Toen er in 1839 voorafgaande het Verdrag van de XXIV Artikelen op internationaal vlak gebikkeld werd over België's toekomst, zweeg men in Rome in alle talen. Ook toen Pruisen bij de Belgische regering protesteerde over de steun van de Belgische clerus aan het Pruisische episcopaat dat in conflict was met de Pruisische regering, bleef Rome aan de kant staan in plaats van gehoor te geven aan de zorgen van de Belgische regering. De benoeming van Sterckx tot kardinaal in 1838 werd door Rome dan wel gepresenteerd als een groot eerbewijs aan ons land, maar het is de vraag of de Belgische politieke belangen hier enige baat bij hadden.

Een belangrijke, maar daarom niet noodzakelijk positieve innovatie, was dat er onder impuls van de nuntii een grotere verbondenheid was ontstaan tussen de Heilige Stoel en het episcopaat. De paus begon zich meer en meer te profileren als een kerkvader in plaats van een staatshoofd. Vanaf 1845 trokken de Belgische bisschoppen opnieuw op regelmatige basis naar Rome voor een *visitatio ad limina*, en dergelijk indrukwekkende belevenissen hebben zeker

---

²¹ *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, p. XIX.

sporen nagelaten bij de bisschoppen. Er diende zich tevens een nieuwe lichting aan van bisschoppen die jarenlang vertoefd hadden in het Vaticaan. Théodore de Montpellier en J-B. Malou waren in 1830 als prille twintigers naar Rome getrokken, en kwamen als ultramontanen terug om plaats te nemen op de bisschoppelijke tronen van respectievelijk Luik (1852) en Brugge (1848).²² De relatie tussen het episcopaat en de Heilige Stoel had een meer uitgesproken politieke dimensie gekregen, en daarmee lag het in balans met de Belgische afvaardiging bij de Heilige Stoel. De liberalen begonnen in deze periode in te zien dat het onderhouden van diplomatieke banden met de Heilige Stoel voor hen weinig zin had, en dat er zelfs een gevaarlijke belangenvermenging kon ontstaan indien er een katholieke regering aan de macht was. Het Leclercq-incident zou daarenboven een voorbode blijken te zijn geweest van een meer uitgesproken antiliberaal houding van de Heilige Stoel.

2.2 De periode 1850 - 1870

Het is steeds een heikele zaak om cesuren aan te brengen in de geschiedenis, maar vanaf ongeveer 1850 komen er een aantal tendensen bovendrijven, die het klimaat in het land gevoelig zouden wijzigen. Het unionisme maakte plaats voor steeds latenter wordende spanningen tussen katholieken en liberalen, en hoewel we hiervoor niet kunnen terugvallen op concrete cijfers was er duidelijk een proces van ontkerkelijking en ontkerstening op gang gekomen in de maatschappij. Dit had o.m te maken met de definitieve overgang van een overwegend agrarische naar een industriële samenleving in al zijn verschijningsvormen. Een maatschappij gebaseerd op het industriële, commerciële en financiële kapitalisme, kon niet langer meer gedijen onder de hegemonie van adel en kerk, en daarom begonnen de voorstanders van een gecentraliseerde, liberale lekenstaat zich te roeren. Liberale vrijdenkersorganisaties ijverden voor een bijstelling van de Kerk-Staat relatie, en hun ideeëngoed droeg bij aan het seculariseringsproces dat in een stroomversnelling kwam.²³

We moeten ook oog hebben voor een aantal verschuivingen in het buitenland. Het meest onmiddellijke resultaat van het revolutiejaar 1848, was de verdwijning van het door Metternich geleide antiliberaal en antinationaal interventiesysteem.²⁴ De liberaal-nationale bewegingen in de Duitse en Italiaanse vorstendommen namen steeds meer uitbreiding, en paus Pius IX zag zich tijdens de eerste jaren van zijn pontificaat genoodzaakt een aantal liberale hervormingen door te voeren in de Pauselijke Staten. Aanvankelijk werd 'Pio Nono' door sommigen zelfs gezien als leider van de Italiaanse eenheid, maar er was een teveel aan kandidaat-leiders, en de uitroeping van de Romeinse Republiek in 1848 had duidelijk gemaakt dat de Pauselijke Staten een obstakel vormden voor een toekomstige Italiaanse eenheidsstaat. Niet geheel vrijblijvend hadden troepen van Napoleon III het hachje van paus Pius IX gered. De seculiere natiestaat was aan een opmars toe in West-Europa, en het stond in de sterren geschreven dat de Pauselijke Staten, en het pauselijke gezag in het algemeen, nog danig op de proef zouden worden gesteld.

2.2.1 De triomf van het politieke liberalisme

In België bood er zich een nieuwe generatie liberale politici aan die geen uitstaans meer hadden met het unionisme en zich daarentegen lieten leiden door het basisprogramma dat was vastgelegd geweest tijdens het Liberale Congres van 1846. Liberalisme en

²² VIANE (Vincent). *Op. Cit.*, pp. 230 –232 , SIMON (A.). *L'Hypothèse libérale en Belgique...* pp. 44 – 45.

²³ TYSENS (J.) en WITTE (E.). *De vrijzinnige traditie in België*. Brussel, VUBPress, 1996, p. 10 – 12.

²⁴ VAN DE MEERSCHÉ (Paul). *Internationale Politiek 1815-1945. Overzicht en Interpretaties*. Leuven/Amersfoort, Acco, 1998, pp. 53 – 58.

antiklerikalisme gingen meer en meer hand in hand, en deze tendens werd nog voorspoedig door de restauratiepolitiek die de regering de Brouckère (1852 – 1855) m.b.t het onderwijs voerde. Zo werd de organieke wet van het secundair onderwijs eind 1853 door de zgn. Conventie van Antwerpen fel afgezwakt. Deze conventie die aanvankelijk alleen bedoeld was voor het rijksmiddelbaar onderwijs van Antwerpen, werd op aandringen van aartsbisschop Sterckx en nuntius Gonella (1850 – 1862) door de regering uitgebreid naar het hele land, met als gevolg dat de clerus zich weer kon laten gelden in het officiële middelbaar onderwijs. Er werd opnieuw een controlefunctie toegekend aan de geestelijkheid, en in vele scholen werd er een homogeen katholiek lerarencorps gewaarborgd.

De liberale wrevel werd versterkt door de ophef die was ontstaan onder het bewind van de katholieke regering De Decker (1855 – 1857) naar aanleiding van uitlatingen van twee Gentse universiteitsprofessoren, Laurent en Brasseur, die afwijkende meningen verkondigd hadden over katholieke leerstellingen. Ze werden verweten het geloof van hun studenten te verloochenen.²⁵ Een episcopale uithaal naar de rijksuniversiteiten en de ULB dreef het antiklerikale klimaat naar een hoogtepunt in het jaar 1857. De zgn. Kloosterwet, die de Kerk meer invloed verschafte op liefdadige werken, maakte een antiklerikaal eenheidsfront van progressieve en doctrinaire liberalen, en arbeiders mogelijk. De gezamenlijke manifestaties konden soms zelfs een gewelddadig karakter krijgen, en ze brachten de regering De Decker aan het wankelen. Toen de gemeentelijke verkiezingen van 1857 uitdraaiden op een afgetekende overwinning voor de liberalen, en daarmee aangetoond werd dat de liberale weerstand op een brede basis bij de bevolking kon rekenen, zag De Decker zich verplicht om het ontslag van zijn regering in te dienen.²⁶

Er kwam een homogeen liberaal kabinet onder leiding van Rogier en later van Frère-Orban, dat maar liefst 13 jaar stand zou houden. De radicale liberalen trachtten hun partij in antiklerikale en democratische richting te stuwen, en zij konden wel degelijk een bepaalde zweepfunctie uitoefenen m.b.t. een aantal politiek-religieuze kwesties. De liberale regeringen in de periode 1857 – 1870 zagen het als hun plicht om een aantal heilige huisjes te betreden, en ze voelden zich hierbij gesterkt door de publieke opinie. Nu de Belgische Staat en de maatschappij rijper geworden waren, streefden de liberalen naar een meer billijke verhouding tussen Staat en Kerk. Een jonge coming man van de liberale partij, Jules Bara, verkondigde in 1859 dat in België de enig mogelijke grondwettelijke oplossing voor de Staat-Kerk relatie de scheiding was, en dat het logisch zou zijn dat de Kerk eindelijk bepaalde burgerlijke eisen erkende in ruil voor een aantal aan de Kerk geleverde diensten. Concreet dachten de liberalen hierbij bijvoorbeeld aan de jaarwedden die steeds netjes werden uitbetaald aan de clerus. De poging in 1859 om de leiding over de kerkfabrieken, de organen die de tijdelijke goederen van de parochiekerken beheerden, onder staatscontrole te krijgen, moet in dezelfde context geplaatst worden. Dit wetsvoorstel haalde het evenwel niet vanwege het hevige verzet van het episcopaat, en temeer omdat ook koning Leopold I zeer sterk gekant was tegen een dergelijke maatregel. Hij verklaarde zelfs dat deze kwestie zijn leven had verkort.²⁷

Het liberale secularisatiestreven liet zich niet afschrikken, en richtte zich in 1859 op de begraafplaatsen. Het ging hier niet om een niemendalletje. De officiële begraafplaats had wettelijk het statuut van een sacraal oord dat onder het gezag van de clerus stond en dat de niet-kerkelijke, als een laatste, postume afstraffing, niet mocht ontheiligen door de aanwezigheid van zijn graf. Ongelovigen en aanhangers van andere godsdiensten vonden hun

---

²⁵ BOTS (M.). Laïcité et enseignement. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, p. 151.

²⁶ WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p. 86 – 87.

²⁷ GARSOU (Jules). *Frère-Orban de 1857-1896*. Bruxelles, Editions L'Avenir, 1946, p. 245.

laatste rustplaats op aparte plaatsen, en sommige pastoors konden het soms zelfs niet nalaten om de lichamen van niet-katholieken te onteren. De liberalen eisten dat de algemene begraafplaatsen voor iedereen toegankelijk waren, terwijl de katholieken claimden dat deze terreinen het eigendom van de Kerk waren. Tot groot ongenoegen van de katholieken bepaalde de regering verder dat het inrichten van nieuwe begraafplaatsen op door de gemeente aangekochte gronden niet meer gepaard ging met een religieus inwijdingsritueel. Hoewel er wel een politieke basis bestond voor een vergelijk, zou het mede door de onverzettelijkheid van het episcopaat nog duren tot 1891 vooraleer er een compromisoplossing kon worden uitgewerkt.²⁸

Een ander dossier dat de gemoederen hoog deed oplopen was dat van de studiebeurzen. Het verlenen van studiebeurzen geschiedde nog volgens bepalingen uit de tijd van het ancien régime, en dit betekende dus dat studiebeurzen voortkwamen van legaten en stichtingen. Volgens de wil van de erfslaters of schenkers werden de studiebeurzen toegekend aan het de universiteit van Leuven of aan het katholieke onderwijs. De tijden waren veranderd, en nu kon het wel eens gebeuren dat een begunstigde niet gelovig was. In naam van de gewetensvrijheid en in naam van de vrijheid van onderwijs, maakten de liberalen een wet waardoor het mogelijk moest kunnen zijn voor zo iemand om bijvoorbeeld voor de ULB te kiezen. De liberale meerderheid had geen moeite om de wet langs de Kamer te laten passeren, maar door een aantal verdragingsmanoeuvres vanwege de wederom getormenteerde koning Leopold I, werd de wet pas bekrachtigd in 1864.²⁹

Het belangrijkste actiepunt, en dan ook het meest gevoelige, betrof uiteraard het onderwijs. Toch was het niet de bedoeling van de regering om de organieke wet op het lager onderwijs van 1842 in zijn geheel van de baan te ruimen. Wel opteerden de doctrinaire-liberale kabinetten voor een beleid van administratieve correcties op deze wet, en daarmee verschilden zij grondig van mening met de radicale elementen binnen hun partij. Voor deze laatste groep vormde het onderwijs, getuige ook de oprichting van de *Ligue d'enseignement* in 1864, de sleutel voor de uitvoering van hun ambitieus maatschappelijk programma. De jonge generatie van progressieve liberalen had graag gezien dat er actie werd ondernomen tegen de formeel bevoorrechte positie van de clerus en tegen het godsdienstonderricht in het officiële onderwijs. De doctrinaireren hadden daarentegen in principe niets tegen de aanwezigheid van een priester in een openbare school, maar het priesterlijke gezag werd ingeperkt tot wat de wet expliciet voorschreef. Door de mogelijkheden van de wet van 1842 ten volle te benutten voerden de liberale regeringen een politiek ten gunste van de gemeentelijke scholen. In de periode 1857 – 1870 kon het openbare onderwijsnet dan ook een geweldige uitbreiding nemen.³⁰

2.2.2 Polarisatie & wederzijdse consternatie

De gebeurtenissen tijdens het Europese revolutiejaar 1848 hadden duidelijk gemaakt dat het Italiaanse unificatieproces een grote bedreiging vormde voor de wereldlijke macht van de paus. Paus Pius IX brak met de Italiaanse eenheidsbeweging, maar hier bleef het niet bij.

²⁸ SIMON (A.). België van 1848 tot 1865. In : Algemene Geschiedenis der Nederlanden, *Het liberaal getij, 1840 – 1885*, deel X, p. 134 – 137 , WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p. 86 – 88.

²⁹ SIMON (A.). België van 1848 tot 1865. In : Algemene Geschiedenis der Nederlanden, *Het liberaal getij, 1840 – 1885*, deel X, p. 137.

³⁰ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 55 – 57.

Europa maakte een flinke ruk naar rechts, en ook de ultramontaanse stroming in België kon hier munt uit slaan. In de ogen van vele katholieken waren de revoluties van 1848 een aanslag op de christelijke grondslagen van de samenleving, en de paus dacht er net zo over. Pius IX maakte een anti-liberale evolutie door, en stelde zich nu argwanend op tegenover grondwettelijke regimes en het liberale laïciseringsstreven. De ultramontanen, die een zo groot mogelijke pauselijke macht nastreefden, meenden nu dat het pausdom in acuut gevaar was, en gespten het harnas aan. Het politieke liberalisme werd aangewezen als de bron van al het kwade, en de Belgische ultramontanen achtten zich geroepen om op Belgische bodem een front te openen tegen de homogeen liberale regeringen tussen 1847 – 1852 en 1857 – 1870. Het was zonneklaar dat het unionisme in de gegeven omstandigheden geen toekomst meer had, en hoezeer het hem ook speet, stond ook Leopold I machteloos tegen deze gang van zaken. De opkomst van de politieke partijen maakte dat hij steeds minder zeggenschap had in de nationale politiek. Het begon de katholieken in de periode 1857 – 1870 te dagen dat hun natuurlijke bondgenoot waarvan zij zoveel heil verwachtten, de vorst, uiteindelijk toch altijd maar weer opnieuw gedwongen was zijn handtekening te plaatsen onder één of andere gecontesteerde wet, en ook dit werkte een hardere katholieke opstelling in de hand. Dat was ook zeker het geval toen na 1865 bleek dat koning Leopold II nog minder in de pap te brokken had dan zijn vader. In de jaren '50 van de 19de eeuw maakte het unionisme plaats voor een groeiende polarisatie tussen liberalen en katholieken, en de strijd radicaliseerde naarmate het liberalisme successen boekte.

Het zgn. clerico-liberale conflict zou de Belgische politiek decennialang beheersen. Een steeds wederkerend thema in de propagandastrijd was de grondwet. De ultramontanen wensten het herstel van de katholieke Staat, en in theorie moest dit dus ten koste gaan van de door hen verfoeide Staat op liberale basis. Het extreem ultramontanisme was uitgesproken anti-constitutioneel, maar het boegbeeld van deze stroming, Louis de Robiano, was verstandig genoeg om expliciet niet te spreken van het *omverwerpen* maar van het *verafschuwen* van de grondwet. Meer gematigde ultramontanen, die de meerderheid vormden en waartoe de bisschoppen behoorden, wilden niet helemaal breken met het bestaande politieke regime. Ze wilden wel binnen het grondwettelijke kader een confessionele politiek voeren die de kerkelijke suprematie zou verwezenlijken, en indien hiervoor een aantal voor de ultramontanen onaanvaardbare grondwetsartikelen geschrapt dienden te worden dan was dat maar zo. De houding van de ultramontanen bleef dus steeds een beetje ambigu, en dit stelde de liberalen in staat om zich op te werpen als de absolute verdedigers van de constitutie. Doorheen het verbale geweld tussen de ultramontanen en de liberalen, klonk er nog een derde stem : deze van de liberaal-katholieken. Zij erkenden het dogmatische gezag van de paus, maar volgden de anti-liberale politiek van het Vatikaan niet. De liberaal-katholieken bekampten de liberalen in het parlement, en zij verklaarden zich ondubbelzinnig trouw aan de bestaande staatsinrichting. Dit werd hen zwaar aangerekend door de ultramontanen die hen er van beschuldigden af te wijken van de richtlijnen en zelfs van de leer van de Heilige Stoel, en door hun 'zwakke' opstelling medeverantwoordelijk te zijn voor de opkomst van het politieke liberalisme.³¹

*Een zorgwekkende mijlpaal : de encycliek Quanta Cura (1864)*³²

³¹ WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, pp. 89 – 90 , VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.* Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 60 – 64 en pp. 215 – 218.

³² DE GROOF (R.). *Omnia instaurae in Christo : kerk, staat en onderwijs in België van 1830 tot 1919.* Brussel, VUB, 2003, deel I, pp. 32 – 36 , WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p. 89 , VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.* Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 190 – 192 , SIMON (A.). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909.* Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, pp. 20 – 21.

Met het dreigende verlies van zijn wereldlijke macht in het achterhoofd, begon Pius IX zich na 1848 meer en meer toe te leggen op zijn spirituele macht. Rome moest het absolute centrum worden van de Katholieke Kerk, en daarom was het van belang om de nationale kerken sterker aan zich te binden. Het Vaticaan trachtte zijn dogmatische en autoritaire houding te versterken door middel van de invoering van een aantal dogma's. Zo kondigde Pius IX op 8 december 1854 in de bulle *Ineffabilis Deus* het dogma van de Onbevleete Ontvangenis van Maria af. Dit luidde een nieuwe golf van Mariadevotie in heel de westerse wereld in. Nog belangrijker was het feit dat de paus hiermee zijn politieke greep op de Kerk verstevigde, want Pius IX had dit dogma afgekondigd zonder een concilie te hebben bijeengeroepen. Deze resolute affirmatie van het pauselijk leergezag kon binnen de Kerk op veel steun rekenen. In liberale kringen werd het dogma van de Onbevleete Ontvangenis nog op hoongelach getrakteerd, maar het lachen zou hen in 1864 vergaan met de encycliek *Quanta Cura* en haar appendix de *Syllabus errorum*.

De encycliek *Quanta Cura* en dan nog vooral de bijbehorende *Syllabus*, kunnen als toonbeeld gelden van de pauselijke afkeer tegenover het liberalisme en het modernisme. De *Syllabus* somde nauwgezet tachtig stellingen op, waarover de paus vervolgens de banvloek uitsprak. Niets of niemand werd ontzien. Of het nu ging om het naturalisme, het rationalisme en de godsdienstvrijheid, of de lekenstaat, het josephisme, het gallicanisme en het etatisme... het waren allemaal uitwassingen van een maatschappij op de dool, en deze *errores* werden nu door de paus scherp veroordeeld. Niet toevallig waren de laatste vier stellingen tegen het liberalisme gericht. In feite was de *Syllabus* een compilatie van eerdere uitspraken van de paus en zijn illustere voorgangers, maar toch kende dit kort maar krachtige document een enorme weerklank.

De liberaal-katholieke krachten in Europa waren misschien wel de grootste slachtoffers van deze pauselijke uitval. De ultramontaanse opinie kraaide victorie, en zag in *Quanta Cura* een onverbloemde veroordeling van het liberaal-katholicisme. In *Bien Public* stond letterlijk te lezen dat '*het pauselijk gezag die school heeft opgedoekt*'. De onverzoenlijke toon van de encycliek en haar begeleidende *Syllabus* leek niet voor interpretatie vatbaar, en de principes waarop de katholieke politici sinds tientallen jaren hun activiteiten baseerden, leken veroordeeld in de naam van de onveranderlijke leer van de Kerk. Kardinaal Sterckx was eveneens niet opgezet met *Quanta Cura*, en in 1865 staaftde het episcopaat officieel de interpretatie dat de encycliek geen enkele blaam inhield voor de grondwettelijke instellingen, en dat alleen het rationalistisch liberalisme werd veroordeeld. De parlementaire rechterzijde kon aldus haar zelfvertrouwen terugwinnen, maar het was nu wel tot een definitieve breuk gekomen met de ultramontanen. Aan liberale zijde werd de encycliek met afgrijzen onthaald. De liberale politici voelden zich als het ware uitgeroepen tot levend wild, en de volgende jaren en decennia zouden zij weinig moeite ondervinden om hun achterban te overtuigen van de vijandigheid van de Kerk tegenover de verworven liberale, moderne vrijheden. Voor de liberalen werd het nu menens. Na het anti-klerikalisme deed nu ook het anti-papisme haar intrede in de Liberale Partij. Met de encycliek *Quanta Cura* leek het Vaticaan definitief een nieuwe weg in te zijn geslagen.

2.2.3 België en het Vaticaan : de ontzuivering (1850 – 1870)

De homogeen liberale regering van Charles Rogier en Walthère Frère-Orban (1847 – 1852), was de eerste Belgische regering die de koe bij de horens vatte. Als teken aan de wand voor de ontluikende liberale emancipatie, werden de betrekkingen met het Vaticaan aangegrepen om concrete politieke doelstellingen na te streven. Geheel volgens de regels van

het internationaal recht erkende België de Romeinse Republiek niet, en volgde de gevolmachtigde minister Alexandre de Ligne in 1848 de paus naar zijn toevluchtsoord in Gaeta nabij Napoli. Toen de Ligne eind 1849 er voor koos zijn mandaat in de Senaat op te nemen, werd er met Henri de Brouckère een politiek zwaargewicht naar Gaeta gestuurd om zijn ambt over te nemen, en ook dit wijst erop dat de Belgische regering een groot belang hechtte aan de diplomatieke post bij de Heilige Stoel. De instructies die de Brouckère begin 1850 meekreeg, deden vermoeden dat er iets op til was. Brussel verklaarde graag beste maatjes te zijn met de Heilige Stoel. In één adem werd daar aan toegevoegd dat de goede betrekkingen niet verstoord mochten worden door een groeiende politieke activiteit van de clerus, en de daarmee gepaard gaande vermenging van spirituele belangen met wereldlijke belangen. Het ging hier eerder om een waarschuwing dan om een uiting van bezorgdheid.

De ferme houding van de regering had alles te maken met haar plannen m.b.t het secundair onderwijs. Het was de bedoeling om de macht van de clerus op het onderwijs terug te dringen, en het was te verwachten dat het episcopaat zou steigeren. De regering wilde het Vaticaan overtuigen van haar goede bedoelingen, en hoopte dat de paus zijn gezag zou aanwenden om de Belgische bisschoppen te bedaren. Maar al snel bleek dat het Lecqlerc-incident geen accident de parcours was, en dat Pius IX wel degelijk een degout had opgelopen van alles wat naar het liberalisme neigde. De rol van staatssecretaris Antonelli, een gehaaid ultramontaan, was hier niet vreemd aan.³³ Bij monde van Antonelli liet de paus weten dat hij bezorgd was om de '*onderwijsvrijheid*' in België, en tekende hij protest aan tegen het wetsvoorstel. Het episcopaat en de katholieke pers in binnen –en buitenland waren ondertussen al op de barricaden geklommen. Medio maart leidden de onderhandelingen tussen België en het Vaticaan, met in de hoofdrollen de Brouckère en Antonelli, tot een doorbraak. De paus riep de voor –en tegenstanders van de wet op tot kalmte, en zelf verklaarde hij zich nog steeds ongelukkig met de plannen, maar mits enige aanpassingen was er wat hem betreft een vergelijk mogelijk. De Belgische minister van Buitenlandse Zaken, d'Hoffschmidt, die steeds gevraagd had dat de paus zou ophouden het verzet tegen de wet aan te moedigen, toonde zich tevreden met deze uitspraak. Maar een dikke week later werd de rust weer verstoord door een persbericht. Het katholieke dagblad *Journal de Bruxelles* had 'uit wel ingelichte bron' vernomen dat de paus had gezegd dat het wetsvoorstel '*een ware oorlogsverklaring is tegen de invloed van de religie, en dat de samenleving hiervan het grootste slachtoffer zal zijn.*' Het zou niet de eerste keer zijn dat een krantenbericht, temidden van grote maatschappelijke spanningen, de relatie tussen België en de Heilige Stoel zo kon verzuren. Antonelli haastte zich om te zeggen dat de paus zich nooit zo heeft uitgelaten, en enkele dagen later liet de paus weten dat wat *Journal de Bruxelles* had geschreven '*niet officieel*' is, en ook dat '*dat bericht zo weinig belang heeft dat ik het niet moet bekennen of ontkennen.*'... Erg overtuigend klonken deze woorden dus niet, en ook in de maanden daarop bleef het Vaticaan schipperen. Door bijvoorbeeld enkele dagen voor de stemming in de Senaat, in een toespraak uit te halen naar de wet, gaf Pius IX te kennen wel degelijk te weten waarmee hij bezig was. De wet kwam er, maar de liberalen zaten met een wrange nasmaak.³⁴

De regering Rogier (1847 – 1852) was dus niet geslaagd in haar opzet om via het Vaticaan de katholieke opinie in eigen land te bedwingen. In de aanloop naar de verkiezingen van 1852 mengde de clerus zich weer actief in de politieke strijd. Na de verkiezingen van 1852 mocht Henri de Brouckère op instigatie van Leopold I een unionistische regering vormen, en hij bedacht zichzelf met de portefeuille van Buitenlandse Zaken. Gedurende zijn hele legislatuur (1852 – 1855) heeft hij geen enkele gevolmachtigd minister naar de Heilige

³³ LAMBERTS (Emiel). *De Kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven, Kadoc, 1983, pp. 295 – 301.

³⁴ *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, pp. XXXIX - L , HAULLEVILLE, de (P.). *Les missions du Roi des belges auprès du Saint-Siège depuis 1830*. RG, 47 (1888) pp. 493 – 515.

Stoel gezonden, en was er slechts een simpele zaakgelastigde present in Rome. Deze regering stelde zich tegemoetkomend op tegenover de clerus, en er werd dan ook geen enkele kwestie op tafel gegooid. Toch is het aannemelijk dat de Brouckère zich, gezien de uitzichtloosheid van de onderhandelingen die hij in zijn tijd te Rome had gevoerd, niet in nieuwe avonturen wenste te storten. Het was niemand minder dan Vilain XIII die de draad weer opnam. Na zijn onverkwikkelijk verblijf in Rome, was hij jarenlang één van de grootste pleitbezorgers geweest van een stopzetting van de diplomatieke betrekkingen met de Pauselijke Staten. Als minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet van De Decker (1855 – 1857) zond hij de Meester de Ravenstein als nieuw gevolmachtigd minister naar Rome, maar veel sproot hier niet uit voort. Na 1852 dacht geen enkele Belgische regering er nog aan een politieke agenda af te werken aan de hand van de betrekkingen met de Heilige Stoel, en de Belgische diplomatieke post in Rome degenereerde tot een soort van observatiepost.

De liberale regeringen tussen 1857 en 1870 waagden zich evenmin aan nieuwe diplomatieke initiatieven. De Romeinse Curie en de liberale regering kenden elkaars standpunten maar al te goed, en ze voerden eerder een politiek van abstinentie ten aanzien van elkaar. Brussel voerde een vooruitstrevende secularisatiepolitiek, en meende dat het als onafhankelijk land niet aan de orde was om het Vaticaan hierbij te betrekken. In Rome had men geheel andere zorgen. Ondertussen was het Risorgimento namelijk in een beslissende fase terecht gekomen. In 1859 kon Sardinië met Franse hulp de Oostenrijkers verdrijven uit Lombardije, en na een plebisciet sloten de Midden-Italiaanse staten Parma, Modena, Romagna en Toscane zich in maart 1860 hierbij aan. Vanuit het zuiden waren Garibaldi en zijn patriottistische troepen eveneens aan een opmars begonnen, en op 17 maart 1861 werd in Turijn het koninkrijk Italië uitgeroepen. De paus zag zijn grondgebied gedecimeerd worden tot de streek rond Rome ('Patrimonium Petri'). Als een duivel in een wijwatervat ging hij tekeer tegen iedereen die bijdroeg aan deze flagrante inbreuken op het pauselijk gezag. Zo werd koning Victor-Emmanuel II door Pius IX plechtig geëxcommuniceerd.³⁵

De gebeurtenissen in de Laars van Europa wekten veel beroering in de Belgische politiek. Professor Coolsaet maakt zelfs gewag van de woeligste debatten over het buitenlands beleid na 1839. De liberalen zagen in de eenmaking de bevrijding van een verdrukte nationaliteit van buitenlandse overheersing, terwijl de katholieken de hele zaak louter bekeken vanuit het perspectief van de paus die zijn wereldlijke macht bedreigd zag. De Belgische katholieken hadden zich dan ook zeer actief getoond in het ondersteunen van het pauselijke zoeavenleger. Zij zorgden voor geld en wapens, en konden 1350 vrijwilligers mobiliseren om hun leven op het spel te zetten voor het pausdom. Waarschijnlijk als een uitloper van haar politiek van abstinentie, hield de liberale overheid zich opvallend gedeisd. Er werd zelfs voor gezorgd dat de Belgische vrijwilligers niet bevreesd moesten zijn om hun nationaliteit te verliezen.³⁶ Het was dan ook een delicate kwestie. In de hoofden van vele mensen ging het hier om een gewapend luik in het clerico-liberaal conflict.

Na de uitroeping van het koninkrijk Italië op 17 maart 1861 kon de liberale regering zich niet meer wegstoppen. Frère-Orban stond positief tegenover de Italiaanse eenmaking en had graag gezien dat België het goede voorbeeld gaf door als één van de eerste in Europa het koninkrijk Italië te erkennen, maar dat was buiten koning Leopold I gerekend. De koning zag de hand van Napoleon III in de Italiaanse unificatie, en hij stond nu eenmaal huiverachtig tegenover dergelijke omwentelingen. Hij kreeg de minister van Buitenlandse Zaken, de

---

³⁵ *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, pp. LXV - LXVIII, *Storia d'Italia. Cronologia 1815 – 1990*. Novara, DeAgostini, 1991, 831 p.

³⁶ COOLSAET (Rik). *Op. Cit.*, p. 117 - 120.

Vrière, zover om de erkenning van Italië zolang mogelijk uit te stellen onder het mom van de stelling dat het niet aan het neutrale België was om een voortrekkersrol te spelen in Europa. Commerciële belangen deden de koning uiteindelijk zwichtten in november 1861, maar om hem gezichtsverlies te besparen moest De Vrière wel ontslag nemen, en werd de erkenning begeleid met een reserve. De Italiaanse staat werd de facto erkend, zonder dat België in de een of andere zin een waardeoordeel uitsprak over de manier waarop dit was geschied of over de aard van het regime. De Curie werd vooraf ingelicht over de beslissing van de Belgische regering en de motivatie ervan, en kreeg tevens de garantie dat er in wezen niets veranderde aan de diplomatieke relaties tussen België en de Kerkelijke Staat. In vergelijking met andere Europese landen, was België rijkelijk laat met haar beslissing Italië te erkennen. De paus voelde zich flink in zijn hemd gezet door de internationale gemeenschap, en de Belgische katholieke opinie beschouwde de erkenning als een morele solidariteitsverklaring vanwege de Belgische regering aan het adres van de Italiaanse revolutionairen. Pius IX klampte zich vast aan zijn spirituele macht, en er werd een belangrijke rol weggelegd voor de nuntiatoren over heel Europa om het pausdom een meer transnationaal karakter te bezorgen.³⁷

Los van de gebeurtenissen van 1861, werd nuntius Gonella na ruim 12 jaar dienst in Brussel vervangen door mgr. Ledóchowski, maar de zwaartillende instructies waarmee deze arriveerde hadden dan weer alles te maken met het jaar 1861. Onder nuntius Ledóchowski (1862 – 1866) groeide de nuntiatuur in Brussel uit tot een verlengstuk van de pauselijke ultramontaanse politiek. Tussen 1861 en 1875 traden de nuntii in naam van het Vaticaan in België op als de leiders van de ultramontaanse katholieke opinie. Als vertegenwoordigers van een paus die al zijn energie inzette voor het bestrijden van het liberalisme, waken zij meer dan eens af van de diplomatieke reserve en neutraliteit. Met volle overgave streefden zij naar het herstel van de katholieke Staat, en bekampten ze de grondwettelijke instellingen en de liberaal-katholieke stroming. Met hun houding dreven zij politiek-religieuze conflicten op de spits, en kwamen zij steeds vaker onder vuur te liggen van de liberalen die hen als 'staatsgevaarlijk' bestempelden. Ledóchowski en zijn opvolger Oreglia (1866 – 1868) werden nog in enige mate afgeremd door het gezag van kardinaal Sterckx, hoewel hun activiteiten reeds konden tellen. Zo had nuntius Oreglia zich bijvoorbeeld tevergeefs ingespannen om de krant *Journal de Bruxelles* te onttrekken aan de liberaal-katholieke politici. Zoals reeds eerder aangehaald werden de zaken er allesbehalve beter op toen Pius IX de encycliek *Quanta Cura* afkondigde. Er waren nochtans in de aanloop naar de publicatie van de encycliek verschillende pogingen ondernomen om de paus op andere gedachten te brengen. Adolphe Dechamps schreef in een memorie dat de encycliek '*het religieus en politiek werk van 34 jaar zou verwoesten*', en ook kardinaal Sterckx uitte zich in deze termen. Koning Leopold I had zelfs een speciale missie naar Rome gezonden om de paus op andere ideeën te brengen. De Belgische regering van zijn kant reageerde op geen enkele wijze toen de encycliek een feit was. De vraag was wanneer deze *drôle de guerre* ten einde zou komen.³⁸

2.3 Het jaar 1870 : het kristallisatiepunt

2.3.1 De paus in het nauw

In 1868 riep Pius IX het eerste Vaticaans Concilie bijeen. Het concilie, het eerste sinds het Concilie van Trente (1545), werd in het bijzijn van 700 bisschoppen geopend op 8

³⁷ *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, p. LXIX , COOLSAET (Rik). *Op. Cit.*, p. 117 - 120.

³⁸ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.* Antwerpen, Standaard, 1955, p. 190 en p. 201 , SIMON (A.). *Instructions aux nonces de Bruxelles, 1835-1889.* Brussel, Institute historique belge de Rome, 1961, pp. 71 – 102.

december 1869. Door tegen de gebruikelijkheden in geen staatshoofden uit te nodigen, werd er al een eerste statement van formaat gemaakt : de Kerk gaf te kennen dat ze zich buiten elke wereldlijk inmenging wilde ontwikkelen. Omdat het pontificaat van Pius IX reeds was in gegaan in 1846, was er nog maar een kleine groep bisschoppen die niet benoemd was geweest door Pius IX, en dit kwam uiteraard zijn gezag ten goede. Op 18 juli 1870 werd de dogmatische constitutie *De Ecclesia Christi* met een overweldigende meerderheid goedgekeurd. Het werd gepubliceerd in de bul *Pastor Aeternus*. Hierin werd het primaatschap van de paus over de universele kerk en zijn onfeilbaarheid afgekondigd en omschreven. Dat absolute primaatschap werd nog versterkt door de afkondiging van het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid in zaken van geloof en zeden. Net zoals dat het geval was voor de encycliek *Quanta Cura*, betekende Vaticanum I de op schriftstelling van iets dat in de traditie en praktijk al geruime tijd was gevestigd. Toch was de impact van dit concilie niet te overzien. De doctrine en dogmatische constituties van Vaticanum I bleven de opstelling van de Kerk ten opzichte van de moderniteit decisief beïnvloeden.³⁹

Het was een bepaald geladen zomer. Op 15 juli 1870 stortte keizer Napoleon III zich onbezonnen in een oorlog met het Pruisen van Bismarck. De Frans-Duitse oorlog kende een desastreus verloop voor de Fransen. Op 4 september werd te Parijs de republiek uitgeroepen, en dit had dan weer zware consequenties voor het pausdom. De Franse troepen die instonden voor de verdediging van Rome werden teruggetrokken, en de paus stond er nu alleen voor. De meeste bisschoppen waren al naar huis toen de Italianen op 20 september 1870 de laatste hand legden aan de Italiaanse eenmaking. Op één dag tijd werd Rome onder de voet gelopen, en de paus trok zich geschokt terug in het Vaticaan alwaar hij met rust gelaten werd. In principe was het nu helemaal afgelopen met de wereldlijke macht van de paus, maar Pius IX zou zich tot aan zijn dood in 1878 halsstarrig blijven verzetten tegen deze feitelijke situatie. Hij erkende de Italiaanse Staat, noch de koning, en verbood Italiaanse katholieken op eender welke wijze te participeren aan de grondwettelijke instellingen van hun nieuwe vaderland. De Italiaanse regering vaardigde op 13 mei 1871 de Garantiewet uit. Italië liet de paleizen van het Vaticaan, het Lateraan en Castel Gandolfo aan de paus, en erkende hierbij Pius IX als een soevereine vorst met de daaraan verbonden rechten. Bovendien verbond de regering er zich toe jaarlijks een hoge rente uit te keren aan het Vaticaan. Maar de paus weigerde de Garantiewet te aanvaarden. Deze afwijzing van een minnelijke schikking kon eveneens geïnterpreteerd worden als een manier om nog steeds de aanspraak op de wereldlijke heerschappij te laten gelden. Aartsbisschop Dechamps bood Pius IX nog een veilig verblijf aan in het bisschoppelijk paleis van Mechelen, maar de paus sloot zich nukkig op in het Vaticaan, van waaruit hij zich kon opwerpen als een martelaar van een bedreigde religie.⁴⁰ Pas bij de verdragen van Lateranen (1929) werd door Pius XI een duurzame oplossing bereikt met Italië.⁴¹

2.3.2. Ondertussen in België...

Na een bewind van dertien jaar, moesten de liberalen het onderspit delven na de verkiezingen van juni 1870. Deze tegenslag was eerder te wijten aan de ontevredenheid van de kiezers dan aan een opgang van de katholieke gedachte. Op 2 juli trad er een liberaal-katholiek kabinet aan onder leiding van Jules Joseph d'Anethan. Zij die gehoopt hadden op

³⁹ DE GROOF (R.). *Omnia instaurae in Christo : kerk, staat en onderwijs in België van 1830 tot 1919*. Brussel, VUB, 2003, deel I, pp. 36 – 38 , *Staatslexicon*, Freiburg, Herder, 1989, deel V, pp. 580 – 586 , *Storia d'Italia. Cronologia 1815 – 1990*. Novara, DeAgostini, 1991, 831 p.

⁴⁰ BECQUÉ (M.). *Le Cardinal Dechamps*. Leuven, Bibliotheca Alphoniana, 1956, deel II, p. 315.

⁴¹ VILLANI (Pasquale). *L'età contemporanea*. Bologna, Il Mulino, 1983, pp. 711 – 713.

een radicale koerswijziging, kwamen er bedrogen uit. De regering d'Anethan streefde vooral economische doelstellingen na, en hield er wat betreft de verhouding Kerk-Staat vrij gematigde ideeën op na. De laïciseringswetten uit de jaren '60 werden niet afgeschaft, en er was bijvoorbeeld de kerkhovenkwestie waar d'Anethan voorstander was geweest van een compromisoplossing (afzonderlijke wijding van de graven). De liberaal-katholieken verklaarden zich volstrekt onafhankelijk van de kerkelijke overheid, behalve in strikt religieuze kwesties. Na een dispuut over de militaire uitgaven, lukte Leopold II er met een handigheidje in om de regering aan de kant te zetten. Maar de nieuwe regering onder de Theux en Malou voerde eveneens een 'politiek der voorzichtigheid'. Er was hen alles aan gelegen om het openbare leven te vrijwaren van de alsmaar verhevigende clerico-liberale strijd. Tot aan de verkiezingsnederlaag in 1878 zouden de liberaal-katholieken het gehoon en gespot van de ultramontaanse opinie trotseren, en zouden zij consequent vasthouden aan hun politiek van verzoening.⁴²

Vanaf het jaar 1870 kreeg het ultramontanisme nieuwe vleugels. Het eerste Vaticaans Concilie werd door de ultramontanen weer als een openlijke aanmoediging gezien in hun strijd tegen het liberalisme en de al bijna even verachterlijke liberaal-katholieken. De val van Rome op 20 september gaf eveneens kracht aan deze stroming. Volgens de ultramontanen had het liberalisme door de brutale vernietiging van de Kerkelijke Staat zijn ware gelaat getoond. Het was vijf voor twaalf en iedereen die nu nog een compromis met deze leer niet radicaal afwees, was in geweten verwerpelijk. Dit betekende dat de aanhangers van het liberaal-katholicisme niet alleen meer als 'slappelingen' werden bestempeld, maar nu ook nog ronduit als verraders gebrandmerkt werden. De liberaal-katholieke regeringen tussen 1870 en 1878 kregen het dus zwaar te verduren. De Belgische ultramontanen kregen niet expliciet de steun van de paus in hun strijd tegen de regering, maar zij werden voor de rest wel flink aangevuurd vanuit de Curie. Een belangrijk personage in de opflakking van het ultramontaanse vuur na 1870, was nuntius Cattani. Tussen 1867 en 1875 was hij de absolute coördinator van de ultramontaanse actie in België. Hij kwam naar België na de dood van Sterckx, en kon zijn invloed op de katholieke opinie verhogen door de aarzelende politiek van de nieuwe aartsbisschop, Victor Dechamps. Cattani hechtte veel belang aan de organisatie en de uitbouw van het ultramontaanse perswezen, en was bovendien steeds een prominente aanwezige op allerhande ceremonies en bedevaarten. De nuntius viel soms danig uit zijn rol als diplomaat, en was nooit te bedeesd om bijvoorbeeld eens publiekelijk uit te halen naar de regering-Malou. Cattani voerde de tak aan van het extreem-ultramontanisme dat vijandig stond tegenover de Belgische instellingen, en hij droeg zijn steentje bij aan de anti-klerikale en anti-paapse gevoelens in liberale kringen.⁴³

2.3.3 België en het Vaticaan (1870 - ???)

Het was voor de liberaal-katholieken uiterst nadelig om precies in het jaar 1870 opnieuw van de macht te mogen proeven. Er ontstond al meteen een diepe kloof tussen de nieuwe regering en het werkelijke land. De katholieke opinie toonde zich bijzonder geschandaliseerd door de inname van Rome, en kon er niet bij dat de liberaal-katholieke

⁴² WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, pp. 90 – 91, GUYOT de MISHAEGEN (G.). *Le Parti Catholique Belge de 1830 à 1884*. Brussel, Larcier, 1946, p. 100, VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 241 – 244, BARTELOUS (J.). *Nos premiers ministres. De Leopold Ier à Albert, 1831 – 1934*. Brussel, J-M Collet, 1983, pp. 159 – 161.

⁴³ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, p. 195 en pp. 202 – 203, SIMON (A.). *Instructions aux nonces de Bruxelles, 1835-1889*. Brussel, Institute historique belge de Rome, 1961, p. 26 en pp. 133 – 150.

regering er nog maar aan zou denken om in Rome, sinds 1 juli 1871 de hoofdstad van het verenigde Italië, een ambassade te openen. Een dergelijke zet zou helemaal indruisen tegen het pauselijke irredentisme dat gemeengoed was in ultramontaanse kringen. Als minister van Buitenlandse Zaken was het aan J.J. d'Anethan om de onpopulaire doch geheel begrijpelijke stap te zetten. Tegenover de Oostenrijkse vertegenwoordiger in Brussel – Oostenrijkse diplomaten stonden zeer hoog aangeschreven in de 19de eeuw – verklaarde d'Anethan later dat België niet te kiezen had. " *Onze vertegenwoordiger bij de koning van Italië moest de vorst volgen (van Turijn) naar zijn nieuwe hoofdstad, zoniet mocht hij er zich aan verwachten doorgestuurd te worden. Een diplomatieke breuk met Italië zou het ons onmogelijk maken onze invloed, hoe gering ook, aan te wenden ten voordele van de Heilige Stoel.* ", luidde de diplomatieke wijsheid van d'Anethan.⁴⁴

Aldus startte de dubbele vertegenwoordiging van België te Rome. De Belgische regering liet aan het Vaticaan weten dat dit geen gevolgen inhield voor haar diplomatieke banden met de Heilige Stoel, maar op het thuisfront dachten velen daar anders over. De liberalen waren in de oppositie verzeild geraakt, en vanuit deze positie konden de liberalen zich een gewaagder discours permitteren. De progressieve liberalen kregen de overhand binnen de partij, terwijl de afkondiging van de pauselijke onfeilbaarheid en het ultramontaanse verbaal geweld, de partij eveneens in radicale zin deden evolueren. In de marge van de toenemende polarisatie tussen klerikalen en anti-klerikalen, begon de liberale fractie in de Kamer zich te verzetten tegen het behoud van de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel. De stemmingen ter goedkeuring van het budget voor de diplomatieke posten, boden steeds opnieuw de gelegenheid bij uitstek om het behoud van de betrekkingen met het Vaticaan aan de kaak te stellen. In 1872, 1873 en 1875 stemden de meeste liberalen tegen het behoud, en daarbij was de financiële kant van de zaak van secundair belang. In anti-klerikale, anti-paapse milieus was de paus verworpen tot een soort van sinterklaasfiguur, die zich daarenboven vijandig opstelde tegenover de Belgische grondwettelijke instellingen en de moderne vrijheden. De stelling dat de betrekkingen met de Heilige Stoel '*une dérision*' waren geworden was wijdverbreid, en ook doctrinaire liberalen zoals Frère-Orban waren deze mening toegedaan. Er werd vooral gewezen op de juridische aspecten van de zaak : de paus had in 1870 zijn wereldlijke macht verloren en kon nu nog onmogelijk beschouwd worden als een soevereine vorst. Daarom kon er geen sprake meer van zijn dat België en het Vaticaan, als twee gelijkwaardige staten, bilaterale relaties met elkaar onderhielden. De Belgische afvaardiging bij de Heilige Stoel werd afgedaan als illegitiem, en de diplomatieke banden met de Heilige Stoel werden bestempeld als een ongelukkig anachronisme waar dringend wat aan gedaan moest worden.⁴⁵

Aan katholieke zijde hamerde men op het katholieke karakter van België. De minister van Buitenlandse Zaken, graaf d'Aspremont-Lynden, drukte het tijdens een verhit kamerdebat op 5 maart 1872 als volgt uit : "*We hebben een vertegenwoordiger nodig bij de Heilige Stoel, want behalve materiële belangen zijn er ook morele en religieuze belangen. België is een uitermate gelovig land...Het zou van zeer weinig respect getuigen tegenover de gevoelens van de bevolking wanneer we onze vertegenwoordiger zouden terugroepen.*"⁴⁶ Bovendien had

⁴⁴ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.*

Antwerpen, Standaard, 1955, p. 195 en pp.195 – 196 , *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, p. LXXV.

⁴⁵ WILBAUX (Leopold). *La question du Vatican au point de vue du droit à la représentation diplomatique.* Bruxelles, 1879, 49 p. , *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, pp. LXXV – LXXVIII.

⁴⁶ *La Belgique et le Vatican, Op. Cit.*, vol I, p. LXXV.

nog geen enkele Europese staat de gebeurtenissen van 1870 aangegrepen om een einde te maken aan zijn diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel, en daarom zou een unilateraal optreden van België in deze kwestie nogal baanbrekend geweest zijn.

In de aanloop naar de verkiezingen van juni 1878 publiceerde de radicale liberaal Eugène Goblet d'Alviella een '*esquisse d'un programme de réformes anticléricales*'. Zijn 13-punten plan behelsde een radicale herschikking van de verhouding tussen Staat en Kerk, en er werd o.a nog eens duidelijk gesteld dat er een einde moest komen aan de betrekkingen met de Heilige Stoel.⁴⁷ Op 14 mei legde de liberale voorman Frère-Orban op 14 mei een soort van intentieverklaring af voor de Kamer. Hij klonk minder extremistisch dan zijn partijgenoot. Frère-Orban liet verstaan dat het er op aan kwam godsdienst en politiek te scheiden, dat het liberale programma uitsluitend politiek mocht worden begrepen, en dat zijn partij wars was van intolerantie en antikatholicisme. Er werd met geen woord gerept over de betrekkingen met het Vaticaan. Specifiek radicale eisen werden in de koelkast gestopt, en zo konden doctrinair en progressieven in gesloten rangen naar de parlementsverkiezingen van 11 juni trekken.⁴⁸

---

⁴⁷ GOBLET D'ALVIELLA (E.). *Esquisse d'un programme de réformes anticléricales*. Brussel, Muquardt, 1878, 32p.

⁴⁸ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 59.

3. De centrale actoren anno 1878

3.1 Frère-Orban : een nieuwe uitdaging voor een groot staatsman

Voor Walthère Frère-Orban was er als minister van Buitenlandse Zaken en liberale voorman een absolute hoofdrol weggelegd in de zgn. *échange de vues* tussen België en het Vaticaan. Vooral de rol in het diplomatieke gebeuren in de periode 1878-'80 belichten, bekijken we eerst eens waarom hij één van de grootste staatslieden uit de Belgische negentiende eeuwse politieke geschiedenis is, en tegelijk ook naar de persoon achter de politicus.

Walthère Frère werd geboren te Luik in het jaar 1812.⁴⁹ Zijn familie was van bescheiden komaf, maar het werd al snel duidelijk dat Walthère Frère over veelbelovende talenten beschikte. Als doctor in de rechten, en gewapend met een flinke dosis redenaarstalent, startte hij in 1832 een van meet af aan succesvolle loopbaan in de advocatuur. Zijn carrière kreeg een nieuwe boost toen hij in 1835 in het huwelijk trad met Claire-Hélène Orban, een dochter van een Luikse topindustriële. Behalve de extensie 'Orban' die hij aan zijn naam mocht toevoegen, bezorgde hem dit ook een groot (sociaal) kapitaal, en het spreekt voor zich dat dit nieuwe deuren opende. In 1840 zette Frère-Orban de stap naar de politiek. Hij werd verkozen in de Luikse gemeenteraad, en in de daarop volgende jaren kwamen de basisprincipes van zijn politieke denken reeds bovendien : het economische liberalisme, de scheiding tussen Staat en Kerk, en de laïcisering van het openbare leven. Frère-Orban zag in dat het onderwijs aldus een belangrijk actieterrain vormde, en hij als schepen van onderwijs maakte hij van het onderwijs in zijn stad een staatszaak. Daarnaast was hij er zich terdege van bewust dat enkel een strijd op nationaal niveau het onderwijs tot een echte staatszaak zou kunnen maken. Bijvoorbeeld het feit dat de Luikse gemeenteraad in 1842 onder zijn impuls een protestbrief zond naar het parlement i.v.m de nakende goedkeuring van de organieke wet op het lager onderwijs,⁵⁰ wijst erop dat Frère-Orban tot een avant-garde van de liberale beweging behoorde die het onderwijs hoog in het vaandel voerde.

Frère-Orban was één van de smaakmakers op het Liberale Congres, en na de liberale verkiezingsoverwinning van 1847 deed hij definitief zijn intrede op het nationale politieke toneel. In een korte tijdspanne groeide Frère-Orban uit tot een topfiguur binnen de liberale partij. Hij werd, ondanks de tegenkanting van Leopold I, benoemd tot minister van Openbare Werken in de regering Rogier (1847 – 1852), en amper een jaar later verwierf hij tevens de portefeuille van Financiën. In deze hoedanigheid kon hij zich onderscheiden door zijn aanpak van de crisis van 1848, en ook door de oprichting van de Nationale Bank (1850). In 1857 kreeg hij opnieuw de functie van minister van Financiën in het nieuwe homogeen liberale kabinet van Rogier. Als minister van Financiën voerde hij een liberaal-economisch programma dat vooral ten goede kwam van de burgerij, maar vanuit deze positie kon Frère-Orban zijn politieke idealen betreffende de rol van de clerus in het openbare leven geen kracht bij zetten. Hij werd daarin gehinderd door Charles Rogier. Rogier was nog steeds de man van

---

⁴⁹ *Nouvelle Biographie Nationale*, Brussel, Académie Royale de Belgique, 1990, deel II, pp. 161 – 167 ; BARTELOUS (J.). *Nos premiers ministres. De Leopold Ier à Albert, 1831 – 1934*. Brussel, J-M Collet, 1983, pp. 98 – 127 ; LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Frère-Orban, chef du Cabinet. In : DESPY-MEYER (A.) (ed.). *La Belgique au temps de Frère-Orban*. pp. 15 – 18.

⁵⁰ LORY (Jacques). Frère-Orban et l'enseignement public. In : DESPY-MEYER (A.) (ed.). *La Belgique au temps de Frère-Orban*, p. 47.

het gematigde liberalisme uit de tijd van het unionisme, terwijl Frère-Orban het doctrinaire liberalisme van de jaren '60 vertegenwoordigde. Pas in 1868 kon Frère-Orban zijn kans gaan.

Rogier raakte steeds meer geïsoleerd in zijn regering, en een herschikking van de liberale regering drong zich op. In juni 1868 kreeg Frère-Orban het premierschap van de regering in de schoot geworpen. Maar de kwaliteiten van Frère-Orban als regeringsleider en als minister van Buitenlandse zaken werd meteen danig op de proef gesteld door de grillen van Napoleon III. Deze wenste een (economische) invloedzone op te richten om aldus de Franse machtspositie tegenover het Pruisen van Bismarck te versterken. Frère-Orban kon na wekenlange onderhandelingen in Parijs een aantasting van de Belgische onafhankelijkheid ternauwernood voorkomen, maar meer dan een schouderklopje van koning Leopold II leverde hem dit niet op. Met een dreigende oorlog tussen Frankrijk en Pruisen was het niet de moment om zich op de borst te kloppen, en daarom kon Frère-Orban zijn succes politiek niet uitbuiten. Frère-Orban kreeg integendeel op 14 juni 1870 een electorale afstraffing te verwerken. Hij had nog getracht het tij te keren door een aantal laïciserende maatregelen af te zwakken, maar dit nam niet weg dat zijn persoon nu met veel argwaan werd bekeken. Nochtans was de politiek van de regering Frère-Orban minder antiklerikaal dan deze van Rogier, maar het zou kunnen dat dit door Frère's zelfverzekerde en misschien wel elitaire karakter anders werd gepercipieerd door het electoraat. Frère-Orban had overigens de militaire uitgaven verhoogd, en dit werd in het licht van het Pruisische en Franse machtsvertoon gezien als geldverspilling. Leopold II was degene geweest die zo had aangedrongen op de budgetverhoging, maar het is bekend dat Frère-Orban nooit te verlegen was om in te gaan tegen de koninklijke wil, ook niet wanneer de jonge koning later aan meer maturiteit gewonnen had. Tevens ging de liberale partij gebukt onder een groeiende kloof tussen de doctrinaire -en de progressieve vleugel binnen de partij. De progressieven stonden een gevoelige uitbreiding van het stemrecht voor, terwijl dit nu net iets was waartegen Frère-Orban zich gedurende zijn hele politieke loopbaan zou verzetten. In zijn optiek was het ondenkbaar dat handarbeiders op één of andere wijze politiek capabel zouden zijn. Na de liberale nederlaag van 1870 kreeg hij van de progressieven én van vele doctrinairers de schuld in de schoenen geschoven. Acht jaar later zou hij er toch in slagen om de rangen binnen zijn partij te sluiten, en een klinkende verkiezingsoverwinning bracht hem weer naar het centrum van de macht.

Toen Frère-Orban in 1878 zijn nieuwe regering voorstelde, was het algemeen bekend dat er drastische gesleuteld zou worden aan het onderwijs. Aan katholieke zijde werd Frère-Orban nog meer dan ooit verafschuwde omwille van zijn antiklerikale politiek, maar het is de vraag hoe extreem Frère-Orban dan wel was in zijn denken. Hijzelf reageerde steeds verantwoordigd wanneer hij ervan beschuldigd werd vijandig te staan tegenover de godsdienst.⁵¹ Een gelaïciseerde staat stond volgens hem garant voor een vreedzame samenleving, en een gelaïciseerd onderwijssysteem was het beste middel om een klimaat van wederzijdse tolerantie te scheppen. Frère-Orban verwierp de dogma's van de Katholieke Kerk omdat deze de vrije ontwikkeling van het individu in de weg stonden, maar naar eigen zeggen was hij een groot verdediger van de godsdienstvrijheid. Overigens kan men Frère-Orban bezwaarlijk een atheïst noemen. Vroeg in de jaren '40 was even lid geweest van de loge, maar na zijn overlijden op 1 januari 1896, kreeg hij zowaar een begrafenis volgens de protestantse ritus. Hij was geen protestant, maar wel een aanhanger van het spiritualisme, en daarom had zijn zoon Georges hiertoe besloten. Een opvallende afwezigheid op de begrafenis was overigens zijn katholieke tegenstrever Charles Woeste.

---

⁵¹ VAN LEYNSEELE (Henry) en GARSOU (Jules). *Frère-Orban. Le crépuscule 1878-1896*. Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1954, pp. 213 – 215.

3.2 Koning Leopold II : een pragmaticus ?

Wie de massa literatuur overschouwt die over koning Leopold II is verschenen, zou haast vergeten dat Leopold naast 'koning' van de Congo Vrijstaat, tevens de soevereine vorst van het koninkrijk België was. In de meer recente historiografie wordt de klemtoon gelegd op de koloniale en economische aspiraties van de vorst, en zo ontstaat al snel het beeld van een koning die zich, voorzover het zijn persoonlijk gewin niet aanging, niet bekommerde om de binnenlandse politiek. De vraag is in welke mate dit beeld strookt met de werkelijkheid. Achteraf blijken de jaren 1878 – 1884 inderdaad cruciaal te zijn geweest voor de koloniale ambities van de koning, maar dankzij o.m het werk van Nadine Lubelski-Bernard⁵² weten we dat Leopold II de spanningen die zijn land toen verdeelden van nabij volgde, en dat hij geen enkele kans onverlet liet om het gespannen klimaat te verbeteren. Deze koninklijke bezorgdheid zou evenwel terug te voeren kunnen zijn op de vrees dat ernstige interne spanningen België, en bij uitbreiding Leopold zelf, op internationaal vlak wel eens zuur konden opbreken.⁵³

Leopold II koesterde economische, militaire en koloniale ambities, en voor de uitwerking van deze plannen zou hij, net zoals zijn vader, zijn koninklijke prerogatieven ten volle proberen te benutten gedurende zijn hele regeerperiode (1865 – 1909). Maar terwijl Leopold I afkerig stond tegenover het liberalisme, opteerde Leopold II voor een pragmatische aanpak. Een liberaal kabinet was volgens Leopold II niet iets waar men zich per definitie halsstarrig tegen moest verzetten. Zoals de constitutie voorschreef legde hij zich neer bij eender welke parlementaire meerderheid, maar hij probeerde anderzijds wel op het beleid te wegen door zijn persoonlijke invloeden rechtstreeks te laten gelden op de ministers zelf. Hij keek steeds mee over de schouders en indien nodig maakte Leopold II zijn ministers attent op zijn 'bescheiden' mening. In sommige dossiers stond Leopold II dichter bij de liberalen dan bij de katholieken. De liberalen toonden zich inschikkelijk tegenover de door de koning gewenste verdedigingswerken, en dit kon niet gezegd worden van bepaalde katholieke kopstukken. Met de jaren was er een bepaalde verstandhouding ontstaan tussen de vorst en de liberale voorman Frère-Orban. Niettemin waren er strubbelingen tussen de koning en Frère-Orban. De koning was niet happig op laïciserende maatregelen die het land op stelten konden zetten, want als koning diende hij deze te ondertekenen en dit kon zijn aanzien ondermijnen. Zo vroeg Leopold II vaak aan Frère-Orban om hem niet te reduceren tot een 'handtekeningmachine'.⁵⁴

De nuchtere houding van de koning tegenover het liberalisme viel niet in goede aarde bij een antiliberaal bastion als het episcopaat. Misschien waren zij nog te veel koning Leopold I indachtig, maar de bisschoppen hanteerden een archaïsche kijk op wat het koningschap inhield, waardoor zij moeilijk begrip konden opbrengen voor de delicate positie van de koning. Ook binnen de Romeinse Curie bekeek men de koning nog te veel volgens de Ancien-Régime-traditie. In dit verband noemt Aloïs Simon de manier waarop de koning in brieven werd aangesproken, symptomatisch. In aan de koning gerichte brieven van het Vaticaan, werd koning Leopold steevast bedacht met de nogal bombastisch overkomende titel ' *Re del Belgio* '.⁵⁵ In het Vaticaan hechtte men veel belang aan de band met het Belgisch koningshuis. Paus Leo XIII dacht naar eigen zeggen met plezier terug aan de goede contacten

⁵² LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, 1263 p.

⁵³ SIMON (Aloïs). *Réunions des évêques de Belgique, 1839-1883. Procès-verbaux*. Leuven, Editions Nauwelaerts, 1961, p.5 - 7.

⁵⁴ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Frère-Orban, chef du Cabinet. In : DESPY-MEYER (A.) (ed.). *La Belgique au temps de Frère-Orban*. p. 15.

die hij als nuntius had met Leopold I, 'ofschoon'⁵⁶ deze protestants was. Koning Leopold I was inderdaad tegen de hoop van velen in, altijd het protestantisme aanhangig gebleven. Toch heeft Leopold I gedurende zijn regeerperiode veel belang gehecht aan de Rooms-Katholieke Kerk omdat hij hoopte dat het katholicisme het vehikel zou zijn om het land één te maken in een conservatieve geest. Zijn zoon Leopold II had wel een katholieke opvoeding genoten, en hoewel hij er niet altijd een even christelijke levensstijl op na hield, was ook hij gesteld op een goede relatie met de Heilige Stoel. Paus Leo XIII en Leopold II correspondeerden regelmatig 'als gelijken onder elkaar', en spreidden daarbij een groot wederzijds respect tentoon.

Misschien zou het niet misstaan om de koning zelf eens aan het woord te laten over zichzelf. Het volgende fragment uit een brief van zijn hand aan paus Leo XIII van 29 augustus 1879, is veelzeggend over de delicate positie waarin hij zich als vorst en mens bevond :

*Le S.P. sait de son côté quel est mon dévouement filial à sa Personne et aux intérêts de L'Église. Je me suis toujours attaché et je m'attacherai toujours à faire dans ma sphère constitutionnelle tout ce que je puis d'efforts pour le bien de notre Ste Religion. Strict observateur, comme c'est mon devoir, de la loi des majorités, je m'applique autant qu'il est en moi à adoucir les luttes quelques fois vives qu'amène la fluctuation des partis et c'est pour m'y aider que dans certains moments je crois pouvoir recourir en toute confiance aux bontés éclairées du S.P.*⁵⁷

Tenslotte moet nog gewezen worden op de rol van Jules Devaux.⁵⁸ Devaux was op het moment van de feiten de kabinetchef van de koning en had dus een vertrouwensrelatie met de koning die hij in woord en daad bijstond. Jules Devaux was reeds in 1858 secretaris geworden van koning Leopold I, en hij mag dus gezien worden als een doorwinterde paleismedewerker. Interessant om weten is dat Jules Devaux de zoon was van Paul Devaux. Paul Devaux was een liberaal politicus die zijn strepen had verdiend toen het unionisme nog zegevierde in de nadagen van de revolutie van 1830. Niet onbelangrijk is ook dat Paul Devaux de schoonbroer was van de gerenommeerde politicus Jules Van Praet, die op zijn beurt net als Jules Devaux dicht bij de troon stond. Al sinds 1840 droeg Van Praet de eretitel van Minister van het Koninklijk Huis.⁵⁹

3.3 De Belgische afvaardiging bij de Heilige Stoel

⁵⁵ SIMON (Aloïs). *Instructions aux nonces de Bruxelles, 1835-1889*. Brussel, Institute historique belge de Rome, 1961, p. 22.

⁵⁶ Geciteerd door Auguste d'Anethan. Brief d'Anethan aan Frère-Orban, 31/12/79. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 304.

⁵⁷ DENECKERE (Gita). De kerk in het midden. De koningen en de binnenlandse politiek. In : JANSSENS (G.) en STENGERS (J.) (eds.). *Nieuw licht op Leopold I en Leopold II. Het Archief Goffinet*. Brussel, Koning Boudewijn Stichting, 1997, p. 141.

⁵⁸ DELZENNE (Y.) & HOUYOUX (J) (eds.). *Le nouveau dictionnaire des belges. De 1830 à nos jours*. Le Cri Edition, Bruxelles, 1998, deel I.

⁵⁹ DENECKERE (Gita). De kerk in het midden. De koningen en de binnenlandse politiek. In : JANSSENS (G.) en STENGERS (J.) (eds.). *Nieuw licht op Leopold I en Leopold II. Het Archief Goffinet*. Brussel, Koning Boudewijn Stichting, 1997, p. 141.

Het aantreden van een nieuwe regering impliceert niet dat ook het hele diplomatieke corps aan vervanging toe is. Bij de machtswissel in 1878 was dat niet anders. Dit betekende dus dat de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Frère-Orban, zich moest vertrouwen op een reeds bestaand netwerk van diplomaten en ambassadeurs waarvan lang niet iedereen zijn ideologische overtuiging deelde. Natuurlijk werden zij allen geacht de belangen van hun land te behartigen en zich te schikken naar hun nieuwe chef, maar toch mogen we de grote persoonlijke inbreng die deze mensen steeds behouden op het diplomatieke toneel niet onderschatten. Concreet stellen we ons nu dus in de eerste plaats de vraag welke individuen precies de Belgische post bij de Heilige Stoel bemanden, en wat hun precieze taken en bevoegdheden waren op deze toch wel unieke post.

We zagen reeds dat België en het Vaticaan binnen hun relatie niet altijd op gelijke voet stonden. Terwijl de pauselijke nuntii te Brussel vaak op politiek vlak een veel grotere rol opeisten dan voor ze weggelegd was, weigerde de Heilige Stoel tot twee keer toe een Belgisch gevolmachtigd minister te accrediteren wegens 'te liberaal'. Het kon dan ook gebeuren dat 'onze man' bij het Vaticaan een enthousiast bewonderaar was van de paus en er dan ook zo naar handelde. Dat was het o.m. geval bij baron de Peteghem de Pycke (1867 – 1875). Dan had Frère-Orban het in 1878 nog getroffen toen hij baron **Auguste d'Anethan** als diplomatieke vertegenwoordiger in het Vaticaan vond. Al geeft de eerste brief die de nieuwbakken minister van Buitenlandse Zaken naar hem zond niet echt aan dat de persoon van d'Anethan er hem veel toe deed.⁶⁰ Frère-Orban liet duidelijk blijken dat hij grote vraagtekens plaatste bij het voortbestaan van de Belgische afvaardiging bij de Heilige Stoel. Deze koele brief laat niet vermoeden dat er de komende 2 jaar tussen deze twee ideologisch contrasterende personen een correcte werkrelatie zou ontstaan gekruid met een groot wederzijds respect.

Wie was Auguste d'Anethan dan ? ⁶¹ Afgestudeerd als doctor in de rechten, en met adellijk bloed in de aderen, kwam hij in 1852 op 23-jarige leeftijd al meteen in het diplomatieke wereldje terecht. Hij vatte zijn carrière aan met een bescheiden functie op de ambassade in Madrid. Via Frankfurt (1854), Rome (1856) , Turijn (1858), Wenen (1860), Den Haag (1862) en Parijs (1864), klom hij langzaam op naar de top. Zijn eerste opdracht als volwaardig ambassadeur kreeg hij in 1872 te Lissabon. In augustus 1875 werd hij als gevolmachtigd minister bij de Heilige Stoel geposteed. De rol die hij speelde in de zgn. *échange de vues* tussen België en de Heilige Stoel, zal uiteraard uitvoerig belicht worden in de volgende hoofdstukken. Van zijn verdere loopbaan onthouden we nog dat hij in 1881 als ambassadeur in Den Haag gestationeerd werd, alwaar hij meegewerkt heeft aan de historische eerste officiële ontmoeting tussen een Belgische en een Nederlandse monarch. Met het ambassadeurschap te Parijs, kreeg hij in 1894 een meer dan behoorlijke fin de carrière aangeboden. Deze toewijzing gaf blijk van een groot vertrouwen in zijn capaciteiten, en mag ook gezien worden als een teken van erkentelijkheid voor bewezen diensten. Voor zover dit er toe doet, kunnen we nog melden dat d'Anethan een grote, magere man was met een lange baard.

---

⁶⁰ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 21/06/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 1 – 2.

⁶¹ DELZENNE (Y.) & HOUYOUX (J) (eds.). *Le nouveau dictionnaire des belges. De 1830 à nos jours*. Le Cri Edition, Bruxelles, 1998, deel I , *Biographie Nationale*, deel XXX, p. 54 – 55.

Het is vooral de figuur van zijn meer bekende vader, Jules Joseph d'Anethan, die ons meer kan vertellen over de achtergrond van Auguste d'Anethan. Deze liberaal-katholieke politicus draaide al decennialang mee op het hoogste niveau. Vooral zijn anderhalf jaar durende premierschap in 1870 springt in het oog, en ook niet onbelangrijk om weten is dat J.J. d'Anethan tijdens de politiek zeer zwaar beladen periode 1878 – 1880 vice-voorzitter was van de Senaat. Rond 1878 had J.J d'Anethan het in ieder geval verkorven in radicaal-katholieke milieus omwille van zijn liberaal-katholieke overtuiging. Als minister zou hij zich veel te mild hebben opgesteld in politiek-religieuze zaken. Nog onvergeeflijker voor de ultramontanen was de installatie van een Belgische diplomatieke post te Rome in het kersverse koninkrijk Italië in 1871. In de ogen van absolute verdedigers van de wereldlijke macht van de paus, erkende België op deze manier zowat een schurkenstaat.⁶² Hoezeer Auguste d'Anethan het politieke denken van zijn vader onderschreef blijft natuurlijk gissen, maar we mogen er wel van uitgaan, mede op basis van krantenartikels uit die tijd, dat Auguste d'Anethan op levensbeschouwelijk vlak een gelovig man was, en dat hij zich op politiek vlak niet buiten het wettelijke kader van de parlementaire staat wenste te begeven.⁶³

Auguste d'Anethan was dus de Belgische gevolmachtigde minister bij de Heilige Stoel, daar het volgens de door de Curie gevolgde hiërarchie, enkel weggelegd was voor Oostenrijk en Frankrijk om een heuse ambassadeur te mogen afvaardigen. Toch waren zijn activiteiten in praktijk dezelfde als deze van een reguliere ambassadeur. Als vertegenwoordiger van zijn regering, werd hij geacht de instructies die hij vanuit Brussel ontving nauwgezet op te volgen. Hij kreeg zijn instructies rechtstreeks van de minister van Buitenlandse Zaken. Diplomatieke correspondentie tussen Rome en Brussel deed er anno 1878 doorgaans 4 à 5 dagen over; voor dringende berichten kon men beroep doen op een telegram. Zijn voornaamste gespreks –of onderhandelingspartner bij de Heilige Stoel was de staatssecretaris, die op zijn beurt steeds bij de Belgische afvaardiging terecht kon. Ook een al dan niet plichtmatige, maar steevast plechtstatige audiëntie bij de kerkvader zelf behoorde steeds tot de mogelijkheden. Behalve deze intermediaire functie, diende d'Anethan ook informatie te vergaren over het reilen en zijlen binnen het Vaticaan en moest hij de regering hier van op de hoogte te houden.

D'Anethan kon in het Vaticaan rekenen op de hulp van een *chargé d'affaires* of een zaakgelastigde. Deze oefende een administratieve functie uit, en mocht om de continuïteit te waarborgen de taken van zijn overste waarnemen indien deze afwezig was. In de voor ons belangrijke periode was deze functie weggelegd voor George **Reusens**. We zullen hem vooral aan het werk zien in de beginfase van het prille diplomatieke overleg, daar d'Anethan in de zomer van 1878 zijn post mocht verlaten voor een welverdiende vakantie. Over Reusens is niet veel geweten. Een krantenartikel heeft het over hem als een telg van een vooraanstaande katholieke familie uit Antwerpen, en sommige commentaren in de pers doen vermoeden dat hij van dezelfde politieke slag was als Auguste d'Anethan.⁶⁴

---

⁶² COOLSAET (Rik). *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-2000*. Van Halewyck, Leuven, 2001, p. 117-120.

⁶³ WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p. 90 , GUYOT de MISHAEGEN (G.). *Op. Cit.*, p. 100.

⁶⁴ *L'Indépendance*, 06/10/1878 en *Bien Public*, 29/06/1880.

3.4 Leo XIII : een 'nieuwe' paus

Nadat paus Pius IX op 7 februari 1878 ongetwijfeld godvruchtig overleden was, duidde het College van Kardinalen op 20 februari 1878 Gioacchino Vincenzo Pecci aan als nieuwe paus. De bisschop van Perugia was reeds 68 jaar, en daarom had men niet verwacht dat zijn pontificaat zou duren tot 1903. In ultramontane middens speculeerde men er op dat de nieuwe paus 'Pius X' als naam zou kiezen, maar Pecci's keuze viel op 'Leo XIII' en dit werd dan weer op applaus onthaald in het liberale milieu. De hamvraag was dan ook in welke mate Leo XIII de harde politiek-religieuze lijn van zijn voorganger zou verder zetten. In 1878 zag Leo XIII zich meteen geconfronteerd met een aantal prangende kwesties in o.a Duitsland en Frankrijk, waardoor hij niet lang mocht talmen om eigen standpunten in te nemen. We zullen zien dat ook Frère-Orban de nieuwe paus meteen aan een testcase aangaande de Belgische grondwet onderwierp. Hoewel hij het zelf niet graag hoorde, was het meteen duidelijk dat er met Leo XIII na het lange pontificaat van Pius IX (1846 – 1878) een frisse wind zou waaien vanuit het Vaticaan. Het blijft hoe dan ook steeds een delicate zaak om een paus een bepaald etiket op te kleven. Leo XIII wordt vaak gezien als een 'liberale' paus, maar men vergeet daarbij bijvoorbeeld dat hij als bisschop van Perugia één van de stuwende krachten was geweest achter de *Syllabus*.⁶⁵ Paus Leo XIII zou in 1881 inderdaad het einde inluiden van de ultramontane stroming die zoveel verdeeldheid had gezaaid in de katholieke wereld, en het is waar dat hij zich liet opmerken door als eerste paus een aantal sociale thema's aan te snijden, maar om de hoofdkenmerken van zijn pontificaat te kunnen vatten moeten we vooral kijken naar de gevolgen van de gebeurtenissen van 1870. Leo XIII kon zich als eerste paus ten volle concentreren op het spirituele leiderschap van de Kerk, en dit stelde hem in staat om het pauselijke magisterium inhoudelijk nog sterker uit te bouwen. Hij bouwde voort op de principes van zijn voorganger, maar hij was realistischer wat de precieze uitwerking ervan betrof, en hij was bereid de Kerk te accommoderen aan de omstandigheden. Aan de andere kant versterkte hij zonder twijfel de traditionele vroomheid en devoties als een middel om de kwalen van of in de moderne samenleving te bestrijden.⁶⁶

Leo XIII was in hoge mate een religieuze paus, en het moet gezegd dat Gioacchino Pecci zich ook tijdens zijn verblijf als nuntius in Brussel (1843 –1846) opmerkelijk intens had bezig gehouden met het religieuze leven. Hij nam deel aan allerlei ceremonies en processies, moedigde parochiale activiteiten aan, en stimuleerde de onderwerping aan de autoriteit van het Vaticaan. Zijn religieuze dienstijver was oprecht, maar ook politiek intelligent op langere termijn, want zoals hij zelf als paus zou kunnen ondervinden zou het kerkelijke gezag steeds meer gebaseerd zijn op religieus prestige dan op louter politieke macht.⁶⁷ Of het feit dat Pecci als nuntius geen al te beste beurt had gemaakt bij het politieke establishment zich na zoveel jaar nog op hem zou kunnen wreken, viel te betwijfelen. De feiten waren 'verjaard', en veel belangrijker was dat Pecci als nuntius een grote terreinkennis had opgedaan en dit zou tijdens de *échange de vues* voor alle partijen eerder een positieve zaak blijken. Paus Leo XIII kende de Belgische politieke situatie en hij wist waar de gevoeligheden lagen, en aldus zouden berichten die hem vanuit de Brusselse nuntiatuur en via zijn staatssecretaris bereikten, geen abstracties blijven voor hem.

---

⁶⁵ DE GROOF (R.). *Omnia instaurae in Christo : kerk, staat en onderwijs in België van 1830 tot 1919*. Brussel, VUB, 2003, deel I, p. 57.

⁶⁶ DE GROOF (R.). *Omnia instaurae in Christo : kerk, staat en onderwijs in België van 1830 tot 1919*. Brussel, VUB, 2003, deel I, p. 32 en p. 47.

⁶⁷ VIANE (Vincent). *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859) : catholic revival, society and politics in 19th-century Europe*. Brussel, Belgisch Historisch Instituut te Rome, 2001, pp. 393 – 394.

3.5 In de vuurlinie tussen Kerk en Staat : de pauselijke diplomatie

Vanwege zijn speciale natuur kan de Heilige Stoel niet gelijkgeschakeld worden met de gewone staten in het internationale rechtsverkeer.⁶⁸ De soevereiniteit van de Heilige Stoel is van spirituele aard, en is niet aan een specifiek territorium gebonden. Dit maakt van de pauselijke diplomatie een buitenbeentje in de diplomatieke wereld. Na de val van de Pauselijke Staten in 1870, bleef het actieve en passieve legatierrecht overeind, en kon de pauselijke diplomatie zich ten volle toeleggen op het verdedigen van de belangen van de Kerk in de wereld. Het behoud van een goed klimaat voor de verspreiding van het geloof stond daarbij centraal. Hiervoor waren de nuntiaturen in de hoofdsteden van diverse katholieke landen van primordiaal belang. De pauselijke nuntii hadden als voornaamste taak op te treden bij alle kwesties die de relatie tussen Staat en Kerk aangingen.

Voor een ongezouten mening over pauselijke diplomaten kunnen we terecht bij graaf Vilain XIII die weliswaar als diplomaat te Rome negatieve ervaringen had opgedaan. Volgens Vilain XIII waren zij *'geroutineerd in het schijnheilig zijn en in het gebruiken van listen'*, en hadden zij als doel bisschoppen benoemd te krijgen die *'niet al te slecht zijn'*, en ook het verkrijgen van *'zo veel mogelijk gunsten, geld en prestige voor de clerus'*.⁶⁹ Igino Cardinale biedt een genuanceerdere kijk. Hij vergelijkt de pauselijke gezant met een kunstenaar, omdat het slagen van de diplomatieke missie in grote mate afhangt van de juiste dosis cultuur, ervaring en gewiektheid die de pauselijke gezant nodig heeft om de theologische en juridische principes die aan de basis liggen van de pauselijke diplomatie, toe te kunnen passen in de praktijk. Of anders gezegd mag de pauselijke gezant met zijn houding nooit afwijken van de goddelijke idealen van de Kerk, wanneer hij deze moet trachten te verzoenen met de eisen en rechten van de seculiere Staat.⁷⁰ Deze omschrijving kan gedeeltelijk gelden voor alle diplomaten in het algemeen, maar duidt toch vooral op een grotere bewegingsvrijheid van de pauselijke nuntius tegenover zijn seculiere collega bij de uitoefening van het ambt. Van nuntius Cattani (1868 – 1875) weten we dat hij de allures had van een agitator, terwijl van 'gewone' diplomaten toch verwacht wordt op het achterste van de tenen te lopen en niemand voor het hoofd te stoten. De nuntiatuur in Brussel was het pauselijke bruggenhoofd in België, en daarom vormde deze uiteraard een belangrijke schakel in het diplomatieke gebeuren tussen 1878 en 1880. Het was dus van belang welke persoonlijke invulling Cattani's opvolger, Serafino **Vannutelli**, aan zijn ambt zou geven. Toen in oktober 1875 bekend werd gemaakt dat Cattani zou worden vervangen door Serafino Vannutelli, had Georges Reusens er alvast een goed oog in. De Belgische zaakgelastigde bij de Heilige Stoel, liet aan het ministerie van Buitenlandse Zaken weten dat Vannutelli *'een vrome, fijne, intelligente en gematigde prelaat is.'* Verder wist hij ook nog te vertellen dat *'een kardinaal van de meest onverzoenlijke fractie'* hem in de wandelgangen het volgende had gezegd : *" Vannutelli is een tactvol en een zeer verzoeningsgezind man."* Glimlachend had de kardinaal daar aan toegevoegd : *" Dat hij maar niet zondige door overdrijving..."*⁷¹

⁶⁸ WILLEMARCK (Luc). *De Diplomatie van de Heilige Stoel onder Paus Johannes Paulus II*. Brussel, VUBPress, 2002, pp. 9 – 11.

⁶⁹ VIANE (Vincent). *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859) : catholic revival, society and politics in 19th-century Europe*. Brussel, Belgisch Historisch Instituut te Rome, 2001, p. 316.

⁷⁰ CARDINALE (Igino). *La Sainte-Siège et la diplomatie. Aperçu historique, juridique et pratique de la diplomatie pontificale*. Tournai, Desclée, 1962, p. 13.

⁷¹ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, p. 203.

En wat weten we nog zoal van deze Vanuttelli ? ⁷² Serafino Vannutelli was geboren in 1834, en was dus nog redelijk jong toen hij 1875 als nuntius naar Brussel werd gestuurd. Een blik op een aantal naslagwerken leert ons dat er nog een aantal andere leden van de familie Vannutelli actief waren binnen de Vaticaanse nomenclatura. Vincenzo Vannutelli, een neef van Serafino, was in de periode 1867 – 1870 nog actief geweest in ons land als auditeur onder nuntius Cattani, en was tussen 1875 en 1878 substituut-staatssecretaris. Een andere neef, ook Vincenzo genaamd, was nog zoeavenaalmoezenier geweest vooraleer hij in 1870 naar Constantinopel vertrok als missionaris. Overigens was men in het Vaticaan ook in de 19de eeuw niet immuun voor nepotisme, en waren aardse begeertes eveneens vaak de voornaamste drijfveer bij de uitbouw van een carrière. In dat opzicht is een ontboezeming van de latere paus Gioacchino Pecci veelzeggend. In een brief aan zijn broer schreef hij : ' *Ik verzeker u dat ik maar één doel had toen ik aan mijn carrière begon : zoals papa het wilde, alles doen en vooral lovenswaardig handelen om zo vooruit te komen in de prelatuur, zodat ik de reputatie van onze familie met geld kan verstevigen.*' ⁷³ Serafino Vannutelli zelf had al ervaring opgedaan als apostolisch afgevaardigde in Ecuador, toen hij in 1875 opgewaardeerd werd tot nuntius te Brussel. Sinds 1875 droeg Vannutelli de titel 'aartsbisschop van Nicea'. Enkele maanden na de diplomatieke breuk met België, werd Vannutelli nuntius in Wenen, en in 1887 kreeg hij de rode kardinaalshoed.

Zoals de Conventie van Wenen van 1815 gestipuleerd had, stond een apostolische nuntius juridisch op gelijke voet met een ordinaire ambassadeur, en behalve de unieke kantjes van dit ambt, kon een nuntius de vergelijking met een ambassadeur best doorstaan. De nuntius kreeg zijn orders eveneens van bovenaf, en ondanks zijn grotere persoonlijke inbreng was het vooral zijn overste die zijn doen en laten bepaalde. Wie was deze overste dan wel ? In principe was dat de Paus zelf, maar omdat deze ook maar een mens was, werd deze taak waargenomen door de staatssecretaris. Het ging hier om de op één na hoogste post binnen de Romeinse Curie. De staatssecretaris was de meest intieme medewerker van de paus, en zij behandelden dan ook dagelijks gezamenlijk de lopende zaken. Hoewel hij onder het rechtstreekse gezag van de paus stond, kon hij wel degelijk een grote autonomie bewaren. Hij gaf concreet vorm aan het pauselijke beleid, en als coördinator en verantwoordelijke van het pauselijke diplomatieke corps, mag men hem beschouwen als de officieuze minister van Buitenlandse Zaken van de Heilige Stoel. De nuntii dienden dus te handelen volgens de instructies van de staatssecretaris, die op zijn beurt handelde in naam van de paus wat betekende dat hij absoluut op één lijn moest staan met de paus. Ten tijde van de *échange de vues* was kardinaal Lorenzo **Nina** de rechterhand van de paus, en aldus was hij de man achter de pauselijke diplomatie. In 1869 zetelde Nina in de voorbereidende commissie van het Vaticaanse Concilie, en in 1877 was hij tot kardinaal benoemd door Pius IX vooraleer hij op 9 augustus 1878 aangesteld werd door de nieuwe paus Leo XIII als staatssecretaris.⁷⁴ Op de nuntiatuur in Brussel zelf werd Vannutelli bijgestaan door een auditeur : sinds 1872 was deze functie weggelegd voor Aristide **Rinaldini**, uiteraard ook een geestelijke.

⁷² *Dizionario enciclopedico italiano*. Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1974, deel 13.

⁷³ VIANE (Vincent). *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859) : catholic revival, society and politics in 19th-century Europe*. Brussel, Belgisch Historisch Instituut te Rome, 2001, p. 294.

⁷⁴ *Dizionario enciclopedico italiano*. Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1974, deel 8.

Net zoals zijn Belgische evenknie bij de Heilige Stoel, baron d'Anethan, oefende Vannutelli een intermediaire functie uit tijdens het overleg tussen België en de Heilige Stoel. Frère-Orban, de minister van Buitenlandse Zaken, was Vannutelli's aanspreekpunt bij de Belgische overheid. Maar de nuntius was tevens een soort van verbindingsofficier van het Vaticaan bij het episcopaat en bij de Belgische katholieke wereld in het algemeen. Vannutelli woonde geregeld bisschoppelijke bijeenkomsten in Mechelen bij, en onderhield contacten met allerlei politici en andere zwaarwichtige figuren, tot ultramontanen zoals Charles Périn toe. Vannutelli hield de vinger aan de pols van katholiek België, en het was zijn taak om kardinaal Nina op de hoogte te houden van zijn bevindingen, zodat deze op basis van juiste informatie de juiste beslissingen kon nemen. Zo werd Vannutelli na zijn aankomst in Brussel opgedragen om een rapport samen te stellen over de religieuze situatie in België. Op 21 januari 1876 stuurde de nuntius zijn verslag door naar de staatssecretaris, toen nog kardinaal Antonelli. Vannutelli bracht uitvoerig verslag uit over het conflict tussen ultramontanen en liberaal-katholieken, en kwam tot de slotsom dat '*beide groepen wel iets goed in zich hebben*'. Baron Van Zuylen beschrijft Vannutelli als '*un homme flottant et indécis*',⁷⁵ maar zoals Aloïs Simon het zegt moeten we eerder oog hebben voor de delicate positie van de pauselijke gezant. Nog maar pas nuntius geworden wilde Vannutelli zich niet compromitteren door voluit de kaart te trekken van deze of gene partij, en de nuntius wist trouwens ook dat hij voorzichtigheid aan de dag moest leggen in zijn contacten met de ultramontaanse entourage van de paus.⁷⁶

Een belangrijke indicator voor de door de nuntius te volgen politiek, was de aanstellingsbrief waarin de beleidslijnen uitgestippeld waren. Deze instructies tonen mooi aan welk beeld men had in het Vaticaanse Staatssecretariaat over de politiek-religieuze situatie in België. De instructies die Vannutelli meekreeg wijzen erop dat er met argusogen naar België werd gekeken.⁷⁷ Het liberalisme werd beschouwd als de grootste dreiging voor de religie, en de nieuwe nuntius werd opgedragen om zich aan de zijde van het episcopaat en alle gelovigen te verzetten tegen de liberale doctrine. Maar hij werd wel aangeraden om steeds een grote voorzichtigheid aan de dag leggen bij zijn acties. Zo zou een al te openlijk optreden in de zgn. kerkhovenkwestie '*het nationale gevoel van de Belgen wel eens kunnen schaden*'. De regering Malou (1871 – 1878) was niet bepaald het droomkabinet dat het Staatssecretariaat voor België in gedachten had, maar men was er zich van bewust dat dit, met steeds virulenter wordende liberalen op de oppositiebanken, voorlopig nog het best mogelijke alternatief was. Vannutelli bouwde een goed band op met de liberaal-katholieke regering, en Jules Malou noemde hem liefkozend '*mon ambassadeur extraordinaire et bienveillant*'.⁷⁸

Men wist maar al te goed dat vele liberalen sinds 1870 geen nut meer zagen in het behoud van de diplomatieke betrekkingen tussen België en het Vaticaan, en Vannutelli werd verzocht er over te waken dat de paus bespaard zou blijven van een dergelijk pijnlijke zaak. Met deze richtlijnen kwam Serafino Vannutelli op 6 oktober 1875 dus aan in Brussel, maar wat zou hiervan drie jaar later overeind blijven in totaal andere omstandigheden met een nieuwe paus, een nieuwe staatssecretaris en vooral een nieuw, liberaal kabinet ?

⁷⁵ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. Brussel, Revue Générale, 1954, augustus : p. 1707.

⁷⁶ SIMON (Aloïs). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, p. 115.

⁷⁷ SIMON (Aloïs). *Instructions aux nonces de Bruxelles, 1835-1889*. Brussel, Institute historique belge de Rome, 1961, p. 151 – 159.

⁷⁸ SIMON (Aloïs). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, p. 114.

3.6 Het episcopaat : een explosief gezelschap

Terwijl het Belgisch episcopaat onder leiding van aartsbisschop Sterckx in het jaar 1863 nog overwegend liberaal-katholiek was te noemen, deden enkele mutaties in de loop der jaren het klimaat helemaal omslaan. In 1865 vloog de nieuwe bisschop van Namen er meteen stevig in. De uit Melle afkomstige Victor-Auguste **Dechamps**⁷⁹ veroordeelde in een herderlijke brief het liberalisme in de meest scherpe bewoordingen. Op dat moment leefde het episcopaat op gespannen voet met het liberale kabinet van Frère-Orban (1857 – 1870), en aartsbisschop Sterckx moest Dechamps aansporen tot kalmte. Het was die Dechamps die Sterckx opvolgde als aartsbisschop van Mechelen na diens overlijden in 1867. Op het Vaticaanse Concilie in 1870 toonde hij zich een hevige voorstander van de pauselijke onfeilbaarheid, en in de jaren 1868-'70 was hij een actief ronselaar voor het pauselijke zoeavenleger. Ondanks zijn uitgesproken devotie voor paus Pius IX, kan men Dechamps niet bij de ultramontanen catalogeren. Als jonge twintiger was Dechamps nog een adept geweest van Lamennais. Het liberaal-katholieke programma van Lamennais werd echter in 1832 door paus Gregorius XVI veroordeeld, maar toch lag hierin de basis van Dechamps latere denken. Dechamps, trouwens de broer van de katholieke politicus Adolphe Dechamps, stond positief tegenover het constitutionele liberalisme. Hij weigerde evenwel vereenzelvigd te worden met de liberaal-katholieken die hem veel te mak waren, en hij trachtte steeds de rechts-katholieken aan te zetten tot een meer krachtadig optreden in het parlement. Zijn relatie met de ultramontanen was eerder strategisch van aard. Het betrof hier een klein maar uiterst gehaaid machtsblok dat zeker in tijden van conflicten met de overheid van pas kon komen. Victor Dechamps was dus een soort van centrumfiguur die de potentie had om als een echte kerkleider de hele Belgische katholieke wereld te mobiliseren. Dit voedde zijn van nature autoritaire en licht ontvlabare karakter, en daar kwam nog eens bij dat Dechamps onder een chronische ziekte gebukt ging die hem op sommige momenten nog prikkelbaarder maakte. Dechamps was een polemist terwijl zijn voorganger aartsbisschop Sterckx steeds een verzoeningspolitiek had gevoerd. Hoewel de titel *Primas Belgii* in 1815 officieel was afgeschaft en sindsdien niet meer was dan een eretitel, wierp hij zich op als de coördinator van elke episcopale actie, en deed hij er alles aan om alle bisschoppen achter zich te scharen wanneer de omstandigheden om een eensgezind optreden van het episcopaat vroegen. Wie waren dan anno 1878 de andere bisschoppen die het gezag van de Kerk in België belichaamden ?

De nog meest gematigde bisschoppen die in het episcopaat zetelden waren Jean-Joseph **Faict** voor Brugge, en Henri-François **Bracq** voor Gent. Zij bestegen respectievelijk in 1864 en 1865 de bisschoppelijke troon. De sympathie van Faict en Bracq ging wel degelijk uit naar het ultramontanisme, maar zij hielden zich buiten de liberaal-katholieke twist en wijdden hun aandacht uitsluitend aan het bestuur van hun bisdom. Bisschop Bracq werd zelfs om zijn gematigdheid als 'liberaal-katholiek' beschouwd door het extreem-ultramontaanse weekblad *La Croix*.⁸⁰

---

⁷⁹ BECQUÉ (M.). *Le Cardinal Dechamps*. Leuven, Bibliotheca Alphoniana, 1956, 2 vol. , *Biographie Nationale*, XXIX, pp. 510 – 513 , SIMON (Aloïs). *Réunions des évêques de Belgique, 1839-1883. Procès-verbaux*. Leuven, Editions Nauwelaerts, 1961, p. 20 – 22 , SIMON (Aloïs). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, pp. 61 – 68.

⁸⁰ VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, p. 204 , LERMYTE (J-M) *Voor de ziel van het kind. De schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare, 1878 – 1887*, Brugge Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, p. 32.

Een markant figuur binnen het episcopaat die nog voor veel heibel zou zorgen in het katholieke kamp was de bisschop van Doornik : Edmond-Joseph **Dumont**. In 1872 volgde hij Mgr. Labis op die bijna 40 jaar de primaat was geweest van het bisdom Doornik. Dumont was een onvoorwaardelijke aanhanger van Pius IX en was één van de meest radicale ultramontanen in België. Het is moeilijk te zeggen wanneer de problemen zich precies begonnen te manifesteren, want Dumont kon rekenen op invloedrijke geestesgenoten als Périn en nuntius Cattani. Bijgevolg duurde het een tijdje vooraleer werd ingezien dat Dumonts fanatieke belijdenis van het ultramontanisme abnormale vormen had aangenomen. Dumont leek wel geobsedeerd door het liberalisme, maar belangrijker was dat hij een nog grotere afkeer had van de liberaal-katholieken die hij beschouwde als een nog groter gevaar voor de Kerk. De extreme en onrealistische standpunten van de bisschop brachten verwarring en spanningen teweeg tussen de Henegouwse gelovigen, en zo het kwam tot een algemene bestuurscrisis in het bisdom Doornik.

Met Vannutelli was er ondertussen een nuntius aangetreden die deze problemen inzag, waardoor men ook in Rome lucht begon te krijgen van de ernst van de zaak. Onder de nieuwbakken paus Leo XIII gingen de kerkelijke autoriteiten over tot de actie. Bij een bezoek aan Rome in maart 1879 werd Dumont nog in bedekte termen aangemaand een stapje opzij te zetten, maar in november werd het menens : Dumont werd door Leo XIII aan de kant gezet. Daarop startte Dumont een campagne die iedereen met verstomming sloeg... Hij stapte naar de liberale pers met vertrouwelijke documenten die Vannutelli, kardinaal Dechamps, staatssecretaris Nina en paus Leo XIII allen in verlegenheid brachten, en daarenboven Frère-Orban een onthullende kijk op het gebeuren gaven. Deze publicaties vormden trouwens een nieuw heet hangijzer in de strijd die dagelijks tussen liberale en katholieke kranten gevoerd werd, en zoals we later zullen zien werd er wegens het unieke concept van de zaak Dumont erg hard op de man gespeeld.⁸¹

Als we ons dan liever afzijdig houden van die weinig verheven polemieken over de vraag of Dumont al dan niet 'gek' was, moeten we ons toch de vraag durven stellen wat er dan wel aan de basis lag van het hoe dan ook deviante gedrag van de Doornikse bisschop. Het is namelijk zo dat vele symptomen wijzen in de richting van schizofrenie; een stoornis die pas in 1911 voor het eerst benoemd en beschreven werd door de Zwitserse psychiater Eugen Bleuler. Het blijft niettemin een hachelijke zaak om hier goed gefundeerde uitspraken over te doen. Maar er zijn ook een aantal episodes in het leven van Dumont die psychopathologische gronden toch gedeeltelijk zouden kunnen uitsluiten. In 1856 was hij in het zog van Mgr. Lefebvre, bisschop van Detroit, als missionaris naar Noord-Amerika vertrokken. In het gebied van de Grote Meren botste hij met de zgn. sekte van de *Knows Nothings*. Dumont zag zich meermaals fysiek bedreigd, en wanneer hij in 1862 zijn kerk en zijn woonst platgebrand zag worden besloot hij terug te keren naar België.⁸² Het is ook bekend dat de spanningen tussen liberalen en katholieken in zijn bisdom zelfs konden leiden tot ordinaire straatgevechten, zoals bijvoorbeeld het geval was in 1875 toen het tijdens een jaarlijkse processie te Doornik tot een treffen kwam met liberale provocateurs. Het is aannemelijk dat deze zeer aangrijpende gebeurtenissen sporen hebben nagelaten bij Dumont, en dat zijn uiterst ontvlambare karakter en extreem agressieve opstelling deels te wijten zijn aan gebeurtenissen in het verleden.

---

⁸¹ BALAU (S.). *Septante ans d'histoire contemporaine de la Belgique, 1815-1884*. Leuven, Société belge de librairie, 1890, pp. 319 – 321.

⁸² SIMON (Alois). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, p. 112.

Naast Dumont telde het episcopaat nog twee ultramontanen, zij het dan dat zij aanleunden bij de meer geraffineerde tak van het ultramontanisme. De bisschop van Namen, Théodore-Joseph **Gravez**, was vooraleer zijn aantreden in 1867 nog professor theologie geweest, en zijn gedachtegoed sloot nauw aan bij dat van Périn. Maar ondanks zijn doctrinaire opvattingen, was hij in zijn handelen nog een gematigd man.⁸³ Théodore-Alexis **de Montpellier** was al sinds het jaar 1852 bisschop van Luik, en dat maakte van hem anno 1878 de langst zetelende bisschop van het land. Onder het bewind van kardinaal Sterckx stond hij met zijn ultramontaans gedachtegoed vrij geïsoleerd binnen het episcopaat. Enkel bisschop Malou van Brugge (1848 – 1864) behoorde eveneens tot de ultramontaanse opinie, maar zij achtten het ogenblik nog niet gekomen om de strijd voor de 'ware beginselen' te urgeren.⁸⁴ De Montpellier was goed bevriend met bisschop Dumont, en hij deelde met hem, getuige enkele akkefietjes binnen en buiten het episcopaat, een zekere koppigheid en strijdbaarheid. Niettemin verklaarde de Montpellier zich, hoewel niet onvoorwaardelijk, trouw aan de grondwet. Toen in maart 1879 de zaak-Dumont uitbarstte, sprong de Montpellier in de bres voor de positie van zijn collega en vriend uit Doornik, maar het lot wilde dat bisschop de Montpellier stierf op 24 augustus 1879.

We hebben dus gezien dat het ultramontanisme sterk stond binnen het episcopaat, maar ook dat er in 1879 met de verwijdering van Dumont en met het overlijden van de Montpellier nieuwe perspectieven geopend waren. Dit was ook Leopold II niet ontgaan. Hij zag de kans schoon om er bij de Heilige Stoel voor te pleiten ze te vervangen door meer gematigde figuren om zo het episcopaat te ontdoen van zijn meest reactionaire kantjes in de hoop dat dit een serenere sfeer zou creëren in zijn koninkrijk. Koning Leopold II slaagde slechts gedeeltelijk in zijn opzet. De vorst deed enkele suggesties m.b.t. de opvolging van Edmond Dumont, en hoewel de paus zich niet liet leiden in zijn keuze door de koning, zag Leopold in de persoon van Isidore-Joseph **Du Roussaux** de 'wijze en gematigde man' waar hij om gevraagd had. Du Roussaux behoorde tot de liberaal-katholieke opinie, en stond aan het hoofd van het Klein Seminarie van Mechelen toen hij in 1879 naar Doornik werd gestuurd om de rangen ginds weer te sluiten.⁸⁵ Goed beseffende dat dit geen 'natuurlijke' promotie was, heeft Du Rousseaux zich altijd strikt gehouden aan zijn taak als pacificator en was hij zeer volgzzaam ten aanzien van kardinaal Dechamps. De koning had minder succes aangaande de vacante betrekking in Luik. Alle brieven aan de paus ten spijt, werd de bisschopszetel toegewezen aan de poulain van de Montpellier : Victor-Joseph **Doutreloux**. Deze man werd door Jules Devaux, de kabinetchef van de koning, omschreven als '*nog gevaarlijker dan de Montpellier*' en '*zeer fanatiek*'.⁸⁶ Toch zou het zo'n vaart niet lopen. Doutreloux zou integendeel zelfs als voorbeeld kunnen dienen voor de ommezwaai die plaatsvond in de hoofden van de ultramontanen in de jaren '80 van de negentiende eeuw. De nieuwe bisschop van de Vurige Stede was meer en meer van overtuigd geraakt van de uitzichtloosheid van een frontale oorlog op politiek vlak, en vond dat de Kerk zich op de maatschappij moest richten terwijl het de Staat moest loslaten.

---

⁸³ SIMON (Aloïs). *Réunions des évêques de Belgique, 1839-1883. Procès-verbaux*. Leuven, Editions Nauwelaerts, 1961, p. 24.

⁸⁴ VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, p. 204.

⁸⁵ VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, p. 210.

⁸⁶ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, pp. 57 - 58.

3.7 Het kluwen van de macht : partijen & drukingsgroepen

In het jaar 1877 werd een nieuwe verkiezingswet ingevoerd waarin de katholieke en de liberale partij met naam werden vermeld en dus *de facto* werden erkend.⁸⁷ Maar eigenlijk was het in 1878 nog te vroeg om te spreken van echte politieke partijen, tenminste als we met 'partijen' formele organisaties bedoelen zoals we die vandaag kennen. We kunnen wel over partijen spreken als we daarmee de beide blokken die langs de ideologische breuklijn tegenover elkaar stonden willen aangeven. De tegenstelling tussen liberalen en katholieken heeft het Belgische politieke toneel voor het grootste deel van de negentiende eeuw bepaald, en dit was zeker het geval voor de periode 1878 – 1884 waarin een liberale regering onder leiding van Frère-Orban de plak zwaaide. Anderzijds is het niet zo dat de politieke strijd slechts een zaak was van twee hechte blokken, want bij gebrek aan een echt partijapparaat was er veel meer ruimte voor interne machtsstrijden, voor sterkere individuele machtsposities, en was het ook zo dat 'externe' pressiegroepen eveneens een veel grotere rol konden spelen. Daarom is het van belang om eerst de interne verhoudingen binnen deze 'partijen' te bekijken, vooraleer we ons in het strijdgewoel tussen liberalen en katholieken begeven. We beginnen onze analyse met de liberale overwinnaars van de verkiezingen van 1878, en gaan dan eens kijken hoe het zat met de katholieke oppositie in het parlement en daarbuiten.

3.7.1 De liberale zijde

De liberalen waren al het verst gevorderd in de organisatie van een liberale partij. Het eerste Liberale Congres van 1846 bundelde een aantal lokale liberale initiatieven samen rond een bindend partijprogramma, en de daaropvolgende decennia zouden voorspoedig blijken voor het politieke liberalisme. Gedurende deze jaren zijn er binnen de liberale beweging ruwweg twee actieve facties waar te nemen. De belangrijkste groep was deze van de sociaal-conservatieven, en sinds lange tijd was Walthère Frère-Orban de leidende figuur geweest van deze doctrinaire vleugel van de liberale partij. Zij stonden voor een economisch beleid dat ten goede kwam van de burgerij, en waren bijvoorbeeld niet geneigd om het stemrecht gevoelig uit te breiden. Op levensbeschouwelijk vlak verzette een aanzienlijke groep liberale doctrinairers zich niet fundamenteel tegen de ordebewarende godsdienst, noch tegen de rol die hij daarvoor in de maatschappij opeiste. Zij motiveerden deze houding ook door te stellen dat België nu eenmaal een door en door katholiek land was, en dat het daarom niet opportuun zou zijn om een al te antiklerikaal beleid te voeren. Het lag voor de hand dat deze houding vroeg of laat onhoudbaar zou worden, en dat ze ruimte schiep voor een progressieve vleugel binnen de liberale beweging. Vanaf 1858 begon de sociaal-progressieve stroming die zelfs aanleunde bij het socialisme, aan een opmars in de Kamer, maar het tweekamerstelsel maakte dat zij toch steeds in de rol van een pressiegroep binnen de liberale partij geduwd werd. Tijdens de periode dat het liberalisme aan de macht was, diende hun rationalistische beweging om een wig te drijven in het progressieve eenheidsfront; tijdens de jaren dat de katholieke opposant aan de macht was, kon het antiklerikalisme van de beweging vakkundig worden ingeschakeld in de oppositiestrijd.⁸⁸

De sociaal-progressieven of radicale liberalen, met als voornaamste kopstukken Eugène Goblet d'Alviella (later nog rector van de ULB), Jules Guillery en wat later ook Paul

⁸⁷ SMAELE, de (H.). Politieke partijen in de Kamer, 1830 – 1914. In : WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Brussel, VUBPress, 1997, p. 151.

⁸⁸ GAUBLOMME (D.). Doctrinaires et progressistes au XIXe siècle. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, p. 204 – 205 , WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p.84 – 85.

Janson, vergrootten stelselmatig hun invloed, en na de verkiezingen van 1870 bleken zij hun doctrinaire broeders te hebben overvleugeld. Maar dit nam niet weg dat de liberalen tot hun grote spijt de macht moesten afstaan aan de katholieken, en de liberale nederlaag van 1870 wordt dan ook steeds toegeschreven aan de verdeeldheid tussen progressieven en doctrinairen. De verloren verkiezingen van 1876 hadden nog eens duidelijk gemaakt dat doctrinairen en radicalen zich achter een gemeenschappelijk programma moesten scharen. Onder andere onder impuls van steeds verbeterende ultramontanen vonden zij met het antiklerikalisme een geschikt bindmiddel en zo hadden zij zich met succes eensgezind in de verkiezingsstrijd kunnen werpen.

Na de liberale verkiezingszege op 11 juni 1878, gelastte koning Leopold II Frère-Orban om onmiddellijk een nieuwe regering samen te stellen. Frère-Orban reserveerde voor zichzelf de portefeuille van Buitenlandse Zaken, Justitie ging naar Jules Bara, Binnenlandse Zaken was voor Rolin-Jacquemyns, Financiën voor Charles Graux, Oorlog voor generaal Renard, Openbare Werken voor Saintelette, en het nog op te richten ministerie van Onderwijs was een zaak voor Pierre Van Humbeeck. In de Kamer beschikte het liberale blok over een meerderheid van 10 zetels, en in de Senaat was er een overschot van 6 zetels. Dit lijkt te impliceren dat Frère-Orban rekening moest houden met de radicalen binnen zijn partij, maar Frère-Orban kon de rollen ook omdraaien door te stellen dat de radicalen het ook alleen maar aan de doctrinaire liberalen had te danken dat zij van de macht mochten proeven. De samenstelling van het nieuwe kabinet wees dan ook niet op een grote invloed van de linkervleugel van de partij op het beleid. De ministers die verondersteld werden de progressisten te vertegenwoordigen, nl. Van Humbeeck en Graux en tot op zekere hoogte Rolin-Jacquemyns, waren veeleer centrumfiguren met vage democratische sympathieën.⁸⁹ Niettemin was België met het aantreden van de nieuwe regering volgens de katholieke opiniemakers de Apocalyps nabij. Een man als Jules **Bara** (° 1835) behoorde tot de doctrinaire vleugel en behoorde samen met Frère-Orban tot de absolute top van het liberale establishment. Hij was een verwoed antiklerikaal die naar een onderschikking van de clerus tegenover de oppermacht van het burgerlijke gezag streefde. In de hoedanigheid van minister van Justitie zou hij inderdaad maatregelen nemen tegen de clerus.⁹⁰

Aan de linkerzijde van de liberale partij vinden we een pressiegroep terug bestaande uit een jonge garde radicale progressisten die het onderwijs centraal stelden in een globaal maatschappelijk programma. Het gaat om de in 1864 gestichte *Ligue d'Enseignement*. De hoofdbekommernissen waren het breken van de kerkelijke macht over het onderwijs, en de emancipatie van het proletariaat d.m.v. gelaïciseerde lagere scholen en een uitbreiding van het stemrecht. De allereerste minister van Onderwijs, de liberale advocaat Pierre **Van Humbeeck** (° 1829), was behalve een gekend vrijmetselaar, tevens een oudgediende van de *Ligue d'Enseignement*, en het wekt dan ook geen verbazing dat de herziening van de wet van 1842 tijdens zijn legislatuur (1878 – 1884) voor hem van prioritair belang was.⁹¹ De nieuwe onderwijswet van 1879 die zoals we zullen zien voor veel politieke en sociale turbulentie zou zorgen, was trouwens dé speerpunt van het liberale kabinet van Frère-Orban, en daarom mag men de *Ligue d'Enseignement* als een succesvolle onderneming beschouwen.

Er moet ook gewezen worden op de rol van de loges en van de vrijdenkersbeweging. Beide groepen waren onlosmakelijk verbonden met de liberale beweging. De overgrote meerderheid van de intellectuelen uit de Belgische vrijdenkersorganisaties behoorde tot de

⁸⁹ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 61.

⁹⁰ *Biographie Nationale*, deel XXX, pp. 127 – 129.

⁹¹ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 55 en p. 61.

progressieve en radicale vleugel van het liberalisme.⁹² Dit was bijvoorbeeld het geval voor de verbaal bijzonder getalenteerde Paul **Janson** (° 1840), die als voorman van het radicale liberalisme zijn politieke gewicht in de schaal legde voor het algemeen stemrecht, en daarmee in botsing kwam met Frère-Orban. Door de pauselijke veroordeling in 1837 werd de vrijmetselarij exclusief liberaal terrein, en ook de herveroordeling van de vrijmetselarij door het Belgische episcopaat begin 1838, betekende het begin van een algehele identificatie van de vrijmetselarij en antiklerikalisme, en dus ook een verdere inschakeling in de verkiezingsstrijd.⁹³ In de grote steden waren de loges van nabij betrokken bij de oprichting van liberale kiesverenigingen, die zoals geweten uitmondde in het Liberale Congres van 1846. Het was algemeen bekend dat de vrijmetselarij ruim vertegenwoordigd was in de regering Frère-Orban, en de invloed van de loges op het regeringsbeleid waarover de katholieke oppositie zo klaagde was dan ook niet denkbeeldig. Het naturalisme dat in maçonnieke kringen gemeengoed was, viel inderdaad niet te rijmen met het katholieke geloof, maar de katholieke propagandamachine ging de inhoudelijke discussie niet aan en trachtte via het eigenaardige karakter van de vrijmetselarij de hele regeringsploeg te demoniseren.

3.7.2 De katholieke zijde

In 1878 leken de hoofden aan katholieke zijde nog lang niet rijp voor een katholieke confessionele eenheidspartij. Er bestond een diepe, onoverbrugbare kloof tussen de liberaal katholieken die een constitutioneel regime aanvaardden, en de ultramontanen die een katholieke Staat nastreefden en de moderne vrijheden radicaal afkeurden. Het ging hier om een conflict tussen werkelijkheid en ideaal; grondwettelijken en anti-grondwettelijken. De ultramontanen zagen zich als de enige echte zuiver orthodoxe katholieken, en toonden hun minachting voor liberaal-katholieke politici die er geen graten in zagen om in het parlement te zetelen. In deze omstandigheden was een katholieke eenheidspartij dus onmogelijk, en ook over de wenselijkheid hiervan bestond nog veel twijfel. De katholieke rechterzijde in het parlement wilde zich niet onderwerpen aan een programma waar het episcopaat en de ultramontanen een grote hand in zouden hebben. Zoals naar voor was gekomen tijdens de katholieke congressen te Mechelen in de jaren '60, bestond de roep om meer katholieke samenhang al langer. Onder druk van het groeiende succes van het politiek liberalisme, werd er tijdens het derde congres van Mechelen (1867) de aanzet gegeven tot de oprichting van een *Fédération des cercles catholiques* in 1868. Deze federatie verzamelde een reeks van lokale katholieke kringen, en stelde zich tot doel '*de katholieke belangen en vrijheden te beschermen en te verdedigen, en de godsdienstige en liefdadige werken te beschermen en uit te breiden...*'. Aanvankelijk onthield de *Fédération des cercles catholiques* zich van elke inmenging op theologisch en politiek vlak, maar o.m omdat de katholieken zich minder gesteund voelden door koning Leopold II dan door Leopold I, organiseerden zij zich meer en meer met het oog op de politieke actie.⁹⁴

Ondanks enkele ultramontaanse pogingen om deze beweging te accapareren, bleef de *Fédération des cercles catholiques* in het liberaal-katholiek vaarwater, en zou zij in de jaren

---

⁹² TYSSSENS (J.) en WITTE (E.). *De vrijzinnige traditie in België*. Brussel, VUBPress, 1996, p. 17.

⁹³ WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Op. Cit.*, p. 49.

⁹⁴ SIMON (A.). België van 1865 tot 1884. In : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden, Het liberaal getij, 1840 – 1885*, deel X, pp. 151 – 157 , WILS (L.). *De katholieke partij in de 19de eeuw; organisatie, programma, aanhang*. In : LAMBERTS (E.), LORY (J.) (eds.). *De machtswissel van 1884 in België*. Brussel, colloquium, 1986, pp. 67-97.

1878 – 1884 een belangrijke rol spelen in de schoorvoetende toenadering tussen liberaal-katholieken en ultramontanen.⁹⁵

De katholieke rechterzijde

Na de katholieke nederlaag van 11 juni 1878, was de tweedracht aan katholieke zijde compleet. Voor de ultramontanen was het nu meer dan ooit duidelijk dat de compromispolitiek en gematigde opstelling van de liberaal-katholieke regeringen tussen 1870 en 1878 niet deugde, en dat zij en alleen zij de waarheid in pacht hadden. Vooral het ontslagnemende regeringshoofd Jules **Malou** was de gebeten hond. Ofschoon deze maar twee jaar ouder was dan Frère-Orban, maakte hij nu een uitgebluste indruk, en leek hij zijn tijd te hebben gehad. Er diende zich een nieuwe generatie katholieke politici aan, maar een paleisrevolutie werd het zeker niet. Malou werd de nestor van de katholieke parlementaire rechterzijde, en als gerespecteerd raadgever en partijcoördinator bleef hij nauw betrokken bij het politieke leven.⁹⁶ Om de nieuwe liberale regering vanuit de oppositie het vuur aan de schenen te leggen, waren er evenwel heren van een ander kaliber nodig. Het waren de katholieke kamerleden Woeste en Jacobs die het leiderschap van de parlementaire oppositie op zich namen, en de komende jaren fel van leer zouden trekken tegen de liberale regering.

Charles **Woeste** (° 1837) zetelde nog maar 4 jaar in de Kamer, maar de Aalstenaar had reeds bekendheid verworven met zijn welsprekendheid en met zijn strijdvaardig karakter. Hij was uiterst rechts-conservatief, en stond zeer argwanend en vijandig tegenover het liberalisme. Woeste was in staat om een groot deel van de Belgische katholieke wereld te mobiliseren, en hij als voorman van de rechterzijde deinsde hij er niet voor terug in aanvaring te komen met het episcopaat. Tijdens de 6 jaren dat hij in de oppositie zat, ontpopte hij zich als de voornaamste rivaal van Frère-Orban in het parlementaire halfroond, al moet het gezegd dat Charles Woeste even huiverachtig stond tegenover een drastische vergroting van het kiescorps als Frère-Orban.⁹⁷

Victor **Jacobs** (° 1838) is afkomstig uit de Antwerpse bourgeoisie, maar dat neemt niet weg dat hij meer in progressieve hoek te situeren is. Hij had in 1862 reeds op 24-jarige leeftijd een zitje veroverd in de Kamer voor de Antwerpse Meetingpartij, en 8 jaar later werd hij zelfs minister van Openbare Werken in de regering d'Anethan (1870-'71). Jacobs was een vurig verdediger van de constitutie, maar was even bevlogen in het bekampen van de liberale fractie in de Kamer. Zelf noemde hij zich noch ultramontaan, noch liberaal-katholiek. Net zoals Woeste, stond Jacobs sceptisch tegenover de wens van Leopold II om het defensiebudget serieus te verhogen, en dit zou in 1884 voor beide heren een voortijdig en definitief einde betekenen van hun carrière op ministerieel niveau.⁹⁸

De ultramontanen

⁹⁵ SOETE (J.L.). Les catholiques et la question du programme. In : LAMBERTS (E.), LORY (J.) (eds.). *De machtswissel van 1884 in België*. Brussel, colloquium, 1986, pp. 45-68.

⁹⁶ BARTELOUS (J.). *Op. Cit.*, pp. 163 - 1650

⁹⁷ *Biographie Nationale*, deel XXVII, pp. 382 – 391.

⁹⁸ BELLEMANS (A.) *Victor Jacobs, 1838 – 1891*. Brussel, Albert Dewit, 1913, 763 p. , GUYOT de MISHAEGEN (G.). *Op. Cit.*, p. 125.

De ultramontanen vormden een informeel netwerk met tentakels in de politiek, de pers, de Kerk... Het betrof hier een kleine groep die actief was in de hoogste regionen van de maatschappij, zodat zij wel degelijk een machtspositie bekleedden van waaruit zij op verschillende terreinen invloed konden uitoefenden. De eigenlijke leider en de ideoloog van het ultramontanisme in België was Charles **Périn**. Zijn status als professor aan de universiteit van Leuven, zijn schrijverstalent, en zijn goede contacten met paus Pius IX maakten dat hij gezag genoot én bij de gematigde én bij de extreme ultramontanen. Périn toonde zich in zijn geschriften ontzettend hardvochtig en meedogenloos voor iedereen in wie hij een vijand vermoedde van zijn opvattingen. Met de hulp van nuntius Cattani riep hij in 1875 een nieuw organisme in het leven : de *Confrérie de Saint-Michel*. Deze vereniging leunde dicht aan bij het episcopaat en stelde zich tot doel '*in het openbaar en particulier leven te ijveren voor het volledig herstel der maatschappelijke heerschappij van Onze Heer Jezus-Christus*', en ook '*de onderwerping aan de uitspraken van de paus en de gehoorzaamheid aan de bisschoppen*'. Alle belangrijkste figuren van het Belgische ultramontanisme maakten deel uit van de *Confrérie de Saint-Michel*. De reeds voornoemde Charles Périn was de eerste voorzitter van de sociëteit, en Albert de Robiano, oud-zoeaaf en zoon van Louis de Robiano, was de eerste secretaris.). Andere leden waren Charles de Villermont, de gebroeders Desclée, Joris Helleputte (de latere oprichter van de Boerenbond), Guillaume Verspeyen, Jules Lammens, Casier-Legrand, en anderen meer.⁹⁹

De pers vormde natuurlijk een belangrijk aandachtsgebied voor de ultramontanen. Bijna alle voornoemde personen hadden zich in de krantenwereld genesteld. Juist omwille van hun opvallend agressieve discours waren ultramontaanse bladen in zekere zin toonaangevend in het Belgische medialandschap. Onder leiding van de *Confrérie de Saint-Michel* werden de ultramontaanse bladen niet toevallig in het najaar van 1878 gebundeld in een *Fédération des journaux catholiques*. Deze bladen die '*de ware godsdienstige en sociale beginselen voorstonden*', legden zich toe '*op het katholiek persapostolaat*' dat '*de terugkeer van de natie voorbereidde tot de instellingen die de Kerk liefheeft en die wortelen in het katholieke verleden van het land*'.¹⁰⁰ In het volgende chapter worden de ultramontaanse persorganen verder toegelicht.

3.8 Het Belgische perswezen anno 1878

---

⁹⁹ LAMBERTS (Emiel). *De Kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven, Kadoc, 1983, pp. 341 – 357 , *Biographie Nationale*, deel XXX, pp. 666 – 668 , VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 231 – 236.

¹⁰⁰ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, p. 237.

De afschaffing van de zegelbelasting in 1848 maakte de weg vrij voor een steile opgang van de Belgische pers in de tweede helft van de 19de eeuw. Het aantal titels swingde uit de pan, maar het ging hier veelal om een snel komen en gaan van kleinschalige initiatieven die het lokale niveau nauwelijks overstegen. Elke belangrijke stad telde wel een aantal bladen, want elke fractie van de 19de eeuwse burgerij had nood aan een eigen opinieblad. Vooral in verkiezingsperioden moest dit haar directe deelname aan het representatiesysteem kunnen waarborgen. Eigenaars en redacteurs namen vaak zelf deel aan het politieke leven of hielden er toch op z'n minst een hechte band op na met een bepaalde politieke partij of beweging. Sterke figuren of financieel kapitaalkrachtige eigenaars konden via hun krant een grote invloed uitoefenen op het bestuur van de politieke organisatie waaraan zij gelieerd waren, en konden aldus hun krant gebruiken als hefboom voor machtsverovering.¹⁰¹

Men kan zich natuurlijk wel de vraag stellen in hoeverre de 19de eeuwse media de stem van 'het volk' vertolkten. Want wie las deze bladen eigenlijk? Alleszins ging het hier niet om analfabeten of mensen die zich niet dagelijks een krant konden veroorloven. Als we dan nog eens rekening houden met de notie dat de overgrote meerderheid van de Belgische bevolking ver weg van het politieke toneel werd gehouden door een ondemocratisch kiesstelsel, en dat er in 1878 maar 116.000 stemgerechtigden waren, mogen we besluiten dat 19de eeuwse kranten er enkel voor en door elites waren. Met een paar duizend abonnees kon men al gemakkelijk van een belangrijke krant spreken.

Toch vormt het perswezen een belangrijk onderdeel van dit onderzoek, want ten tijde van het 19de eeuwse burgerlijke parlementarisme functioneerde de opiniepers als een essentiële schakel in het besluitvormingsproces.¹⁰² Zo bleef Frère-Orban zeker niet ongevoelig voor scherpe kritiek vanwege de eigen liberale pers, en behoorde het voor de pauselijke nuntius in Brussel tot de dagelijkse geplogenheden om de krantencommentaren door te nemen en er indien noodzakelijk over te rapporteren aan zijn oversten in het Vaticaan. Kranten waren in de 19de eeuw het politieke strijd – en propagandamiddel bij uitstek, en we zullen zien dat zij wel degelijk op het beleid wogen en op sommige momenten zelfs de agenda konden bepalen.

Eveneens typerend voor de 19de eeuwse kranten was het feit dat er duchtig van elkaar stukjes werden overgenomen; ofwel omdat men de inhoud ervan beaamde, ofwel om de inhoud ervan te voorzien van een vlamvend commentaarstukje. Voor een onderzoek naar een politieke kwestie op (inter-) nationaal vlak, is het dus zaak om de meest dominerende titels, of zeg maar de smaakmakers onder de Belgische dagbladpers, er uit te halen. In het nu volgende overzicht gaan we per krant na waar precies in het politieke spectrum zij zich bevonden en met welke machten zij verweven waren. Eerst komt de katholieke pers aan bod, daarna volgen de voornaamste liberale kranten.

3.8.1 De katholieke dagbladpers :

Journal de Bruxelles

¹⁰¹ WITTE (E.). *Media en politiek*. Brussel, VUBPress, 2002, p. 130 – 131.

¹⁰² WITTE (E.) en CEULEERS (J.). De parlementaire verslaggeving in en over de Kamer. In : GERARD (E.), WITTE (E.), GUBIN (E.) en NANDRIN (J.-P.) (eds.). *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003, p. 312.

Het betreft hier zowat het zwarte schaap onder de katholieke bladen. De krant was de spreekbuis van de door de ultramontanen zo verafschuwde liberaal-katholieken, en dit kwam haar dus vaak genoeg op scherpe kritiek te staan vanwege katholieke confraters als *Bien Public* en *Courrier de Bruxelles*.

Nochtans was *Journal de Bruxelles*¹⁰³ gedurende een lange tijd verankerd geweest in brede katholieke kringen. *Journal de Bruxelles* werd in 1841 opgericht door Dieudonné Stas. Na de overname door Paul Nève in 1856, kreeg de krant al snel een steuntje in de rug met de bisschoppelijke approbatie door kardinaal Sterckx. Op aandringen van de gebroeders Malou, Jean-Baptiste was bisschop en Jules was een katholiek toppoliticus, kwam het in 1858 tot een fusie met *L'Emancipation*. Onder invloed van het katholieke congres van Mechelen in 1863 werd de leiding van de krant overgedragen aan een redactiecommissie. Deze bestond uit vooraanstaande katholieke politici als Félix de Merode, de Theux, Alphonse Nothomb en Adolphe Dechamps. Zij waren allen de grondwettelijke staatsvorm aanhangig. Het enige buitenbeentje was de Leuvense theoloog Charles Périn, maar deze kon nooit zijn ultramontane stempel drukken op *Journal de Bruxelles*.¹⁰⁴

Op inhoudelijk vlak eiste *Journal de Bruxelles* een volstrekte onafhankelijkheid op in alle geloofskwesties die de geloofs –of zedenleer niet raakten, en dus het recht om gelijk welke regeringsvorm de voorkeur te geven. Het blad geloofde in de moderne vrijheden, zo ook in de vrijheid van godsdienst.¹⁰⁵ Aldus onderschreef *Journal de Bruxelles* de liberaal-katholieke visie dat de constitutie en het parlementarisme strijdmiddelen waren en geen obstakels. De krant verklaarde zich loyaal aan de Staat en haar instellingen, zolang deze de Kerk maar niet gingen dwarsbomen. Daarom zag *Journal de Bruxelles* het als zijn taak om de liberaal-katholieke politici in de Wetstraat voluit te steunen. Uiteraard stonden zij daarbij vanwege hun politieke overtuiging lijnrecht tegenover hun ervijanden van de liberale pers, maar zoals reeds aangehaald kregen zij ook af te rekenen met katholieke bladen die de katholieke compromispolitiek alles behalve genegen waren. Deze polarisatie binnen de katholieke pers bereikte ongekende hoogten ten tijde van de liberaal-katholieke regeringen van J.J d'Anethan (1870 – '71) en J. Malou (1871 – '78). In ultramontaanse middens werd de vrij gematigde politiek van deze regeringen t.o.v de verhouding tussen Kerk en Staat bestempeld als verraad en, als orgaan van de liberaal-katholieke politici, stond *Journal de Bruxelles* eveneens in het oog van de storm. In eerste instantie kon het aantreden van een liberaal kabinet in 1878 geen toenadering bewerkstelligen tussen de katholieken onderling. Ondanks de gemeenschappelijke vijand volgden de polemieken elkaar in hoog tempo op. De krant zat geprangd tussen enerzijds het zwart-wit denken van de zeer strijdbare episcopale pers, en anderzijds de liberale pers die maar al te graag vaststelde dat het hommeles was in het katholieke kamp.

Dé man bij uitstek achter *Journal de Bruxelles* in de periode 1878 – 1880, was Prosper de Haulleville¹⁰⁶. Hij had zijn eerste stappen in het krantenwereldje gezet bij *L'Universel*, en hij was één van de stuwende krachten geweest achter de oprichting van het tijdschrift *Revue Générale* in 1865. In 1874 volgde hij Charles Woeste op als hoofdredacteur, maar ondanks

¹⁰³ VAN DER VORST – ZEEGERS (J.). *Le Journal de Bruxelles de 1871 à 1884*. Leuven, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 1965, 315 p.

¹⁰⁴ SIMON (Aloïs). *L'Hypothèse libérale en Belgique*. p. 281.

¹⁰⁵ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, p. 241.

¹⁰⁶ *Biographie Nationale*, deel XXXVII, p. 414 – 420.

het succes van *Revue Générale* onder zijn beleid, botste de Haulleville omwille van zijn progressief-katholieke houding op steeds meer tegenkating binnen zijn eigen redactie. Toen hij in 1878 directeur werd van *Journal de Bruxelles*, leidde hij deze krant naar een recordoplage van 30.000 exemplaren.

Courrier de Bruxelles

De redactionele geschiedenis van *Courrier de Bruxelles* hangt nauw samen met de evolutie van het stijgende ultramontaans verzet.¹⁰⁷ Bij haar ontstaan in 1861 was *Courrier de Bruxelles* nog een bescheiden weekblad dat een gematigd liberaal-katholieke koers aanhing. In de hoofdstad stond dit blad helemaal in de schaduw van *Journal de Bruxelles*. Naarmate de ultramontanen zich steeds meer begonnen te organiseren en te radicaliseren in de jaren '70, weerklonk de roep om een solide, ultramontaanse krant in Brussel steeds luider. Het episcopaat en de rector van de Leuvense universiteit hadden zich al vaker ontevreden getoond over de redactionele lijn van *Journal de Bruxelles*, maar het was vooral nuntius Cattani die er werk van maakte. Cattani was verbolgen over de steun die *Journal de Bruxelles* verleend had aan de regering d'Anethan inzake de Romeinse kwestie. Hij speelde een belangrijke rol in de omvorming van *Courrier de Bruxelles* tot een 'gematigd ultramontaans' dagblad. Aan het hoofd van de nieuwe *Courrier de Bruxelles* stond Alexandre Delmer. Op aanraden van Cattani zocht en vond Delmer steun bij het episcopaat. De bisschoppen Faict en de Montpellier waren zonder meer enthousiast, maar de anderen bleven niettemin een beetje sceptisch omdat zij de mislukking van *Le Catholique* niet licht vergeten waren. Net zoals *Le Catholique* kampte *Courrier de Bruxelles* eveneens al snel met financiële moeilijkheden. Het was wederom Cattani die met de oplossing kwam : hij bracht 2 rijke industriëlen aan die de nodige middelen ter beschikking wilden stellen. De personen in kwestie waren niemand minder dan de Hemptinne en Jules Desclée. Het spreekt voor zich dat deze notoire ultramontanen dit niet voor niets deden... Delmer werd buitenspel gezet, graaf Charles-Antoine de Villermont werd hoofdredacteur, en *Courrier de Bruxelles* werd dixit Charles Woeste 'het meest uitgesproken orgaan der vijandigheid tegenover de Constitutie'.¹⁰⁸ De liberaal-katholieken waren kop van jut, en later zou kardinaal Goossens verklaren dat '*c'est le Courrier de Bruxelles qui a tué le ministère Malou*'.¹⁰⁹ Na 1870 begon *Courrier de Bruxelles* inderdaad een danig radicale koers te varen dat het in de Belgische katholieke pers zijn gelijke niet kende. Maar omdat *Courrier de Bruxelles* een dergelijk kleine doch ultra-agressieve stroming binnen het ultramontanisme vertegenwoordigde, moest ze het vaandeldragerschap van het ultramontanisme overlaten aan een ander blad...

Bien Public

Met een ondertitel als '*Christus Vincit Christus Regnat Christus Imperat*', kan men er deze krant in ieder geval niet van beschuldigen twijfel te hebben laten bestaan over zijn uitgangspunten. Deze krant dichtte Kerk & Religie inderdaad een zeer centrale rol toe in het

¹⁰⁷ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.* Antwerpen, Standaard, 1955, pp 196 – 200.

¹⁰⁸ WOESTE (Charles). *Mémoires pour servir à l'histoire contemporaine de la Belgique, 1859-1894.* Bruxelles, Albert Dewit, 1927, p. 157.

¹⁰⁹ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.* Antwerpen, Standaard, 1955, p. 200.

openbare leven en was uitgesproken ultramontaans. Ze verscheen voor het eerst op 1 oktober 1853, en ze zou mee het definitieve einde inluiden van het unionisme. Met haar militant katholiek discours zou ze als klankbord dienen voor groeiende polarisatie tussen katholieken en liberalen, en ook voor het ultramontaanse ongenoegen tegenover de gematigde katholieken. *Bien public* was een lokaal Gents initiatief, maar al snel veroverde ze een bijzondere plaats in de Belgische pers. De twee belangrijkste financiers/redacteuren van deze krant waren de notaris Jules Lammens, en industrieel Joseph de Hemptinne. Inhoudelijk spiegelde deze krant zich aan *L'Univers*, de lijfkrant van de Franse radicaal-katholieken.¹¹⁰ De liberalen waren kop van jut, hoewel *Bien Public* ook meer en meer haar pijlen richtte op liberaal-katholieke politici, die zij omwille van hun zin voor moderatie brandmerkten als 'zwak' en 'laf'. *Bien Public* stond het episcopaat in woord en daad bij, en had zich ook een trouwe aanhanger getoond van paus Pius IX. Toch onderscheidde het zich vanaf het midden van de jaren '70 van *Courrier de Bruxelles* door er onder invloed van nuntius Vannutelli een wat gematigder toontje op na te houden. *Bien Public* eerbiedigde de liberale instellingen en beperkte haar ultramontaanse actie tot morele beïnvloeding van de publieke opinie. Haar realistischere kijk op het gebeuren deden haar geloofwaardiger overkomen dan *Courrier de Bruxelles*. Niettemin bleef *Bien Public* het orgaan bij uitstek van het episcopaat, en de sleutelfiguur binnen dit samenwerkingsverband was bisschop Bracq van Gent. Een ander gezaghebbend kopstuk was de in ultramontaanse kringen onontkoombare Charles Périn. *Bien Public* behield steeds een hechte band met haar thuisbasis, Gent dus, maar was toch vooral een nationaal eliteblad dat een grote invloed uitoefende op talrijke lokale bladen.¹¹¹ Op basis van deze informatie kan men zich dus wel voorstellen dat *Bien Public* zich vanaf 1878 zou ontpoppen als de absolute gangmaker in de propagandastrijd tegen de liberale regering van Frère-Orban.

De stem van Rome

Romeinse bladen als *La Civiltà Cattolica* en *L'Osservatore Romano* genoten een bijzondere uitstraling over heel Europa. Het ging hier om quasi-officiële uitgaven van het Vaticaan, en daarom fungeerden zij als een soort van bijbel voor de Europese katholieke persgeliid. Zij werden gesticht als antwoord op de afkalvende macht van de paus, en hun discours werd militanter naarmate de het discours van de paus verhevigde. *La Civiltà Cattolica* werd in 1850 gesticht door Romeinse jezuïeten op uitdrukkelijk verzoek van paus Pius IX, en *L'Osservatore Romano* werd opgericht door een aantal leken naar aanleiding van de gebeurtenissen van 1861. *La Civiltà Cattolica* inspireerde de ultramontaanse opinie in Europa, maar omwille van de taal bleef haar bereik beperkt tot de absolute top van de katholieke elite. Er werden dan ook herhaaldelijk plannen opgezet om Frans –en Duitstalige vertalingen te lanceren, en ook in België pleitten jezuïeten voor een '*Belgische Civiltà*'. Zo ver kwam het evenwel niet, want de Generaal der Jezuiten, pater Beckx, vond dat het runnen van een anti-liberaal tijdschrift niet strookte met de missie van de jezuïeten.

Niettemin was het zo dat de redacties van kranten als *Courrier de Bruxelles* en *Bien Public* zeer volgzaam waren ten aanzien van de Romeinse pers. De ultramontaanse strijd tegen '*la lèpre libérale*' en '*l'invasion lamenniste*' kende letterlijk en figuurlijk geen grenzen, en daarom

¹¹⁰ LAMBERTS (Emiel). *Kerk en Liberalisme in het bisdom Gent (1821 – 1857)*. Leuven, Universitaire Uitgaven, 1972, p. 400 – 404.

¹¹¹ CORNELIS (Bert). Le Bien Public. Vaandeldrager van het ultramontanisme, 1853 - 1878. In: LAMBERTS (Emiel). *De Kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven, Kadoc, 1983, pp. 110 – 159.

oefenden andere Europese ultramontaanse kranten zoals het Franse *La Croix* en het Duitse *Germania* eveneens een grote invloed uit op de Belgische ultramontaanse pers.¹¹²

3.8.2 De liberale dagbladers :

L'Indépendance Belge

L'Indépendance Belge kon bij het aantreden van de nieuwe regering in 1878 reeds buigen op een lange en rijke voorgeschiedenis, wat haar de meest gerenommeerde krant aan liberale zijde maakte. Ze werd in 1843 gesticht te Brussel, maar kon zich al vroeg een nationaal karakter aanmeten. Onder impuls van de Franse journalist Léon Bérardi was zij zelfs gedurende lange tijd de enige Belgische krant die een tiental correspondenten in het buitenland kon stationeren. *L'Indépendance Belge* speelde in op de verstikkende maatregelen die Napoleon III had genomen tegen de Franse dagbladers, en kreeg aldus een vaste voet in Frankrijk. Ook haar verslaggeving over de Frans-Duitse oorlog van 1870 werd over heel Europa geapprecieerd, en dit maakte haar een krant met internationale allures. In België was *L'Indépendance Belge*, met als ondertitel '*conservation par le progrès*', zoals de meeste liberale kranten een trouwe aanhanger van het gematigd liberalisme, en hoewel ze de autoriteit was binnen dit segment van de liberale pers, werd ze op basis van het aantal lezers geklopt door het populairdere *L'Étoile Belge*.¹¹³

L'Étoile Belge

Deze krant werd te Brussel gesticht in 1850, en met als voornaamste aandeelhouders de prinsen van het Huis van Orléans en onder leiding van hoofdredacteur Marcellin Faure, stelde *L'Étoile Belge* zich doorgaans pro-Frans op. Na de dood van Faure kreeg *L'Étoile Belge* onder impuls van Denis Madoux vanaf 1857 een gematigd liberaal cachet. Behalve haar volgzaam koers ten aanzien van de doctrinaire liberalen, zorgde ook haar goedkope aankoopprijs er voor dat *L'Étoile Belge* de meest gelezen krant was onder de liberale dagbladers. In 1871 bereikte de krant zelfs een recordoplage van 30.000 exemplaren.¹¹⁴

La Flandre libérale

La Flandre libérale kan gezien worden als de baldadige jongeling in het Belgische perslandschap anno 1878. De geestelijke vader van deze krant was Hippolyte Callier. In het

¹¹² VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 76 – 77 , *Dizionario enciclopedico italiano*,... deel 2 & deel 8.

¹¹³ CAMPÉ (R.). La presse libérale depuis 1846. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, p. 183 en p. 185.

¹¹⁴ CAMPÉ (R.). La presse libérale depuis 1846. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, p. 184.

begin van de jaren '70 was hij nog werkzaam op de redactie van het progressief-liberale *Journal de Gand*, maar in 1874 hij voelde zich genoodzaakt een eigen krant op te richten. Hij verzamelde een gezelschap rond zich van figuren uit de Gentse burgerij die heil zagen in het doctrinaire liberalisme. In 1875 liet Callier het bestuur over aan L. De Vriese die *La Flandre libérale* de komende 20 jaar zou leiden.¹¹⁵ *La Flandre libérale* was heel duidelijk omtrent de redactionele lijn : de krant voerde naar eigen zeggen een onverbiddelijke oorlog tegen de vijanden van alle vrijheden.¹¹⁶ Het anticlericalisme vierde dus hoogtij in de kolommen van *La Flandre libérale*. Uiteraard werd er in *La Flandre libérale* dagelijks ingehakt op de gouvgenoten van *Bien Public*, maar dat nam niet weg dat progressieve –en radicale liberalen soms ook tot de doelwitten behoorden. Zo doorbrak *La Flandre libérale* in de periode 1878 – 1884 dan ook geregeld de relatieve pax media die aan liberale kant heerste.

L'Echo du Parlement

Tot slot mogen we niet voorbij gaan aan *L'Echo du Parlement* : de officieuze krant van de regering Frère-Orban. *L'Echo du Parlement* werd opgericht in 1857 toen Frère-Orban aan het hoofd kwam van een regering die het zou uithouden tot 1870. Al die jaren en ook daarna kon Frère-Orban altijd rekenen op de onvoorwaardelijke steun van *L'Echo du Parlement*. De redactie bestond dus uit aanhangers van het eerste uur, en het valt niet te verwonderen dat Emile Banning zijn strepen verdiende bij *L'Echo du Parlement*. Ook minister Bara was ooit werkzaam op de redactie van *L'Echo du Parlement*. In 1885, na de katholieke machtsovername, ging de krant net zoals tientallen andere liberale blaadjes ten onder en werd ze samen met *L'Echo de Bruxelles* omgesmolten tot *La Nation*.¹¹⁷

---

¹¹⁵ CAMPÉ (R.). *Radioscopie de la presse belge*. Verviers, Marebout, 1975, pp. 330 – 331.

¹¹⁶ *La Flandre libérale*, 01/12/1874

¹¹⁷ CAMPÉ (R.). *Radioscopie de la presse belge*. Verviers, Marebout, 1975, p. 396.

4. Paus Leo XIII en de Belgische Constitutie

4.1 Het opstarten van de 'gedachtenwisseling'

4.1.1 Het uur nul

Frère-Orban neemt voor het eerst contact op met de Belgische afvaardiging bij de Heilige Stoel op 21 juni; amper twee dagen na zijn aantreden. In zijn eerste brief aan d'Anethan geeft Frère-Orban duidelijk aan dat het voortbestaan van de diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan aan een zijden draadje hangt.¹¹⁸ Over zichzelf in de hij-vorm sprekend, herinnert hij d'Anethan eraan dat hijzelf als parlamentslid vanuit de oppositie in de periode 1870-1878 tot drie maal toe tegen het behoud van de Belgische legatie bij de Heilige Stoel heeft gestemd, en dat hij vandaag niet kan zeggen wat de dag van morgen zal brengen. De regering had zich nog niet over deze vraag gebogen en d'Anethan kreeg de belofte dat hij ten gepaste tijde op de hoogte zou worden gebracht van de plannen van de nieuwe regering. Alsof het er weinig toe deed, deelt Frère-Orban hem nog mee dat hij zoals gevraagd gerust op vakantie kon gaan.

Hoe serieus was deze dreiging? Van op de oppositiebanken had Frère-Orban in de jaren 1872, 1873 en 1875 inderdaad geroepen dat België de diplomatieke relaties met het Vaticaan moest verbreken, en daarmee stond hij op één lijn met de radicale liberalen. We herhalen nog eens op welke gronden de liberalen zich beriepen om zo'n stap na te streven: de paus had bij de inname van Rome door Italiaanse troepen in 1870, zijn wereldlijke macht verloren, en in plaats van een volwaardig staatshoofd was hij nu een 'gevangene' in zijn eigen paleis. Bovendien hadden de liberalen paus Pius IX tijdens zijn lange pontificaat zien evolueren naar een paus die het liberalisme in al zijn facetten vijandig gezind was, en daarom werden deze betrekkingen niet alleen onnuttig maar ook ronduit onwenselijk geacht. Maar eens in de regering werd Frère-Orban weer getemperd door de verantwoordelijkheden die aan zijn ambt verbonden waren, en besloot hij uit tactische overwegingen geen overhaaste beslissingen te nemen.

Tijdens die eerste dagen werd een reeks initiatieven op touw gezet om Frère-Orban op andere gedachten te brengen, en het lijkt erop dat de regeringsleider eerst de kat uit de boom wilde kijken. Zo was er een demarche van Paul Devaux. In een brief aan Frère-Orban stelde hij dat een verbreking een zware politieke fout zou zijn die de recente verkiezingsoverwinning al meteen zou compromitteren. Het is goed mogelijk dat Paul Devaux deze brief schreef n.a.v. een brief die zijn zoon Jules Devaux, de kabinetchef van de koning, had gekregen van nuntius Vannutelli. In deze brief van 17 juni wees Vannutelli op de ernst van de situatie, en hoezeer de paus beledigd zou zijn door een dergelijke maatregel.¹¹⁹ De nuntius trachtte Frère-Orban ook via andere kanalen te beïnvloeden. Zo had hij op 22 juli een onderhoud met Eugène de Ligne, die daarop op zijn beurt naar Frère-Orban trok om zijn bezorgdheid kenbaar te maken.¹²⁰ Paul en Jules Devaux en de Ligne waren allen in liberale hoek te situeren, maar zij stonden bekend om hun zeer gematigde houding in politiek-religieuze kwesties. Zij stonden op goede voet met katholieke politici, en zij golden dus als aanspreekbaar voor Vannutelli. De nuntius speculeerde erop dat zij de minister van Buitenlandse Zaken konden matigen.

¹¹⁸ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 21/06/1878. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 1 – 2.

¹¹⁹ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 43.

¹²⁰ Brief E. de Ligne aan Vannutelli, 29/07/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 16; nr. 364.

Op 12 juli 1878 kreeg Frère-Orban een brief van kardinaal Dechamps, waarin deze nogal geestdriftig opsomde waarom een breuk met het Vaticaan een kwalijke zaak zou zijn.¹²¹ Net zoals Vannutelli stelde hij dat een breuk *'blesserait cruellement le coeur du St-Père'*. Dechamps zag ook internationale repercussies, want in zijn ogen zou België in geval van een breuk qua aanzien niet alleen onder het niveau van Portugal, Spanje, Oostenrijk en Beieren duiken, maar zelfs degraderen tot onder het niveau van de Franse Republiek. Ook zou deze *'mesure extrême'* volgens Dechamps indruisen tegen de belangen van de overgrote meerderheid van de Belgen die het katholieke geloof aanhangig zijn. Om het land van dit onheil te besparen, vroeg Dechamps om niet te raken aan *'le statu quo'*. Voorts maakt Dechamps in deze brief gewag van een onderhoud met Leopold II, aan wie hij meer macht toedichtte dan in de realiteit voorzien was. Leopold II zou hem toen beloofd hebben om er over te praten met Frère-Orban. Verder weten we ook, bij monde van de Oostenrijkse ambassadeur in Brussel, dat de Franse liberale voorman Gambetta er herhaaldelijk bij Frère-Orban op aangedrongen had om in het belang van het liberalisme voorlopig geen kwesties aan te snijden die te maken hadden met het Vaticaan, omdat dit het juiste moment nog niet was.¹²²

Misschien imponeerden de woorden van Gambetta hem nog het meest, maar het is waarschijnlijk in de eerste plaats het simpele natuurlijke voorval van het overlijden van Pius IX, dat Frère-Orban aan het denken heeft gezet. Het feit dat paus Pius IX slechts 4 maanden voor het aantreden van Frère-Orban overleed en niet gewoon een jaartje later, had verstrekkende gevolgen. De nieuwe paus, Leo XIII, bood nieuwe perspectieven, terwijl het maar de vraag is of Frère-Orban ooit een waardige onderhandelingspartner had kunnen zien in een persoon als Pius IX...

4.1.2 Een pauselijk charmeoffensief

Paus Leo XIII kende België goed, en hij had in de maanden voor de verkiezingen via de nuntiatuur in Brussel herhaaldelijk kunnen vernemen dat een liberale verkiezingsoverwinning wel eens het einde kon betekenen van de diplomatieke relaties met België. Nu een liberaal kabinet een feit was, wist hij dat hij niet aan de zijlijn kon blijven staan. Hoewel hij hier niet toe uitgenodigd was door de zwijgzame Belgische regering, begon Leo XIII in juli aan een campagne waaruit de positieve ingesteldheid van de paus moest blijken. Vlak voor zijn vertrek was d'Anethan nog ontvangen geweest door de paus, en deze had hem gezegd *'de onophoudelijke aanvallen van sommige kranten op de Belgische grondwettelijke instellingen diep te betreuren'*. De paus roemde de vrijheden en rechten die de katholieken in België genoten. Hij omschreef de grondwet als *'un contrat, un pacte loyalement consenti par tous'*.¹²³ Het rapport over dit onderhoud werd opgemaakt door George Reusens. Het is aannemelijk dat d'Anethan en Reusens er niets voor voelden om hun missie voortijdig te moeten afbreken, en dat ook zij, als diplomaten en als privé-personen, begaan waren met de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel. Tijdens het gesprek met de paus had d'Anethan gezegd *'zeer blij te zullen zijn als deze uitlatingen van de paus in België publiek zouden worden gemaakt'*. Reusens van zijn kant besloot het rapport met de mededeling dat *'het niet de eerste keer is dat de paus zich zo positief uitlaat over België en haar instellingen, en dat de correspondentie van de Belgische legatie van de voorbije maanden hiervan het bewijs is'*.

¹²¹ Brief V. Dechamps aan Frère-Orban, 12/07/1878. *Archief van Kardinaal Dechamps*, III C 13.

¹²² LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 44.

¹²³ Brief Reusens aan Frère-Orban, 04/07/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 3 – 4.

De Belgische legatie bleef verstoken van enig nieuws, maar ze begreep dat men zich in Brussel op dat eigenste moment aan het bezinnen was over haar lot. Indirect vroeg Reusens dus aan Frère-Orban om de zaken nog eens rustig te bekijken.

Enkele weken later drukte staatssecretaris Franchi zich tegenover Reusens in dezelfde bewoordingen uit. Aanvallen vanwege bepaalde katholieke persorganen tegen de nationale instellingen werden opnieuw formeel afgekeurd. Kardinaal Franchi verzekerde de zaakgelastigde ook dat hij *'dergelijke aanvallen op geen enkele wijze aanmoedigde'*, en hij stond erop dat men dit in Brussel wist.¹²⁴ Maar er kwam een kink in de kabel. In de negentiende eeuw, laat staan in het Vaticaan, was er nog geen sprake van politieke houdbaarheidsdata, en samen met een gebrek aan democratische basisprincipes, maakte dit dat het wegvallen van bepaalde figuren grote vraagtekens met zich meebracht over de opvolging van de overledene, en over de continuïteit van diens politieke lijn. Politiek en diplomatie waren dus veel meer onderhevig aan de spelingen van het lot. Vrij onverwacht overleed kardinaal Franchi op 31 juli. Hij werd opgevolgd door kardinaal Nina maar, naast het oponthoud, bracht deze wissel geen koerswijziging teweeg. Reusens laat zich zeer positief uit over de resultaten van zijn eerste gesprekken met de nieuwe staatssecretaris. Nina zei uitdrukkelijk niet alleen de opinie van de paus te uiten, maar dat hij persoonlijk eveneens de mening toegedaan is dat het Belgische bestel gunstig is voor de katholieke belangen. De zaakgelastigde concludeert dat *'l'avènement du nouveau Secrétaire d'État n'apportera aucun changement dans la conduite si heureuse que la politique du Vatican a prise à l'égard de notre pays depuis l'avènement de Léon XIII'*.¹²⁵ Wij van onze kant kunnen concluderen dat de het Vaticaan met zijn lofrede over de Belgische grondwet, ten eerste te kennen gaf te weten wat de pijnpunten waren voor de liberalen, en ten tweede dat de paus begreep dat de situatie zo precair was dat een actief diplomatiek optreden noodzakelijk was.

4.1.3 Klare taal

Nu de paus zeer nadrukkelijk zijn positie kenbaar had gemaakt, verwachtte hij hetzelfde van de nieuwe homogeen liberale regering. De nuntius had vanuit Brussel reeds een aantal alarmerende krantenberichten opgestuurd die het einde van de diplomatieke betrekkingen aanbevolen en/of voorspelden. Eind augustus kreeg Vannutelli de kans om koning Leopold II te polsen over wat er te gebeuren stond. Naar aanleiding van het zilveren jubileum van Leopold II en Maria Hendrika, mocht Vannutelli een brief met gelukswensen vanwege Leo XIII persoonlijk overhandigen aan de koning. De nuntius bracht uitvoerig verslag uit over het feest, en preees het gefêteerde vorstenpaar en hun *'illimitata devozione'*.¹²⁶ Belangrijker is dat Vannutelli het gesprek dat hij met de koning had over het behoud, letterlijk weergaf in zijn verslag. De koning had naar eigen zeggen heel graag *'een geruststellend woordje'*("*qualche parola rassicuranta*") gedaan aangaande het behoud van de Belgische legatie bij de Heilige Stoel, omdat hij wist dat een dergelijke bericht het hart van de Heilige Vader met blijdschap zou vervullen... "*Ah, mio Dio*", ging de koning verder, "*als het van mij zou afhangen zou ik niet aarzelen om u in de meest duidelijke bewoordingen het behoud van de legatie verzekeren. U kan zich niet voorstellen, signore Nunzio, hoe 'n warm hart ik onze legatie bij de Heilige Stoel toedraag.*"

¹²⁴ Brief Reusens aan Frère-Orban, 26/07/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 5.

¹²⁵ Brief Reusens aan Frère-Orban, 20/08/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 6 – 7.

¹²⁶ Brief Vannutelli aan Nina, 26/08/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 17; nr. 374.

Vannutelli hield de moed erin door te stellen dat '*de tijd vaak een wijze raadgever is*', en dat '*de mannen die volgens de wil van de natie aan de macht zijn gekomen, misschien na een periode van reflectie betere gevoelens gaan koesteren tegenover de Heilige Stoel*'. Meer dan ooit begreep men in het Vaticaan dat de bal in het kamp lag van de Liberale Partij, die '*zich gedurende haar oppositiejaren vijandig had opgesteld tegenover het behoud van de Belgische legatie*'.¹²⁷ Het is het verslag van 26 augustus dat de paus ertoe doet besluiten om om opheldering te vragen over het dossier rond het behoud van de Belgische afvaardiging. Leo XIII interpeleerde Reusens over deze kwestie wanneer deze hem het antwoord van Leopold II op de pauselijke felicitaties kwam overmaken.¹²⁸ Reusens, die nog steeds optrad in de plaats van d'Anethan, antwoordde hem dat hij zelf over geen enkele informatie beschikte en dat hij aldus geen enkele officiële verklaring kon afleggen. De paus drong niet aan, maar herhaalde opnieuw dat hij België en haar instellingen zeer genegen was. Hij zei geen reden te zien waarom '*les Belges prendraient à mon égard une attitude qui me causerait une grande douleur*', en terwijl de paus deze woorden sprak was de paus zichtbaar geëmotioneerd, aldus nog Reusens. De paus vroeg de Belgische regering om een standpunt in te nemen, en waarschijnlijk wachtte Georges Reusens eveneens met spanning op een antwoord uit Brussel.

Het antwoord kwam redelijk snel.¹²⁹ Frère-Orban zegt klaar en duidelijk wat er op zijn lever, en op deze van vele liberalen, ligt. De Belgische minister van Buitenlandse Zaken haalt de encycliek *Quanta Cura* en de *Syllabus* aan, en stelt vast dat het politieke klimaat in zijn land sinds het einde van de wereldlijke macht van de paus in 1870 danig vertroebeld geraakt is. Zo waren er de '*onophoudelijke aanvallen van de katholieke pers tegen onze grondwettelijke principes*'. Indirect verwijst Frère-Orban naar *Courrier de Bruxelles* wanneer hij het heeft over een krant die speciaal opgericht is om *Journal de Bruxelles* en de liberaal-katholieken te bekampen. Namen noemen doet hij ook niet wanneer hij '*de kwellende maatregelen van een bisschop tegen leerlingen van bepaalde scholen*' ter sprake brengt. Het gaat hier duidelijk om bisschop Dumont van Doornik die weigerde leerlingen van Henegouwse gelaïciseerde openbare scholen ter communie te laten gaan.¹³⁰ Frère-Orban stelt eveneens vast dat de Belgische legatie al die tijd '*absolument muette*' is gebleven, en dat het (liberaal-katholieke) kabinet het nooit nodig heeft geacht om de hulp van het pausdom in te roepen om de clerus tot kalmte aan te manen. En dan was er plotseling die ommekeer in juni bij het aantreden van de liberale regering. Plotseling nam de Heilige Stoel zelf het initiatief om zich te distantieren van '*les attaques contre les institutions nationales*', waarvan uitdrukkelijk werd gesteld dat deze '*ni appui ni encouragement*' ontvingen vanuit het Vaticaan. Dan zegt Frère-Orban wat hij gaat doen : voorlopig niets. Frère-Orban beroept zich op de grondwettelijke scheiding tussen Kerk en Staat, en stelt dat het de taak is van de kerkvorst om de Belgische clerus ter orde te roepen. '*Woorden volstaan niet...*', schrijft Frère-Orban, '*...deze dienen toch alleen maar om ons te ontwapenen*'. De minister van Buitenlandse Zaken wilde concrete daden zien, maar hij kon nog niet zeggen hoe hij deze wens kon overbrengen, want hij achtte zich officieel niet gerechtigd om dit te doen. Hij vroeg daarom uitdrukkelijk aan Reusens om dit regeringsstandpunt niet over te maken aan het Vaticaan, en hij zei zich nog te beraden over een eventuele interventie langs niet-officiële weg.

¹²⁷ Brief Vannutelli aan Nina, 11/07/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 13; nr. 360.

¹²⁸ Brief Reusens aan Frère-Orban, 13/09/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 8 – 10.

¹²⁹ Brief Frère-Orban aan Reusens, 22/09/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 10 – 13.

¹³⁰ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, p. 209.

In zijn volgende brief wierp Georges Reusens zich op als de advocaat van de goede intenties van de Heilige Stoel.¹³¹ Hij heeft zijn oor te luisteren gelegd bij de '*meilleures sources*', en hij kwam tot de slotsom dat de plotse inschikkelijkheid van de paus t.a.v de Belgische constitutie sinds juni 1878 niets te maken heeft met het aantreden van de liberale regering, maar wel met het aantreden van '*une nouvelle administration*' omstreeks die periode. '*De nieuwe paus voert een politiek van appeasement en verzoening; niet alleen naar België toe, want de hele pauselijke diplomatie wordt nu in die zin gestuurd*', schreef Reusens. Hij vervolgde zijn betoog door eerdere uitspraken van paus Leo XIII en kardinaal Nina nog eens uitvoerig te belichten. Reusens had o.m beslag kunnen leggen op een circulaire die Nina bij zijn aantreden naar alle nuntii had gestuurd. De kardinaal wees o.a op de kwalijke rol van de dagbladders die al vaak voor diplomatieke spanningen had gezorgd tussen de Heilige Stoel en verschillende Europese staten. Nina schreef daarom voor dat de nuntii zich voortaan voorzichtiger en neutraler dienden op te stellen. De zaakgelastigde hoopte dat deze uitspraken en citaten in de ogen van Brussel een goede basis vormden voor informeel overleg, en hij vertrouwde er op dat de Romeinse Curie er op één of andere manier in zou slagen om de Belgische clerus tot wijsheid en voorzichtigheid aan te zetten.

Het is moeilijk om vast te stellen wanneer er precies voor het eerst gesproken werd van hetgeen in de literatuur te boek staat als '*l'échange de vues*' of 'de gedachtenwisseling'. In theorie kunnen we stellen dat er een '*échange de vues*' was van zodra Frère-Orban op 22 september de brief van Reusens beantwoordde. De term '*l'échange de vues*' wijst op het informele karakter van het diplomatieke overleg; vooral in de beginfase. Zoals de Oostenrijkse gezant in België zei, zit er nog een ander waardeoordeel vervat in het gebruik van de term '*échange de vues*': volgens het principe van de scheiding tussen Kerk en Staat, kon men onmogelijk spreken van 'onderhandelingen' tussen België en de Heilige Stoel.¹³² Niettemin werd deze term over alle ideologische grenzen heen door politici en pers aangewend om het diplomatieke overleg tussen België en de Heilige Stoel aan te duiden.

4.2 De eerste valse noten

4.2.1 Dissonante geluiden

Wat Frère-Orban niet wist maar waarschijnlijk wel kon bevroeden, was dat er binnen het Vaticaan een aantal tegenstrijdige stromingen actief waren. In augustus hadden een aantal katholieke parlementsleden o.l.v Malou een memorandum naar paus Leo XIII gezonden waarin zij hun problemen met de ultramontaanse opinie aankaarten.¹³³ Zij beloofden de katholieke belangen te zullen blijven verdedigen in Kamer en Senaat, maar ze stelden dat hun werk bemoeilijkt werd door de '*onophoudelijke aanvallen van een belangrijk deel van de katholieke pers, die alleen in de kaart spelen van de verkiezingen*'. De liberaal-katholieken wezen er op dat zij niet qua doctrine verschillen van de ultramontanen, maar wel qua gedrag. Nina droeg Vannutelli op zich niet over deze kwestie uit te laten, want '*het ligt niet in de gedragslijn van de Heilige Stoel om oordelen te vellen over de constituties van diverse landen*'.¹³⁴ Nina vroeg tevens aan zijn mannetje ter plaatse om een rapport op te stellen over de politieke situatie in het land.

¹³¹ Brief Reusens aan Frère-Orban, 29/09/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 14 – 18.

¹³² LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884) ; correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 46.

¹³³ *Journal de Bruxelles*, 10/08/1878.

¹³⁴ Brief Nina aan Vannutelli, 06/09/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 19; nr. 32052.

In dat rapport sprak Vannutelli zich zonder meer positief uit over het Belgische bestel, en dit in ongeveer dezelfde bewoordingen zoals Leo XIII dat even voordien had gedaan.¹³⁵

Deze fase van het diplomatieke overleg wordt uitvoerig beschreven door baron Van Zuylen die begin jaren '50 toegang had gekregen tot de Vaticaanse archieven.¹³⁶ Vannutelli wees op de garanties die de constitutie bood aan de Belgische katholieken, en hij stelde dat het in het belang was van de Kerk dat de katholieken participeerden aan het parlementaire regime, omdat zij zo de Kerk konden verdedigen. De nuntius zei ook expliciet dat '*het wegnemen van de vrijheden van de Belgen zeer negatieve gevolgen kon hebben voor de Kerk*'. De geluiden die het Vaticaan bereikten vanuit België over de strijd tussen liberaal-katholieken en de ultramontanen, en over het gevoelige thema van de constitutie, belandden niet in dovemansoren. Er werd een kardinaal aangesteld om zich te buigen over deze kwesties. Door kardinaal Franzelin voor deze klus aan te duiden, kon men al meteen vermoeden in welke richting het eindverslag zou gaan.¹³⁷ J.B. Franzelin studeerde aan het Collegium Romanum toen hij Rome in 1848 hals over kop moest ontvluchten. De Oostenrijkse jezuïet had zijn studies kunnen afmaken in Leuven, maar in zijn eindverslag gaf hij weinig blijk van veel terreinkennis. Franzelin pleitte er voor dat de Heilige Stoel er zich van zou weerhouden om te interveniëren ten bate van deze of gene partij, '*omdat deze kwestie niet alleen de Belgische maar alle moderne liberale constituties aanging*'. Hij wees wel met een beschuldigende vinger naar de liberaal-katholieken of '*de constitutionelen*', en bekritiseerde de katholieken die medeverantwoordelijk waren voor de opstelling van de grondwet van 1831. Kardinaal keurde de zgn. 'Belgische hypothese', waarbij (liberaal-) katholieken zich in het parlement inzetten voor hetatholicisme, zonder meer af. Niettemin mocht de campagne van de ultramontanen niet goedgekeurd worden '*omdat het niet het juiste moment was*'. Franzelin keek met argwaan naar België, en verbazingwekkend genoeg gebruikte Nina, die we toch hadden leren kennen als een gematigd figuur, de conclusies van zijn collega als basis voor zijn verdere instructies aan Vannutelli in Brussel.

Het oordeel van de man op het terrein woog dus niet op tegen de visie van een persoon die vergeven was van het gedachtegoed van wijlen Pius IX. Op 1 oktober stuurt Nina een brief naar Vannutelli met nieuwe onderrichtingen. De nuntius mocht zich niet meer direct noch indirect positief uitlaten over de Belgische constitutie, en moest zich dus afzijdig houden van elke polemiek over dit onderwerp. Daarom kon het Vaticaan zoals de rechterzijde had gevraagd in haar memorandum, niet optreden in de liberaal-katholieke twist, en kardinaal Nina toonde zich zelfs misnoegd over het feit dat deze 'goede katholieken' zonder zijn toestemming dit memorandum hadden opgestuurd naar de paus. Dit was een streep door de rekening van Vannutelli. De nuntius was er van overtuigd dat de liberaal-katholieke twist nefast was voor de belangen van de Kerk, en dat het de ultramontanen waren die het conflict zo op de spits dreven. Het was op dringend verzoek van de nuntius dat de jezuïet Schoupe een niet-getekend artikel publiceerde in *Revue Générale*, waarin hij een zo scherp mogelijke lijn trok tussen de orthodoxe houding tegenover de staatsinstellingen, en alle katholieke kranten uitnodigde om de door hem uiteengezette leer te onderschrijven. *Journal de Bruxelles* en *Bien Public* gaven gehoor aan deze oproep, en de doctrinaire eensgezindheid leek opnieuw hersteld, maar de wapenstilstand was van korte duur...¹³⁸

4.2.2 Een donderslag : het telegram aan Bien Public

¹³⁵ Brief Vannutelli aan Nina, 15/09/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 23; nr. 383.

¹³⁶ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, augustus : pp. 1711 – 1720.

¹³⁷ *Deutsche Biografische Enzyklopädie*, München, K. G. Saur, 1996, deel 3, p. 415.

¹³⁸ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, p. 246 , *L'Orthodoxie et la Constitution belge*. In : *Revue Générale*, aug. 1878.

Bien Public vierde in 1878 haar 25 jarige jubileum, en dit feest werd opgeluisterd met een apostolische zegening. Het was Charles de Villermont, lid van de *Confrérie St-Michel* en zeer actief in het perswezen, die kardinaal Nina hierom verzocht had. In oktober publiceerde *Bien Public*, en wat later de hele pers, het felicitatietelegram van de hand van kardinaal Nina. Vanntulli had Nina nog aangeraden om het gezien de spanningen tussen liberaal-katholieken en ultramontanen vaag te houden. De nuntius raadde iets aan in de trant van 'eendracht onder alle kranten die onze Heilige Religie verdedigen', maar het pakte anders uit.¹³⁹ De oorspronkelijke Italiaanse tekst van het telegram werd voorzien van een Franse vertaling :

*Le Saint-Père voit avec une vive satisfaction arriver le jubilé du Bien Public et comptant sur la complète union de la vaillante feuille avec la presse catholique belge, pour la défense des vrais principes religieux et sociaux, remercie la commission de ses hommages et concède du fond du coeur la bénédiction demandée.*¹⁴⁰

Deze tekst kon op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. De ultramontaanse pers voelde zich nu extra geruggensteund door de paus in haar strijd tegen de liberaal-katholieken en *Journal de Bruxelles*. Een regeringskrant als *L'Écho du Parlement* sprak van 'een openlijke aanval van de paus', en stelde dat de verzoenende houding van Leo XIII enkel uit tactische overwegingen was geweest.¹⁴¹ Deze uitspraak contrasteerde inderdaad met de eerdere uitspraken van Leo XIII en Nina, en Reusens liet aan zijn broodheer in Brussel weten dat hij zich genoodzaakt had gevoeld om kardinaal Nina hierover in eigen naam aan te spreken.¹⁴² Nina had hem op het hart gedrukt dat de interpretatie die in België aan zijn telegram gegeven werd verkeerd was, en de kardinaal had hem beloofd dat de regering over deze misvatting geïnformeerd zou worden. Verder schreef Reusens ook dat Nina hem had gezegd dat de 'Heilige Stoel geen enkele invloed uitoefent op de katholieke pers, en dat de liberale regering daarentegen welbepaalde persorganen controleert'. In zijn nog maar tweede schrijven naar de Belgische legatie in het Vaticaan, toonde Frère-Orban zich hoegenaamd niet verrast door de contradictorische geluiden die hem vanuit het Vaticaan bereikten.¹⁴³ Frère-Orban stond sceptisch tegenover het Vaticaan, en in zijn brief aan Reusens toonde hij opnieuw hoe diepgeworteld deze gevoelens waren. De encyclieken *Mirari Vos*, *Quanta Cura*, de geschriften van Charles Périn,...het kwam allemaal weer ter sprake. De minister had er echt werk van gemaakt, en spekte zijn betoog met allerlei citaten uit *Bien Public* om het anti-grondwettelijke karakter van deze krant aan te tonen. Frère-Orban hoopte dat Reusens, die zich altijd enthousiast had getoond over de houding van het Vaticaan, nu weer met de beide voeten op de grond kwam, en hij besloot zijn lange brief met de woorden : " *Vous voudrez bien, Monsieur le Chargé d'affaires, vous pénétrer des considérations que je viens d'exposer pour y conformer votre langage dans les entretiens (...) avec le cardinal Secrétaire d'État* ".

¹³⁹ Brief Vannutelli aan Nina, 01/10/1878. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1878, Fascicolo I, nr. 268/270.

¹⁴⁰ Brief Vannutelli (met krantenknipsels) aan Nina, 26/10/1878. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1878, Fascicolo I, nr. 294 – 396.

¹⁴¹ *L'Étoile Belge*, 25/10/1878, en *L'Écho du Parlement*, 27/10/1878.

¹⁴² Brief Reusens aan Frère-Orban, 31/10/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 19 – 21.

¹⁴³ Brief Frère-Orban aan Reusens, 12/11/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 21 – 34.

Op 14 november 1878 vond in Brussel de eerste ontmoeting plaats tussen de Belgische regeringsleider en de pauselijke nuntius. Beide heren brachten hierover verslag uit aan de belanghebbenden in Rome, zodat we kunnen rekenen op twee bronnen.¹⁴⁴ Vannutelli overhandigde een brief van de hand van Nina met als datum 29 oktober. Vannutelli had de opdracht gekregen deze brief over te maken aan Frère-Orban om te bewijzen dat Nina ter goeder trouw was. Deze brief, waarin Nina reageert op de commotie die was ontstaan rond zijn telegram aan *Bien Public*, moest ook als handleiding dienen voor Vannutelli's gesprek met Frère-Orban. De staatssecretaris betreurt dat de interpretatie die aan zijn telegram gegeven werd onjuist en onwaar is, en vooral dat dit aanleiding heeft gegeven tot '*ernstige misverstanden*' tussen de Heilige Stoel en de Belgische regering. Over de katholieke pers in België zegt hij dat hij '*elke vorm van agressief taalgebruik of ideeëngoed betreurt en verwerpt*'. Lichtjes verschillend van wat Reusens meende gehoord te hebben, schreef Nina dat '*de Heilige Stoel geen invloed hoort te hebben op de katholieke pers*', en de minister wees de zaakgelastigde dan ook op zijn foutje. Door te stellen dat '*België op dit moment niet gebukt gaat onder één of andere rebellie, en dat België integendeel een vrij land is*', minimaliseerde Nina de situatie en gaf hij te kennen niet te willen optreden tegen de katholieke pers. Tegelijk blijkt dus uit Nina's weerwoord dat de oordeelsvisie van kardinaal Franzelin wel degelijk inwerkte op de houding van de Heilige Stoel tegenover België. Nina liet zich niet meer lovend uit over de Belgische Constitutie, en dit kwam ook naar boven tijdens gesprekken met Reusens.¹⁴⁵ Zogenaamde aanvallen op de constitutie werden niet meer afgekeurd, en de kardinaal achtte het '*niet opportuun*' om zich nog uit te spreken over dit onderwerp.

De enige toegeving bestond er in dat Nina zei dat het Vaticaan maar één ding kon doen : de katholieken oproepen tot wijsheid, voorzichtigheid en moderatie. Het moet gezegd dat het hier niet om een zoethoudertje ging. In een brief aan de nuntius gaf Nina te kennen onder de indruk te zijn van het gebeurde.¹⁴⁶ Hij was het totaal niet eens met de interpretatie die *L'Étoile Belge* aan zijn telegram had gegeven, maar hij was zich wel bewust van de '*ernstige gevolgen*' van zijn telegram, mede door de houding van *Courrier de Bruxelles*. *L'Étoile Belge* had het telegram verbonden aan de kwestie van het voortbestaan van de Belgische legatie bij de Heilige Stoel, en in deze omstandigheden kwam het ongelegen dat de katholieke pers nog olie op het vuur gooide. Nina hekelde het '*onvoorzichtige taalgebruik*' van *Courrier de Bruxelles*, en hij vroeg aan Vannutelli om dit aan het verstand te brengen van '*de Directeur van Courrier de Bruxelles*'; de Villermont. De nuntius moest dit doen op een '*discrete en geheime*' manier, maar toch zodanig dat de Villermont de boodschap duidelijk kon begrijpen. De Villermont moest goed weten dat Nina zijn verdediging niet kon opnemen en dat de kardinaal hem zelfs niet meer kon ruggensteunen.

Het gesprek tussen Frère-Orban en de nuntius verliep dus bepaald stroef. Het ging niet meteen over het telegram aan *Bien Public*, maar over de rol van de pers en van de Heilige Stoel in het algemeen. Frère-Orban herhaalde de liberale grieven tegenover de Heilige Stoel, en over de pers wilde hij het volgende kwijt : "*Als katholieke journalisten het recht hebben om onze nationale instellingen aan te vallen, dan hebben de liberalen het recht om zich met nog meer vuur te verdedigen.*" Het Vaticaan wenste niet doortastend op te treden tegen excessen van de katholieke pers, en op deze manier gaf het Vaticaan volgens Frère-Orban zijn fiat voor nog meer opruiende taal.

¹⁴⁴ Brief Frère-Orban aan Reusens, 30/11/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 41 – 42 en VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879. Op. Cit.*, pp. 1711 – 1720.

¹⁴⁵ Brief Reusens aan Frère-Orban, 27/11/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 42 – 44.

¹⁴⁶ Brief Nina aan Vannutelli, 31/11/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46. 27) nr. 4.

4.3 De onderwerping aan de liberale staatsvorm

4.3.1 Wrevel en ontevredenheid bij Frère-Orban

Van het voluntaristische optreden van de Heilige Stoel in de zomermaanden, bleef dus in het najaar van 1878 niet veel meer over. Dat koning Leopold II in november tijdens zijn troonrede voor de Kamer een overheidsingreep in het onderwijsbestel had aangekondigd, was daar niet vreemd aan (waarover later meer), maar het is niet onbelangrijk om in dit opzicht voor een eerste keer te wijzen op de rol van de kardinalen binnen de Romeinse Curie. Het aantreden van de nieuwe paus in februari kon niet verhinderen dat de Curie nog lang zou doorgaan als een door paus Pius IX geïnspireerd intransigent bastion. We zagen reeds dat kardinaal Franzelin voor een verstarring had gezorgd in het prille begin van de '*échange de vues*', en de basis had gelegd voor de non-interventiepolitiek van de Heilige Stoel. Trouwens had Leo XIII tijdens een consultatieronde in november eveneens de raad gekregen van de kardinalen om niet op te treden in deze kwestie.¹⁴⁷ Zoals Nina het nog eens verwoordde tegenover Reusens, wenste het Vaticaan zich niet te bemoeien met de binnenlandse politieke aangelegenheden van een ander land.¹⁴⁸ De kardinaal wees erop dat de Heilige Stoel steeds het laatste woord had in religieuze zaken, maar dat het over politieke kwesties in een vreemd land enkel zijn goede raad kon geven aan de gelovigen in het desbetreffende land. Reusens schreef aan Frère-Orban dat Nina niet meer sprak over het aanmanen van de katholieke pers, maar dat hij tussen de regels toch wel had kunnen verstaan dat de kardinaal dit op één of andere wijze zou doen. Vandaag kunnen we zeggen dat de kardinaal inderdaad een lichte druk heeft uitgeoefend op *Courrier de Bruxelles*, en dat de zaakgelastigde het met zijn vermoeden bij het rechte eind had. Toch blijkt uit deze brief ook weer dat Georges Reusens er alles aan deed om de minister van Buitenlandse Zaken te bedaren. Hij had van '*een Belgische prelaat die op audiëntie geweest was bij de Paus*' gehoord dat '*Leo XIII zeer aangedaan was over de toestand in België, en dat de paus voor zover hij dat kon alles zou doen om de situatie te verbeteren*'. Maar voorlopig werden er door het Vaticaan geen concrete stappen ondernomen in deze zin.

Het valt niet te ontkennen dat het de Belgische ultramontanen beter uitkwam dat de Heilige Stoel de zaken op haar beloop liet. In dit klimaat kon een manoeuvre zoals het telegram aan *Bien Public* een veel grotere impact hebben op de publieke opinie, dan b.v. de zalvende woorden die staatssecretaris Nina tegenover Reusens sprak. Dit is één van de bedenkingen die Frère-Orban zich maakt in zijn laatste brief aan de Belgische legatie van het jaar 1878.¹⁴⁹ '*Algemene en vage aanbevelingen dringen niet door tot de wortels van het conflict, en blijven zonder concrete gevolgen*', schreef de minister, en '*de publieke opinie is er van overtuigd dat het Vaticaan de bisschoppen en hun persorganen voluit steunt*'. Frère-Orban kon er niet bij dat het Vaticaan niet tussen beide kwam in de liberaal-katholieke twist die zoveel gelovigen beroerde, en begreep ook niet dat het Vaticaan niet optrad tegen de clerus die zich op religieuze gronden beriep om de grondwettelijke instituties te mogen aanvallen. Als antwoord op hetgeen wat Reusens vernomen had van een niet nader genoemde Belgische prelaat, verwees Frère-Orban naar een artikel dat hij even voordien in *Gazette de Liège* had gelezen.¹⁵⁰ Daarin stond te lezen dat deze extreem-katholieke krant uit goede bron had vernomen dat bisschop Gravez van Namen bij zijn bezoek aan het Vaticaan in december van Leo XIII het volgende advies had meegekregen : "*Continuez d'être ferme !*".

¹⁴⁷ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879. Op. Cit.*, p. 1726.

¹⁴⁸ Brief Reusens aan Frère-Orban, 08/12/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 44 – 46.

¹⁴⁹ Brief Frère-Orban aan Reusens, 29/12/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 46 – 51.

¹⁵⁰ *Gazette de Liège*, 22/12/1878.

4.3.2 De herderlijke brief van 7 december 1878

Een nieuw feit bracht de '*échange de vues*' in een stroomversnelling. Even leek het erop dat het snel gedaan ging zijn met de 'gedachtewisseling' tussen België en de Heilige Stoel. Vanaf 30 december werd een gezamenlijke herderlijke brief van 7 december openbaar gemaakt waarin hard werd uitgehaald naar liberalen.¹⁵¹ De directe aanleiding hiervoor waren de liberale plannen m.b.t het onderwijs, maar eerdere beleidsdaden van liberale regeringen uit de voorgaande decennia werden eveneens weer aangeklaagd. De toon van deze brief was agressief, en volgens het episcopaat waren de plannen strijdig met de grondwet. In de pers viel veelvuldig te lezen dat de herderlijke brief zeer positief onthaald was geweest in het Vaticaan. Verschillende telegrammen in deze zin zouden vanuit Rome naar België gestuurd zijn. Voor Frère-Orban was de maat stilaan vol.¹⁵² Hij ontbood de nuntius, maar deze moest hem een uitleg verschuldigd blijven. Frère-Orban maakte Vannutelli duidelijk dat deze zaak heel nadelig kon zijn voor het behoud van de Belgische legatie bij de Heilige Stoel. De minister vroeg zich openlijk af wat nog het nut kon zijn van het behoud '*als er niet langs officiële weg onderhandeld kon worden met de Heilige Stoel, terwijl officieus overleg slechts als resultaat heeft te moeten vaststellen dat de Heilige Stoel een vrijbrief geeft aan de katholieken om een polemiek te voeren ?*'.¹⁵³

Ondertussen was Reusens via de pers op de hoogte gebracht van de commotie in België, en hij vroeg op eigen houtje aan kardinaal Nina om een verklaring.¹⁵⁴ De kardinaal had via de nuntius vernomen dat de diplomatieke relaties met België aan een zijden draadje hingen, en Nina begreep dat er nu adequaat gehandeld moest worden om Frère-Orban er van te weerhouden zijn dreigement uit te voeren. Tegenover Reusens ontkende Nina formeel : noch de paus noch hij, hadden iemand opgedragen een dergelijk telegram te versturen. Nina bleek zelfs iets gemeen te hebben met Frère-Orban : ook hij was naar eigen zeggen '*vaak onaangenaam verrast door onjuiste berichtgeving in de pers*'. Het kwam er op neer dat de kardinaal opperde : "*We zitten beiden in hetzelfde schuitje; ik ben even ontdaan als u.*" Nina stelde dat het in het belang van alle partijen was dat de Heilige Stoel zich zou inspannen om '*ses amis*' te overtuigen van de kwalijke gevolgen die foute berichten konden hebben, en dat de Belgische regering terwijl hetzelfde zou doen met de kranten waarop zij enig vat had. Heel belangrijk voor het herstel van het vertrouwen, voor zover daar ooit sprake van was geweest, was het één-tweetje dat opgezet werd tussen de staatssecretaris en de nuntius. Nina gaf de opdracht aan Vannutelli om een bijzondere brief over te maken aan Frère-Orban, en deze overhandiging vond plaats op 20 januari 1879. In deze brief, met als datum 1 oktober 1878, gaf Nina aan Vannutelli de opdracht om de bisschoppen aan te manen zich te schikken naar de Belgische Constitutie.¹⁵⁵ Frère-Orban nam er acte van dat de paus '*op geen enkele manier kan dulden dat de Belgische Constitutie aangevallen wordt*', en hij merkte op dat de herderlijke brief van december dan toch wel niet compatibel was met de wensen van de paus. De minister bleef weliswaar sceptisch, maar hij zei zelf dat de verklaringen van Nina en de nuntius '*niet zonder waarde*' waren.¹⁵⁶ De vrijgave van de brief van 1 oktober had een positieve werking op het gemoed van Frère-Orban, en zorgde voor een onverwachte periode van stabiliteit in de diplomatieke betrekkingen tussen België en de Heilige Stoel.

¹⁵¹ VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, pp. 47 – 49.

¹⁵² Brief Frère-Orban aan Reusens, 15/01/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 52 – 62 en VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879. Op. Cit.*, pp. 1729 – 1732.

¹⁵³ Brief Reusens aan Frère-Orban, 15/01/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 64 – 66.

¹⁵⁴ Brief Nina aan Vannutelli, 01/10/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46. 17) 26; nr. 31449.

¹⁵⁵ Brief Frère-Orban aan Reusens, 25/01/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 66 – 68.

In een schrijven naar Vannutelli, toonde Nina zich opgelucht over de laatste ontwikkelingen. Het gevaar van een breuk was geweken, maar Nina verklaarde zich nog steeds ongerust. Hij droeg Vannutelli op om steeds een luisterend oor te bieden aan de minister van Buitenlandse Zaken, en immer open te staan voor de wensen van de Belgische regering.¹⁵⁶ Paus Leo XIII speelde een belangrijke rol in deze toenadering. Het dreigement vanwege Frère-Orban had hem geraakt, maar het was hem ook niet ontgaan dat het vooral de commentaren waren over vermeende telegrammen in bepaalde Belgische kranten die Frère-Orban hiertoe hadden aangezet. Vanaf januari vergewiste Leo XIII zich frequenter bij de staatssecretaris van de diplomatieke stand van zaken tussen de Heilige Stoel en België. Dit blijkt ondermeer uit de woorden van Nina, die soms op uitdrukkelijk verzoek van de paus bepaalde uitspraken deed.

Het was een teken aan de wand voor het verbeterde klimaat dat de nuntius nu vaker brieven van Nina aan Frère-Orban mocht voorleggen, terwijl Reusens in het Vaticaan hetzelfde mocht doen. We kunnen dus stellen dat Nina en Frère-Orban op deze manier min of meer rechtstreeks met elkaar correspondeerden. Ondertussen had de '*échange de vues*' zich toegespitst op een nieuw heet hangijzer, het onderwijs, waardoor Vannutelli en Frère-Orban regelmatig contact hadden met elkaar. De scepticus en de rasechte liberaal in Frère-Orban bleven steeds alert, en ook Nina ging de discussie niet uit de weg. Maar het is juist deze open debatcultuur die ertoe bijdroeg dat Frère-Orban niet de indruk had in een straatje zonder einde te zijn beland. Vanaf januari 1879 kunnen we dus echt spreken van een permanente '*échange de vues*'.

4.3.3 Eerherstel voor de liberaal-katholieken ¹⁵⁷

Leo XIII had nog een verrassing in petto. De paus had vanaf zijn aanstelling langs diplomatieke weg zijn instemming betuigd met de moderne staatsinstellingen. Deze belangrijke beleidsdaad, die gedurende het pontificaat van Pius IX ondenkbaar was, diende nog kracht bijgezet te worden, en Leo XIII begreep dat de pers onontbeerlijk was om de katholieke opinie te kunnen bereiken. Hij kreeg een unieke gelegenheid toen op 20 februari zo'n 400 katholieke journalisten van over heel Europa in het Vaticaan verwacht werden om hulde te brengen aan Leo XIII n.a.v zijn eerste jaar op de pauselijke troon. Dit vooruitzicht zorgde reeds weken van te voren voor veel animo in de Belgische perswereld. De ultramontaanse pers sleep de messen, en meende een nieuwe slag te kunnen toebrengen aan *Journal de Bruxelles* en de liberaal-katholieken. De hoofdredacteur van *Bien Public*, Verspeyen, stelde een adres op aan de paus in de hoop dat deze hun opvattingen zou goedkeuren in een afzonderlijke audiëntie met de Belgische ultramontaanse pers.¹⁵⁸ In zijn toespraak voor de internationale katholieke pers op 20 februari, drukte de paus de journalisten op het hart om '*te waken over de onderlinge eensgezindheid*', maar de liberaal-katholieke polemiek raakte hij niet aan. Op 22 februari volgde de afzonderlijke ontmoeting met de Belgische pers. De woorden van de paus sloegen in als een bom bij de Belgische ultramontanen :

¹⁵⁶ Brief Nina aan Vannutelli, 15/01/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (44. 9) 2; nr. 288.

¹⁵⁷ VAN DER VORST – ZEEGERS (J.). *Le Journal de Bruxelles de 1871 à 1884*. Leuven, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 1965, pp. 267 – 272 , VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 247 – 250.

¹⁵⁸ *Bien Public*, 20/01/1879.

" De werken der mensen zijn niet volmaakt. Het kwaad bevindt zich naast het goed, de dwaling naast de waarheid. Dat is ook het geval met de Belgische Grondwet : zij bekrachtigt principes die ik als paus niet zou kunnen goedkeuren, maar, na de ondervinding van een halve eeuw, bewijst de situatie van het katholicisme in België dat , in de huidige stand der moderne samenleving, het systeem der vrijheid in dat land voor de Kerk het gunstigste is. De Belgische katholieken moeten zich niet alleen onthouden van aanvallen op de Grondwet, zij moeten haar ook verdedigen." ¹⁵⁹

Deze uiteenzetting kon niet anders geïnterpreteerd worden als een veroordeling van het radicale ultramontanisme, en luidde het einde in van de machtspositie van Charles Périn. Kranten als *Bien Public* en *Courrier de Bruxelles* mochten zich gaan bezinnen, maar nog belangrijker was dat het liberaal-katholicisme, dat het na de verkiezingsnederlaag van juni 1878 nog zwaarder te verduren had gekregen, nu als politieke stroming plotseling een geweldige duw in de rug kreeg. De paus deed er nog een schepje bovenop door op 7 maart de hoofdredacteur van *Journal de Bruxelles*, baron de Haulleville, te ontvangen. In samenspraak met de liberaal-katholieke politici Jules Malou en Jules d'Anethan, had de Haulleville eveneens een adres opgesteld, en het was te danken aan George Reusens dat de audiëntie bij de paus kon plaats vinden. Leo XIII verklaarde zich een trouwe lezer van *Journal de Bruxelles*, en hij beklemtoonde opnieuw dat de Belgische katholieken trouw moesten zijn aan de grondwet, en dat '*wie anders denkt, spreekt of handelt niet moet rekenen op aanmoediging van het Vaticaan*'. Reusens had deze audiëntie geregeld tijdens zijn audiëntie bij de paus op 2 maart, maar in zijn verslag aan Frère-Orban over dit gesprek maakt hij hier geen melding van.¹⁶⁰ De paus had ook nog eens herhaald tegenover Reusens wat hij had gezegd in zijn rede voor de Belgische katholieke journalisten, en hij insisterde dat Reusens deze woorden letterlijk overnam en doorstuurde naar België. De pauselijke uitspraken van einde februari vormden de bekroning van een innoverende pauselijke politiek, en het spreekt voor zich dat dit bijdroeg aan het voortbestaan van de Belgische legatie bij de Heilige Stoel.

4.4 De voorlopige bekrachtiging van de 'gedachtenwisseling'

Het moment was aangebroken om de officieuze '*gedachtenwisseling*' officieel te bekrachtigen. Op 11 februari 1879 meldde Frère-Orban aan de Kamer dat het tijd werd dat het budget voor Buitenlandse Zaken voor het jaar 1879 gestemd werd. Deze stemming was steeds maar uitgesteld geweest omdat het nooit duidelijk was of de Belgische post in het Vaticaan behouden zou blijven. Frère-Orban legde een bondige verklaring af waarin hij erkende dat hij niet had verwacht dat deze kwestie zo lang zou aanslepen.¹⁶¹ "*Er is een 'échange de vues' opgestart tussen de Heilige Stoel en de regering, (...) en het is nog te vroeg om een definitieve beslissing te nemen*", verkondigde Frère-Orban. Daarom vroeg hij aan zijn collega-kamerleden om '*alles in acht genomen, in het belang van het land niet te raken aan het status-quo en integendeel vast te houden aan de huidige situatie*'. Hij stelde documenten ter beschikking van de Kamer die zijn gewijzigde positie ten aanzien van het behoud moesten

¹⁵⁹ VAN ISACKER (K.). *Op.Cit.*, p. 247.

¹⁶⁰ Brief Reusens aan Frère-Orban, 03/03/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 89 – 91.

¹⁶¹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 11/02/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 5 – 6.

staven, en tevens de (liberale) kamerleden moesten overtuigen om vóór het voorlopige behoud te stemmen.

Alles draaide om Artikel 19 waar een som van 26.000 Belgische Franken ingeschreven stond voor de Belgische legatie bij de Heilige Stoel. De documenten waarvan sprake, betroffen delen van de correspondentie die plaats had gevonden tussen Frère-Orban en Reusens, en beïnvloedden in grote mate de bevindingen van de centrale sectie die zich op 13 maart moest uitspreken over het budget.¹⁶² Deze zevenkoppige commissie onder voorzitterschap van de liberaal Guillery, sprak zich zeer lovend uit over de houding van Frère-Orban, en slechts één lid was voorstander van een negatief advies. Er werden geen namen genoemd, maar tijdens de bespreking van het budget in de Kamer was er maar één kamerlid dat zich faliekant verzette tegen het behoud : Paul Janson.¹⁶³ Van op het spreekgestoelte herhaalde hij het welbekende argument dat men onmogelijk diplomaten kon stationeren bij een staat die niet meer bestond. Hij hekelde de houding van de clerus in eigen land, en verwees o.m naar de zaak van het telegram aan *Bien Public* om zijn collega's te wijzen op het onbetrouwbare karakter van de Heilige Stoel. Andere liberale kamerleden zoals Dethuin en De Fré kondigden aan '*niet uit sympathie voor de legatie maar wel uit sympathie voor de regering*' voor het behoud te zullen stemmen. Zij benadrukten hierbij dat het maar om een voorlopige verlenging ging, en dat zij alle vertouwen hadden in de minister van Buitenlandse Zaken. Na acht oppositiejaren waren de doctrinaire en de progressieve liberalen niet geneigd om hun pas herwonnen macht zomaar te grabbel te gooien door intern gekibbel.

Het zag er niet naar uit dat de stemming een dubbeltje op zijn kant zou worden, maar toch pakte Frère-Orban uit met een indrukwekkend discours voor de Kamer waarin hij voor het behoud pleitte. Hij toonde zich veel positiever over de '*échange de vues*' dan hij zich ooit getoond had tegenover Vannutelli of Reusens. Eerst en vooral prees hij de houding van de nuntius '*die nooit betrokken is geweest bij enige klerikale agitatie*'. Hij erkende dat zijn vraag om voor het behoud te stemmen tegenstrijdig was met eerder geformuleerde uitspraken. '*De liberale regering zou inderdaad niets verliezen bij een breuk*', stelde hij, maar hij vroeg de kamerleden om na te denken over de eventuele voordelen die een behoud kon bieden. "*Kan een status-quo het land een dienst bewijzen ?*" vroeg Frère-Orban zich openlijk af. Hij besloot met de woorden dat hij niets kon beloven, maar hij vroeg de kamerleden om de '*échange de vues*' een kans te geven. Het budget voor Buitenlandse Zaken van het jaar 1879 werd bijna unaniem goedgekeurd door de Kamer, er waren slechts 8 tegenstemmers, en ook de stemming in de Senaat bleek een formaliteit.¹⁶⁴

Op het moment van de cruciale stemming in de Kamer, was koning Leopold II op familiebezoek in Londen, maar reeds op 21 maart kon hij via de Belgische én Britse pers vernemen dat de zaak beklonken was in het voordeel van het behoud van de legatie waaraan hij veel belang hechtte. In zijn brief vanuit Buckingham Palace, stak de koning zijn blijdschap niet onder stoelen of banken, ook al ging het hier om een voorlopige schikking.¹⁶⁵ Hij begon zijn brief met '*Mon Cher Ministre*', en hij feliciteerde Frère-Orban voor zijn '*wijze en hoogstaande*' toespraak. '*Votre attitude est de bonne et grande politique. Tous les amis de la Belgique au dehors comme au dedans y applaudissent chaleureusement. Vos quelques mots*

¹⁶² Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 13/03/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 6 – 9.

¹⁶³ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 19/03/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 9 – 27.

¹⁶⁴ VAN LEYNSEELE (Henry) en GARSOU (Jules). *Frère-Orban. Le crépuscule 1878-1896*. Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1954, p. 68.

¹⁶⁵ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 104.

sur le Nonce étaient du meilleur goût.', schreef Leopold II, en daarmee was de triomf van de minister van Buitenlandse Zaken compleet.

4.5 Een voorlopige balans van de 'gedachtenwisseling'

Door de stemming van 19 maart 1879 kreeg Frère-Orban als het ware een mandaat van het parlement om door te gaan met de *'échange de vues'*, en kon Frère-Orban zijn gezag als kopstuk van de Liberale Partij verstevigen. Er dienden zich geladen politieke tijden aan omdat de liberale regering zich vanaf januari 1879 intensief ging bezig houden met één van haar belangrijkste programmapunten : een grondige modernisering van het onderwijsbestel. Frère-Orban wist dat deze plannen niet moesten rekenen op bijval vanuit het Vaticaan, maar hij hoopte wel dat de paus zijn gezag zou aanwenden om de Belgische clerus tot kalmte aan te manen. Met zijn toespraak van 22 februari 1879 had Leo XIII weliswaar de ultramontaanse stroming de wind uit de zeilen genomen, maar dit betekende niet dat de storm was gaan liggen. Périn stond nu inderdaad plotseling geïsoleerd, maar hij was er van overtuigd dat paus Leo XIII net dezelfde evolutie zou doormaken als zijn voorganger Pius IX, en dat Leo XIII uiteindelijk toch zou terugkeren naar 'de ware principes'.¹⁶⁶ Daarenboven zou het uiterst gespannen klimaat dat de schoolstrijd in het land teweeg bracht favorabel blijken te zijn voor een radicale ideologie zoals het ultramontanisme. De strijd was nog niet gestreden, en Frère-Orban begreep dat er misschien nog een positieve rol was weggelegd voor de paus.

Er kunnen nog andere redenen aangewezen worden om het voorlopige behoud van de legatie te verklaren. In augustus 1878 schreef Vannutelli aan Nina dat hij het waarschijnlijk achtte dat *'de Minister (Frère-Orban) de resultaten afwacht van de onderhandelingen die plaatsvinden tussen de Heilige Stoel en Duitsland, en dat hij zijn houding hier van zal laten afhangen'*.¹⁶⁷ In Duitsland was er al sinds 1872 sprake van een *Kulturkampf*, waarbij rijkskanselier Bismarck de Duitse rooms-katholieke Kerk onder staatsgezag probeerde te plaatsen. Het toeval wil dat het vanaf januari 1879 eveneens onder impuls van Leo XIII inderdaad tot een toenadering kwam tussen de Heilige Stoel en Duitsland.¹⁶⁸ Speelde dit in Frère-Orban's hoofd toen hij naar de Kamer trok om het behoud van de legatie te vragen ? Frère-Orban heeft hier alleszins nooit allusie op gemaakt, en wanneer Nina soms naar de situatie in andere landen verwees, liet Frère-Orban steeds weten dat wat in andere landen gebeurde niets te maken had met zijn land. Misschien speelden persoonlijke motieven een rol in zijn beslissing om de *'échange de vues'* een permanent karakter te geven. In zijn correspondentie met Reusens gaf Frère-Orban te kennen graag in discussie te treden met kardinaal Nina. Hij nam zijn tijd om ellenlange brieven te schrijven waarin hij vol overgave en overtuigd van zijn eigen gelijk, de liberale verzuchtingen uit de doeken deed. Zijn brieven leken te zijn geschreven voor een miljoenenpubliek. Trouwens maakte Frère-Orban er geen geheim van dat de Belgische legatie bij de Heilige Stoel, ondanks de stemming van maart 1879, in een handomdraai beëindigd kon worden. Frère-Orban zorgde er voor dat er steeds een weg terug was, en hij leek er zich van bewust dat zijn brieven later nog wel eens belangrijk konden worden.

---

¹⁶⁶ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde.* Antwerpen, Standaard, 1955, p. 250.

¹⁶⁷ Brief Vannutelli aan Nina, 26/08/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 17; nr. 374.

¹⁶⁸ *Staatslexicon*, Freiburg, Herder, 1989, 5 dln.

Zoals het telegram aan *Bien Public* en de zaak rond de herderlijke brief van 1878 aantoonde, was de *'échange de vues'* ook onderhevig aan de invloed die uitging van de Curie. Sommige kardinalen waren lang niet zo soepel als paus Leo XIII, en deze zgn. *zelanti* ('ijverigen') zouden het dan ook niet nalaten om langs allerlei informele kanalen te wegen op de Belgische katholieke opinie. Deze aanmoedigingen moesten niet noodzakelijk altijd het gevolg zijn van een bewuste actie. Kardinaal Nina mag dan nog tot de gematigde kardinalen gerekend worden, toch had hij zich met zijn telegram aan *Bien Public* mispakt. En wat te denken bijvoorbeeld van zijn brief aan Victor Dechamps waarin hij de kardinaal bedankt voor diens felicitaties voor Nina's aanstelling...¹⁶⁹ In deze persoonlijke brief bediende Nina zich van zijn moedertaal om op zijn beurt Dechamps te eren voor zijn *'levendige strijd ter verdediging van de rechten van de Kerk waarvan de meest fundamentele en heilige belangen bedreigd worden'*. Hij prees kardinaal Dechamps en de Belgische katholieken voor hun *'vastberadenheid ten overstaan van de harde beproevingen die zij moeten doorstaan door de nieuwe regering en de vernieuwde Kamer'*, en hij verzekerde kardinaal Dechamps dat *'de paus een warm hart toedraagt aan alle prelaten die zich met zoveel vlijt inzetten voor het goed van onze Heilige Religie'*. Men kan zich voorstellen dat deze woorden klonken als muziek in de oren van kardinaal Dechamps. Maar het is moeilijk te zeggen of het hier om één van die door Frère-Orban zo gehekeldde 'aanmoedigingen' ging, of dat Nina zich gewoon bij zijn aantreden als nieuwe staatssecretaris te veel had laten leiden door zijn geloofsijver.

In ieder geval waren er behalve de diplomatieke kanalen nog een aantal andere parallelle doch tegenstrijdige informatiestromen tussen Rome en Brussel. Het spreekt voor zich dat de ultramontanen het beste konden gedijen in deze schemerzone. Iemand die deze gang van zaken goed verwoordde was nuntius Vannutelli. In een brief aan kardinaal Nina van 31 oktober 1878 n.a.v de commotie rond het telegram aan *Bien Public*, schreef hij : *' Ten gevolge van hun reizen naar Rome, hun gesprekken of briefwisselingen met hooggeplaatste figuren binnen de Romeinse hiërarchie of met achtenswaardige prelaten, menen zij (de ultramontanen) perfect op de hoogte te zijn van de bedoelingen van de Heilige Stoel '*.¹⁷⁰ De nuntius gaf te kennen hiertegenover machteloos te staan. Het stond vast dat de zaken er niet op zouden beteren, want zeker na de voor hen pijnlijke pauselijke uiteenzetting van 22 februari 1879, trokken de Belgische ultramontanen zich graag op aan de berichten die zij langs informele weg vanuit Rome ontvingen.

---

¹⁶⁹ Brief Nina aan V. Dechamps, 28/08/1878. *Archief van Kardinaal Dechamps*, II A 3.

¹⁷⁰ Brief Vannutelli aan Nina, 31/10/1878. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.27) 4; nr. 31786.

5. De 'échange de vues' tussen België en het Vaticaan

5.1 België in de greep van de schoolstrijd

5.1.1 De storm steekt op...

In de aanloop naar de verkiezingen van juni 1878 hadden de liberalen er geen geheim van gemaakt dat zij het onderwijsbestel grondig wilden vernieuwen. Al van bij het aantreden van de liberale regering, wisten de Belgische katholieken dus hoe laat het was. Alleen al de historische oprichting van een 'Ministerie van Openbaar Onderwijs', wat impliceerde dat het onderwijs een staatsmaterie betrof, deed vermoeden dat het de nieuwe regering menens was. Het feit dat dit departement ook nog eens werd toegewezen aan Pierre Van Humbeeck, maakte het katholieke schrikbeeld compleet. De vraag was hoe ver de liberalen wilden gaan. In afwachting van de voorstelling van de definitieve plannen door de bevoegde minister in de Kamer, luisterden de katholieken op 2 november 1878 dan ook met een bang hart naar de troonrede die koning Leopold II voor de Kamer hield.¹⁷¹ De troonrede vond steeds plaats bij de opening van het parlementaire jaar, en was een soort van ritueel waarbij het pact tussen vorst en natie jaarlijks symbolisch vernieuwd werd. Het ging om een gesacraliseerde regeringsverklaring die werd voorgelezen door de koning. Wat normaal gezien een hoogdag was voor de eendracht binnen België, mondde in 1878 uit op het officieuze startsein voor een algemene polarisatie tussen liberalen en katholieken in België. De koning zei letterlijk, uiteraard niet op persoonlijke titel, het volgende :

*" L'enseignement donné aux frais de l'État doit être placé sous la direction et sous la surveillance exclusives de l'autorité civile... Il aura pour mission, à tous les degrés, d'inspirer aux jeunes générations, l'amour et le respect des principes sur lesquels reposent nos libres institutions. "*¹⁷²

De troonrede stond in het teken van '*l'indépendance de l'autorité civile*', en er werd dus aangekondigd dat het openbaar onderwijs alleen van de burgerlijke overheid mocht afhangen. Daarenboven werd de gebruikelijke inroeping van de Voorzienigheid uit het adres geweerd, en hiermee leek de liberale kamermeerderheid meteen gehoor te geven aan de troonrede zelf. De nuntius in Brussel bracht uitvoerig verslag uit aan kardinaal Nina over de rede van Leopold II, zonder hierover zijn eigen opinie kenbaar te maken.¹⁷³ Een reactie van Nina liet niet lang op zich wachten.¹⁷⁴ Volgens Nina was paus Leo XIII '*heel teleurgesteld*' toen hij het nieuws vernomen had, en uit deze brief mag blijken dat kardinaal Nina behalve teleurgesteld zelfs misnoegd was. De staatssecretaris zag de integriteit van het Belgische lagere onderwijs bedreigd.

---

¹⁷¹ BEYEN (M.) en RÖTGER (R.). Het streven naar waardigheid. Zelfbeelden en gedragscodes van de volksvertegenwoordigers. In : GERARD (E.), WITTE (E.), GUBIN (E.) en NANDRIN (J.-P.) (eds.). *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003, pp. 344 – 345 , BALAU (S.). *Septante ans d'histoire contemporaine de la Belgique*, 1815-1884. Leuven, Société belge de librairie, 1890, p. 283.

¹⁷² LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Frère-Orban, chef du Cabinet. In : DESPY-MEYER (A.) (ed.). *La Belgique au temps de Frère-Orban*. p. 16.

¹⁷³ Brief Vannutelli aan Nina, 12/11/1878. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1878, Fascicolo I, nr. 298/306.

¹⁷⁴ Brief Nina aan Vannutelli, 20/11/1878. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1878, Fascicolo I, nr. 301 – 303.

Geheel in de lijn van het felicitatietelegram dat hij even voordien had opgestuurd naar *Bien Public*, riep hij de bisschoppen en alle Belgische gelovigen op om het gevaar te bestrijden. Nina gebruikte letterlijk het woord '*combattere*', en zo droeg de staatssecretaris zijn steentje bij aan de stemmingmakerij die zorgvuldig opgebouwd werd. In België namen de bisschoppen hierbij resoluut het voortouw. Naar alle waarschijnlijkheid hadden zij geen nood aan een aanvuring vanuit het Vaticaan om tot de actie over te gaan, maar het is mede dankzij dit soort van berichten van kardinaal Nina dat zij geen moment getwijfeld hebben aan de steun van de Heilige Stoel. Zoals we reeds zagen kwam het episcopaat op 7 december 1878 op de proppen met een gezamenlijke herderlijke brief waarin gefulmineerd werd tegen de regering.¹⁷⁵ De combattieve taal die de bisschoppen hanteerden was typerend voor de katholieke propagandastrijd : de bisschoppen hadden het over '*de Staat als leermeester van ongelooft*' en over '*de vijanden der Kerk*'. Dat de katholieke reactie tegen de onderwijsplannen van de regering, die nota bene nog niet eens publiek waren gemaakt, wel eens buitengewone proporties kon gaan aannemen bleek ook uit de volgende passage : " (...) *in 't belang van ons eigen vaderland, waar de volksaard zoo nauw en trouw met den godsdienst in betrekking staat dat nooit iemand die betrekking dorst zoeken af te breken zonder tegen hardnekkigen en onverwinbaren weerstand te stooten en 't land in rep en roer te zetten* ".

5.1.2 De wet Van Humbeeck

Op 21 januari 1879 presenteerde minister Van Humbeeck voor de Kamer zijn wetsontwerp ter herziening van de wet van 23 september 1842 op het lager onderwijs. Wat voor de ene even onvoorstelbaar als onaanvaardbaar was, werd door de andere verwelkomd als een logische stap in de opbouw van een moderne Staat. Omdat de wet Van Humbeeck en de daarop losbarstende schoolstrijd het onderwerp bij uitstek werden van de '*échange de vues*', is het van belang om deze omstreden wet eens inhoudelijk te bekijken.¹⁷⁶

Een eerste essentieel kenmerk was dat het openbaar onderwijs neutraal werd. In naam van de scheiding tussen Kerk en Staat, diende het quasi-monopolie van de clerus op het lager onderwijs te worden teruggeschroefd. De openbare school moest toegankelijk zijn voor iedereen, en daarom mocht de Staat geen godsdienst propageren, maar er ook niet tegen zijn. Het onderwijzend personeel van de gemeentelijke scholen mocht enkel nog uit leken bestaan, maar dit betekende niet dat de priester geen rol meer te vervullen had in de lagere school. Artikel 4 van de wet, dat door de katholieken het meest gecontesteerd werd, stipuleerde dat er een lokaal van de school beschikbaar moest zijn waar buiten de schooluren , hetzij door een leek, hetzij door een geestelijke, aan godsdienstondericht gedaan mocht worden. Opvallend is ook dat de wet Van Humbeeck expliciet over meerdere culten sprak, en daarbij katholieken, protestanten en joden dezelfde rechten toekende.

Het godsdienstonderwijs door priesters tijdens de schooluren verviel, en werd vervangen door een cursus niet-dogmatische moraal. Aldus werd het moraalonderwijs voor

¹⁷⁵ VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, p. 47 – 49.

¹⁷⁶ LORY (Jacques). *Libéralisme et instruction primaire, 1842-1879. Introduction à la l'étude de la lutte scolaire en Belgique*. Leuven, Université de Louvain, 1978, pp. 605 ev. , LERMYTE (J-M) *Voor de ziel van het kind. De schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare, 1878 – 1887*, Brugge Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, pp. 28 – 36 , TYSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, pp. 61 – 67 , BOTS (M.). *Laïcité et enseignement*. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, pp. 154 – 155 , VAN LEYNSEELE (Henry) en GARSOU (Jules). *Frère-Orban. Le crépuscule 1878-1896*. Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1954, pp. 35 – 41.

een eerste maal losgekoppeld van de godsdienst. Eveneens om de greep van de clerus op het onderwijs in vooral landelijke gebieden aan te pakken, werd er een centralisatiepolitiek gevoerd. Voortaan was het de regering die het aantal scholen, klassen en onderwijzers vaststelde, en ook het schoolreglement werd nu opgesteld door de centrale overheid. Er werd tevens een einde gesteld aan de mogelijkheid voor gemeenten om vrije scholen te adopteren. Het streven van de liberale regering naar een gecentraliseerde structuur van het lager onderwijs mag niet enkel en alleen gezien worden in het teken van het laïcisme. Het behoorde tevens tot de betrachtingen van de regering om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. Elke gemeente moest minimum één primaire school tellen, en er werd gesleuteld aan de opleiding en de opvolging van het lerarencorps. Zo werd het aantal officiële normaalscholen verdubbeld, en werd het inspectieapparaat versterkt. Dit ging ten koste van de diocesane inspectie.

Tenslotte had de wet Van Humbeeck ook een sociaal luik. Er werden lokale schoolcomités opgericht die behalve een inspecterende rol ook de ouders moesten aansporen om hun kinderen naar school te sturen. Verder werden er ook nieuwe voorzieningen voorzien voor het volwassenenonderwijs, en werd bevestigd dat het lager onderwijs gratis bleef voor behoeftige kinderen. Deze laatste bepalingen moeten gezien worden in het licht van de meningsverschillen die er bestonden tussen de doctrinaire liberalen en progressisten zoals Paul Janson.¹⁷⁷ De progressieve liberalen hadden veel verder willen gaan dan de wet Van Humbeeck uiteindelijk vooropstelde. Zoals de *Ligue d'Enseignement* reeds enige jaren propageerde, hadden zij graag gezien dat de schoolplicht was ingevoerd en dat het lager onderwijs volledig kosteloos was gemaakt. De progressisten waren ook ontgoocheld over het feit dat de nieuwe onderwijswet de deur nog op een kier liet staan voor de clerus door godsdienstlessen toe te laten voor of na de officiële schooltijd. Het was inderdaad zo dat de regering beducht was voor een felle katholieke tegenreactie, en dat zij daarom de wet een mild karakter probeerden aan te meten. De wet was trouwens niet te nemen of te laten, zo nodigde de regering de oppositie uit amendementen in te dienen. De wet Van Humbeeck droeg dus duidelijk de stempel van de meer gematigde, doctrinaire liberalen, maar hoe dan ook was de nieuwe wet alleszins drastisch te noemen.

Voor de katholieken – liberaal-katholieken en ultramontanen stonden plots weer op één lijn – ging deze wet ettelijke bruggen te ver. In hun optiek kon er bijvoorbeeld niet zo iets bestaan als een 'neutraal onderwijs'. Terwijl de liberalen zich tot doel hadden gesteld het onderwijsbestel aan te passen aan de geest van de grondwet van 1830, zagen de katholieken in het wetsontwerp juist een aanval op de grondwettelijke godsdienstvrijheid. In hun ogen werd de ouders het recht ontzegd om voor hun kinderen een godsdienstige opvoeding te kiezen, want behalve het verdwijnen van de godsdienstlessen, werd de hele school ontdaan van de voordien zo aanwezige klerikale invloeden. De pogingen van de regering om de wet niet bij voorbaat in het verdomhoekje te laten eindigen ten spijt, werd de wet door de katholieke opiniemakers zonder meer afgedaan als 'antireligieus'. Hiertegenover plaatste men een compromisloze houding als de enige goede houding, en zoals de herderlijke brief van 7 december 1878 had aangekondigd, startte katholiek België onder leiding van de bisschoppen een ideologische burgeroorlog zonder weerga.

5.1.3 Actie & reactie

---

¹⁷⁷ TYSSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, p. 67.

Vrijwel meteen na de voorstelling van het wetsontwerp, werd er vanuit Mechelen een nieuwe gezamenlijke herderlijke brief verspreid. Die werd integraal gepubliceerd door de katholieke dagbladen, en via de preekgestoeltes kon een nog groter publiek bereikt worden. In deze wederom zwaartillende tekst werden de gelovigen op het hart gedrukt dat de wet tot doel had ' *het christendom te vernietigen* '. Opruiend taalgebruik werd inderdaad niet geschuwd : " *Agissez et priez ! Car le danger approche, il arrive, il est venu.* " De bisschoppen dreigden er zelfs mee de gelovigen te verbieden zich in te laten met het officiële onderwijs. De brief eindigde met een gebed dat elke zondag in alle kerken door de priesters zou worden voorgelezen : " *Des écoles sans Dieu et des maîtres sans foi, préservez-nous, Seigneur !* ".¹⁷⁸ Omdat de bisschoppen hun moreel gezag aanwendden om een groot deel van de bevolking te mobiliseren, ging het hier niet meer om een (politieke) strijd die zich hoog boven de hoofden van de mensen afspeelde. Bij dit treffen werd de bevolking juist doelbewust betrokken. Her en der werden er massale protestmeetings georganiseerd. Aan katholieke zijde werd door het *Comité centrale catholique* tevens een petitie tegen het wetsontwerp opgestart die al na enkele maanden 317.000 handtekeningen droeg.¹⁷⁹ Het is ook niet toevallig dat er in het jaar 2004 vele Belgische scholen hun 125ste verjaardag vieren. Om het officiële onderwijs te dwarsbomen, startte de clerus namelijk later in het jaar 1879 een campagne om over het hele land het vrije onderwijs te versterken. Om de lokale dorpschool te counteren, werd er dan bijvoorbeeld met beperkte middelen een katholiek schooltje ingericht. De almacht van het woord van de pastoor deed de rest.

De liberale regering van haar kant kon eveneens rekenen op bevriende persorganen, maar ze beschikte niet over het natuurlijke gezag van de Kerk, en daarom moest ze terugvallen op haar grondwettelijke prerogatieven als uitvoerende macht. Zo stuurde de minister van Binnenlandse Zaken, Rolin-Jacquemyns, in de maand maart van het jaar 1879 naar de provinciegouverneurs een rondzendbrief waarin de regeringsplannen m.b.t het onderwijs toegelicht werden, en die door alle burgemeesters publiek gemaakt moest worden. De minister van Binnenlandse Zaken deinsde er trouwens niet voor terug allerhande hoge ambtenaren die zich openlijk tegen de regering keerden uit hun functie te ontzetten. Rolin-Jacquemyns motiveerde deze politiek door te stellen dat de regering het recht had zich te omringen met ambtenaren die haar vertrouwen verdienden.¹⁸⁰

Het is in deze omstandigheden, waarbij de polarisatie tussen liberalen en katholieken hand over hand toenam, dat Frère-Orban naar het parlement trok om een mandaat te verkrijgen om door te gaan met de '*échange de vues*'. De minister van Buitenlandse Zaken ging zich intensief bezig houden met de '*échange de vues*', waardoor deze zelfs een permanent karakter kreeg. Het kan ook geen toeval zijn dat Auguste d'Anethan dra terug 'uit vakantie' zou komen om zijn functie als gevolmachtigd minister bij de Heilige Stoel opnieuw op te nemen. We mogen aannemen dat baron d'Anethan voor zijn afreis naar Rome nog wat tijd kon vrijmaken voor een persoonlijke ontmoeting met Frère-Orban om te praten over de plannen van de minister.

5.2 De gedachtenwisseling in de ban van het onderwijs

5.2.1 Het Vaticaan blaast warm en koud

¹⁷⁸ Annexe II. Actes de l'épiscopat. Mandements et instructions des évêques. N° 2. Lettre pastorale collective et mandement de carême du 31 janvier 1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 634 – 641.

¹⁷⁹ LERMYTE (J-M) *Voor de ziel van het kind. De schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare, 1878 – 1887*, Brugge Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, p. 32.

¹⁸⁰ VAN LEYNSEELE (Henry) en GARSOU (Jules). *Frère-Orban. Le crépuscule 1878-1896*. Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1954, p. 45.

Onmiddellijk na de presentatie van de nieuwe onderwijswet door minister Van Humbeeck, zond nuntius Vannutelli hiervan een gedetailleerd verslag naar Rome.¹⁸¹ De nuntius toonde zich in negatieve zin verrast. Alsof hierover ooit afspraken waren gemaakt met de Belgische regering, getuigde de wet volgens Vannutelli van '*una perfidia extrema*', en stelde hij dat de wet nog slechter uitgevallen was dan verwacht. De nuntius maakte ook de bemerking dat het zeer onwaarschijnlijk was dat Frère-Orban met zo'n wetsvoorstel nog durfde te hopen op een tussenkomen van de Heilige Stoel om '*de terechte ergernissen van het Episcopaat en het katholieke volk*' te bedaren. Vannutelli sterkte kardinaal Nina en zichzelf met de voorspelling dat de wet zeker niet in goede aarde ging vallen bij de bevolking. Wat later liet Nina zich tegenover Vannutelli in dezelfde zin uit.¹⁸² Nina schreef een beetje ironisch dat '*een verzoening niet voor morgen is, en zeker niet als de agitatie onderhouden wordt door het nemen van oorlogsmaatregelen tegen de Kerk*'. Hij droeg de nuntius op om aan Frère-Orban duidelijk te maken dat '*de Kerk geen invloed kan uit oefenen ten behoeve van de orde, wanneer men de Kerk ontnemt van haar normale middelen*'. De staatssecretaris en de nuntius voelden zich blijkbaar bekocht. Het wetsvoorstel ging hun voorstellingsvermogen te boven, en naar alle waarschijnlijkheid waren zij oprecht in hun afschuw.

Terwijl men in het Vaticaanse staatssecretariaat net zoals in de Belgische katholieke wereld niet het minste begrip kon opbrengen voor de wet Van Humbeeck, vond Frère-Orban dat de wet juist zeer schappelijk was voor alle partijen. In een brief aan Georges Reusens deed hij verslag van zijn laatste ontmoeting met Vannutelli.¹⁸³ Zoals Nina hem gevraagd had, had Vannutelli aan Frère-Orban gezegd dat de Kerk niets kon doen, maar daarbij had de nuntius het niet meer over de '*terechte ergernissen*', maar over de '*excessieve ergernissen*' van de Belgische katholieken. Eerder dan te stellen dat het Vaticaan veel begrip kon opbrengen voor de grieven van de Belgische katholieken, had de nuntius laten verstaan dat de Kerk niet bij machte was om onmiddellijk een einde te stellen aan de '*excessieve ergernissen*' van de Belgische katholieken. Frère-Orban kon hier wel inkomen, maar hij stelde vast dat '*la fureur dans la violence n'a fait que redoubler, et l'on n'aperçoit nulle part les signes que les conseils du Souverain Pontife commencent à être écoutés*'. De minister verdedigde de onderwijsplannen van zijn regering, en betwistte het vermeende antireligieuze karakter van de wet Van Humbeeck. Niettemin kon hij begrijpen dat sommigen de organieke wet op het lager onderwijs van 1842 wilden behouden, en vond hij dat er ruimte moest kunnen zijn voor een debat. Maar hij vond ook dat men in het Vaticaan niet blind mocht blijven voor '*l'attitude violente des Evêques et du clergé, excitant les populations à une sorte de révolte (...)*'. Wat Vannutelli zich niet meer had kunnen inbeelden, deed Frère-Orban nu toch in alle ernst : hij vroeg het Vaticaan om op te treden. Over de paus die '*recentelijk verklaard had zeer veel waarde te hechten aan de voordelen die de grondwet aan de Kerk biedt*', zei hij het volgende : "*Il est disposé à user de son influence pour mettre un terme à la situation que nous avons fait connaître*". Om zijn woorden kracht bij te zetten, eindigde Frère-Orban zijn brief (die Reusens mocht laten lezen en kopiëren door kardinaal Nina) met een dreigement. Frère-Orban hoopte dat het Vaticaan zich goed bewust was van de situatie, "*(...), puisque, si elle ne se modifiait pas, il en résulterait des difficultés insurmontables pour nos relations avec le Saint-Siège*".

¹⁸¹ Brief Vannutelli aan Nina, 22/01/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45.16.2) 4; nr. 49429.

¹⁸² Brief Nina aan Vannutelli, 08/02/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45.16.2) 6; nr. 434.

¹⁸³ Brief Frère-Orban aan Reusens, 26/02/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 79 – 88.

De woorden van Frère-Orban leken niet in dovemansoren te zijn gevallen in het Vaticaan. Reusens liet weten dat de staatssecretaris in eerste instantie heftig protesteerde tegen de idee om te interveniëren bij het episcopaat.¹⁸⁴ Kardinaal Nina beriep zich op de onafhankelijkheid van de bisschoppen, en zei dat de paus slechts in zeer uitzonderlijke gevallen optrad tegen bisschoppen. " *Il n'y a donc pas lieu d'intervenir lorsqu'il s'agit d'actes collectifs de l'Épiscopat et que ces actes ont pour but de s'opposer à une loi projetée, dont les conséquences seraient fâcheuses pour l'influences de L'Église* ". Deze uitspraak kon alleen maar geïnterpreteerd worden als een duidelijk *njet*, maar toch liet Nina zich enkele dagen later tegenover de Belgische zaakgelastigde helemaal anders uit. Nina erkende nu de noodzaak van een pauselijke interventie '*om de geesten te bedaren en om een meer gematigde houding aan te moedigen*'. Reusens weet deze U-bocht aan paus Leo XIII die de laatste brief van Frère-Orban eveneens onder ogen had gehad. Hoe kardinaal Nina dit aan boord ging leggen kon hij nog niet zeggen, maar Reusens sprak de verwachting uit dat de nuntius hierbij betrokken zou worden, en dat Vannutelli Frère-Orban op de hoogte ging brengen wanneer het zover was. Belangrijk is ook dat Nina de wens uitte dat deze *démarche* van de Heilige Stoel absoluut geheim bleef.

Zoals beloofd, en misschien zelfs spoediger dan verwacht, zond Nina een brief met daarin speciale onderrichtingen naar de nuntius in Brussel.¹⁸⁵ Vannutelli kreeg inderdaad de opdracht om gematigdheid te prediken, maar de staatssecretaris benadrukte dat het hier zeker niet over de grond van de protesten ging, maar over de manier waarop. De nuntius kreeg de opdracht om Victor Dechamps persoonlijk op te zoeken in Mechelen (om schriftelijke bronnen te vermijden ?) om hem te zeggen dat de paus de vlijt waarmee de aartsbisschop de belangen van de Kerk verdedigde prees, maar ook dat de paus tevens wenste dat hij voorlopig niet nog eens zijn '*lamentele giuste*' ('terechte grieven') door een herderlijke brief in de openbaring bracht. Dechamps moest zich onthouden van een taalgebruik waaruit '*de tegenstanders*' garen zouden kunnen spinnen. Tot slot moest Vannutelli Frère-Orban nog eens op het hart drukken dat het hier echt wel om een geheime operatie ging.

Frère-Orban was zeer in zijn nopjes met het optreden van het Vaticaan, dat mag blijken uit een brief aan Reusens.¹⁸⁶ Vannutelli was Frère-Orban komen opzoeken en had hem medegedeeld dat hij de aangekondigde missie had uitgevoerd. De diplomatieke manoeuvres van de afgelopen maanden bleken niet tevergeefs, en de nog maar pas bevestigde Belgische legatie bij de Heilige Stoel had al een resultaat geboekt. Dit smaakte naar meer. De signalen die hem vanuit het Vaticaan bereikten, stemden Frère-Orban uitermate optimistisch. Als alles was zoals het leek, dan zag de toekomst er volgens de minister rooskleurig uit : " (*...*) *si, en un mot, le clergé quitte le terrain révolutionnaire pour se placer sur le terrain constitutionnel et se maintenir dans les voies du droit et de la justice, on aura préparé une ère nouvelle aussi favorable à l'Église qu'à l'Etat* ". De klaarblijkelijke meegaandheid van het Vaticaan, heeft de gedachte die bij Frère-Orban leefde dat de '*échange de vues*' met de Heilige Stoel heilzaam zouden kunnen zijn voor de Belgische interne problemen, zeker versterkt. Misschien was het slechts een beleefdheidsfrase, maar door te stellen dat '*de Belgische regering kon vertrouwen op de voorzichtigheid en de tactvolheid van de politiek van Zijne Heiligheid* (de paus) *voor kwesties in de toekomst*' zette kardinaal Nina als het ware de deur open voor nog meer speciale verzoeken vanuit Brussel.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Brief Reusens aan Frère-Orban, 17/03/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 91 – 93.

¹⁸⁵ Brief Nina aan Vannutelli, 14/03/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45.16.2) 9; nr. 452.

¹⁸⁶ Brief Frère-Orban aan Reusens, 06/04/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 94 – 97.

¹⁸⁷ Brief Reusens aan Frère-Orban, 20/04/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 97 – 99.

In dat zelfde gesprek met George Reusens toonde kardinaal Nina zich minder opgezet met het feit dat de interventie van de Heilige Stoel ondanks de gevraagde discretie niet geheim is gebleven. In zijn reeds aangehaalde brief aan Reusens van 6 april 1879, had Frère-Orban geschreven dat hij begrip had voor deze wilsbeschikking van kardinaal Nina, maar tegelijk had hij daarbij de opmerking gemaakt dat het conform was aan de parlementaire traditie om de volksvertegenwoordigers inzage te verlenen in alle gevoerde correspondenties. Het valt dan ook niet te verwonderen dat het nieuws betreffende de interventie van de Heilige Stoel, hoe kleinschalig ook, snel haar weg vond naar de liberale pers. In volle schooloorlog werd er met dergelijk nieuws een tik uitgedeeld aan het katholieke front dat zich zo beriep op haar eenheid. De Vaticaanse diplomatie mocht dus aan den lijve ondervinden welke gevaren er verbonden waren aan de '*échange de vues*', en men begreep dat er een welhaast onmogelijke evenwichtsoefening aan de pas moest komen om in de toekomst niet meer in dezelfde val te lopen.

5.2.2 België en het Vaticaan nemen elk hun voorzorgen

We zagen reeds hoe de bisschoppen al vanaf eind 1878 leiding gaven aan een storm van protest tegen de op handen zijnde wet Van Humbeek. In de maand mei van het jaar 1879 werd de laatste aanloop gezet naar de definitieve aanname van de wet. Het parlement werd het toneel van verhitte debatten. Katholieke politici als Charles Woeste en Jules Malou bezorgden zichzelf met hun indrukwekkende betogen een plaatsje in de geschiedenisboeken. Malou sprak van een '*loi de guerre, loi de division et de malheur pour le pays, un loi qui est un crime contre la nation belge*'.¹⁸⁸ Sindsdien werd de term '*loi de malheur*' of '*Ongelukswet*' veelvuldig gebruikt in katholieke middens om te refereren naar de wet Van Humbeek. De liberale regering deed haar best om de kritiek op het zgn. antireligieuze wetsontwerp te pareren, voerde enkele aanpassingen door, en ze bood de oppositie aan om amendementen in te dienen, maar de katholieke oppositie in het parlement wilde of kon niet afwijken van de harde lijn die door het episcopaat uitgetekend was. De '*loi de malheur*' moest en zou in zijn geheel in de prullenmand verdwijnen, al was het zo goed als zeker dat de liberale meerderheid voldoende groot zou zijn om de wet Van Humbeek door Kamer en Senaat te loodsen. Frère-Orban begreep hij na de stemming van de wet pas echt voor een politieke uitdaging zou staan. De wet Van Humbeek tot uitvoering brengen in een dergelijk gespannen klimaat, waarbij het episcopaat al de registers opentrok en bereid leek zeer ver te gaan om het officiële onderwijs te saboteren, ging nog bloed zweet en tranen kosten.

Op 27 mei bracht Frère-Orban een rede voor de Kamer waarin hij het wetsvoorstel en het vermaledijde Artikel 4 nogmaals verdedigde. Hij wees er zijn katholieke collega-kamerleden op dat het wetsvoorstel in eerste instantie ook niet in goede aarde viel bij sommige liberale politici en liberale dagbladen. De regeringsleider zei dat hij rekening had gehouden met de situatie van het land en met het katholieke karakter van het volk. Hij drukte de wens uit dat de katholieke oppositie zich niet zou inlaten met de schooloorlog waarvan hij overtuigd was dat deze '*fataal*' zou zijn voor de clerus.¹⁸⁹ Frère-Orban maakte zich met reden bezorgd om wat er te gebeuren stond na de stemming van de wet. De poging om de politieke tegenstand in het parlement te neutraliseren was het proberen waard, dus waarom zou Frère-Orban zich ook niet eens opnieuw tot de Heilige Stoel wenden ?

¹⁸⁸ TERLINDEN (Charles). Histoire politique intérieure. In : *Histoire de la Belgique contemporaine, 1830-1914*. Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1929, p. 146.

¹⁸⁹ GARSOU (Jules). *Frère-Orban de 1857-1896*. Bruxelles, Editions L'Avenir, 1946, p. 78.

Eind april 1879 was Auguste d'Anethan eindelijk weer op post, en daarom kreeg hij een audiëntie bij paus Leo XIII.¹⁹⁰ De paus maakte van de gelegenheid gebruik om zich nogmaals in de meest duidelijke bewoordingen positief uit te spreken over de Belgische grondwet, maar over het onderwerp waar het de '*échange de vues*' nu om te doen was, de wet Van Humbeeck, sprak hij zich niet rechtstreeks uit. Hij stelde wel dat '*l'instruction chrétienne de la jeunesse*' hem zeer nauw aan het hart lag, en dat hij het noodzakelijk vond dat '*cette instruction fût impégnée des idées religieuses*', want '*l'une ne pouvant, sans grave danger, être séparée des autres*'. De pauselijke visie op het onderwijs was dus niet compatibel met de geest van de wet Van Humbeeck, al wilde Leo XIII zich niet openlijk verzetten tegen deze Belgische interne aangelegenheid. D'Anethan sprak de assumptie uit dat de paus de stemmingen in het parlement afwachtte vooraleer hij zich hierover echt zou uitspreken.

Op 28 april vond er weer een gesprek plaats tussen de nuntius en Frère-Orban. De volgende dag verzond Vannutelli hierover zijn verslag richting Rome.¹⁹¹ Frère-Orban had tegenover de nuntius rechttoe rechtaan de wens geuit dat de clerus na de stemming, zoals Artikel 4 voorschreef, effectief zou instaan voor het godsdienstonderricht in het officiële onderwijs. De bisschoppen hadden namelijk in hun collectieve herderlijke brief van januari 1879 laten verstaan dat zij de gelovigen zouden verbieden van ver of nabij betrokken te zijn bij het officiële onderwijs, en Frère-Orban twijfelde er niet aan dat het episcopaat hiertoe in staat was. Zoals gebruikelijk werd, had Frère-Orban zijn vraag weer begeleid met een frase waaruit mocht blijken dat de diplomatieke betrekkingen tussen België en de Heilige Stoel op het spel stonden. D'Anethan had de opdracht gekregen om ongeveer dezelfde bemerkingen over te maken aan kardinaal Nina.¹⁹² De staatssecretaris had hem geantwoord dat hij het zou betreuren indien een principekwestie aan de basis zou liggen van een breuk.¹⁹³ Nina zei ook dat het de bisschoppen waren die beslisten wat er zou gebeuren na de stemming in het parlement. Nina zei ook het volgende : "*Quelque désagréable que puisse être pour eux l'adoption de cette loi, une fois le fait accompli, il y aura lieu pour l'Episcopat d'examiner ce qu'exige l'intérêt spirituel des familles catholiques et le Saint-Siège sera toujours prêt à lui recommander la modération.*" Erg betekenisvol was deze uitspraak niet, maar met het oog op het behoud van de diplomatieke betrekkingen was dit niet onverstandig.

Net als de Belgische regering, was men zich ook in het Vaticaan aan het beraden over de positie die men moest aannemen na de bijna onvermijdelijke goedkeuring van de wet Van Humbeeck. Vannutelli formuleerde hierover een aantal bedenkingen.¹⁹⁴ De nuntius zag in brede lagen van de bevolking steun voor de oprichting van het vrije onderwijs, maar Vannutelli stelde ook dat een harde opstelling van de Kerk niet in goede aarde zou vallen bij de bevolking. Dit betekende voor Vannutelli niet dat het episcopaat zich moest onthouden, want de bisschoppen hadden een belangrijke rol te vervullen bij de uitbouw van een parallel, vrij onderwijsnet. Het kwam er volgens de nuntius voor het Vaticaan op aan om de Belgische regering niet voor het hoofd te stoten, en heel belangrijk voor de houding die het Vaticaan dadelijk zou aannemen was dat Vannutelli ervoor pleitte het officieel onderwijs niet in z'n geheel af te keuren. De nuntius stelde voor het vrije onderwijs te steunen en zich niet te verzetten tegen het officiële onderwijs zolang deze scholen maar geen '*oorden van verderf*' werden. Deze meer gematigde opstelling druiste regelrecht in tegen de onverzettelijke houding die door het episcopaat gepropagandeerd werd.

¹⁹⁰ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 28/04/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.103 – 104.

¹⁹¹ Brief Vannutelli aan Nina, 29/04/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 47; nr. 472

¹⁹² Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 30/04/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 100 – 102.

¹⁹³ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 07/05/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.106 – 107.

¹⁹⁴ Brief Vannutelli aan Nina, 09/05/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45.16.2) 16; nr. 475

Nog voor deze brief was toegekomen in Rome, had kardinaal Nina op 6 mei 1879 een brief naar Vannutelli gestuurd waaruit blijkt dat de boodschap die Frère-Orban hem een week eerder via d'Anethan had overgemaakt wederom zijn effect niet had gemist.¹⁹⁵ Deze keer zonder Frère-Orban hierover in te lichten, vroeg hij de nuntius om in het geheim contact op te nemen met het episcopaat. Met het oog op de nakende stemmingen in het parlement, moest er voor gezorgd worden dat de opportunistische bisschoppen het Vaticaan niet meer in verlegenheid konden brengen. Daarom moest Vannutelli de bisschoppen uitdrukkelijk verzoeken om zich in afwachting van verdere instructies op geen enkele manier te uiten over de nieuwe onderwijswet van de Belgische regering...

5.2.3 Rien ne va plus : de stemmingen in Kamer en Senaat

De katholieke oppositie had voet bij stuk gehouden en had geen enkel amendement ingediend toen de wet Van Humbeeck op 6 juni 1879 eindelijk ter stemming werd voorgelegd aan de kamerleden. De Kamer keurde de wet goed met 67 ja-stemmen, 60 neen-stemmen en één onthouding. Deze onthouding stond op naam van Eudore Pirmez, een doctrinaire liberaal die ooit nog minister van Binnenlandse Zaken was geweest in een regering onder leiding van Frère-Orban (1857 – 1870).

De marge in de Senaat was nog een stuk kleiner. Op 18 juni werd de wet met 33 tegen 31 stemmen goedgekeurd. Een opvallende tegenstemmer was de liberale senaatsvoorzitter Eugène de Ligne. Voor de stemming had hij nog een beladen pleidooi gehouden tegen de Wet-Van Humbeeck die volgens hem nefaste gevolgen zou hebben voor de samenleving. Hij zei o.m dat de wet het land zou verdelen tussen '*Guelfes et Gibelins, blancs et noirs*'. Na de stemming trad de Ligne af als senaatsvoorzitter na 28 jaar trouwe dienst. Bepaalde bronnen merken over de stemming in de Senaat maar al te graag op dat de nipte meerderheid er o.m was gekomen door het feit dat men de zwaar zieke senator Boyaval op een brancard naar de stemming had gebracht.¹⁹⁶ Daarenboven wijzen die bronnen er nog eens op dat de liberale Jules Boyaval in zijn kiesdistrict Brugge verkozen was met slechts 10 stemmen voorsprong op zijn katholieke tegenstander. Één bron heeft het zelfs over een voorsprong van 1 stem.¹⁹⁷ Bij deze zijn deze feiten anno 2004 weer eens aangehaald, maar dit is dan wel gebeurd om het onbenullige karakter van deze details te benadrukken. Boyaval was rechtmatig verkozen binnen een systeem dat eigenlijk in zijn geheel alles behalve democratisch te noemen was, en op die bewuste 18 juni 1879 oefende hij alleen maar zijn grondwettelijke recht uit. Koning Leopold II zette zijn handtekening onder de wet op 1 juli, maar de wet Van Humbeeck werd pas echt een feit toen ze gepubliceerd werd in het Staatsblad van 10 juli 1879.

5.3 Roma locuta, causa finita ?

¹⁹⁵ Brief Nina aan Vannutelli, 06/05/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45.16.2) 15; nr. 34.813

¹⁹⁶ TERLINDEN (Charles). Histoire politique intérieure. In : *Histoire de la Belgique contemporaine, 1830-1914*. Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1929, p. 145 , VERHAEGEN (Pieter). *De Schoolstrijd in België*. Zottegem, Eylembosch&Dupon, 1906, p. 37.

¹⁹⁷ LUYKX (Theo). *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden*. Brussel, Elsevier, 1964, p. 171.

5.3.1 De herderlijke brief van 12 juni 1879

Een dag na de stemming in de Senaat, publiceerden de voornaamste katholieke dagbladen, *Journal de Bruxelles* inclus¹⁹⁸, opnieuw een vlammende gezamenlijke herderlijke brief.¹⁹⁹ De brief was gedateerd op 12 juni 1879, waaruit blijkt dat de bisschoppen de bui na de stemming in de Kamer op 6 juni al zagen hangen, en onmiddellijk krachtig wensten te anticiperen op wat komen ging. Geheel tegen de richtlijnen in die kardinaal Nina een maand eerder had uitgevaardigd, voeren de bisschoppen opnieuw hard uit tegen de regering en het 'neutraal en onzijdig onderwijs'. Het is merkwaardig hoezeer de bisschoppen in het eerste gedeelte van de brief de schijn trachtten op te wekken dat zij gesteund werden door de Heilige Stoel. Zij grepen terug naar een uitspraak van paus Leo XIII die deze een jaar eerder in een andere context geformuleerd had, en zij beriepen zich ook op een citaat van paus Pius IX uit 1875 om te kunnen stellen dat het neutraal onderwijs in de ogen van de Heilige Stoel 'gevaarlijk en schadelijk is van zijne natuur'. 'Zich gedragende naar de voorschriften van de Heilige Stoel', verklaarden de bisschoppen 'dat men in geweten dergelijke scholen niet mag bijwonen, als zijnde ingesteld tegen de catholieke kerk', en hiervoor werd er nog eens uitdrukkelijk verwezen naar eerdere uitspraken van Pius IX. Behalve de Vaticaanse diplomatie, werd dus ook paus Leo XIII flink te kijk gezet door het episcopaat. In het tweede gedeelte van de brief werden alle Belgische katholieken opgeroepen om 'de strijd aan te nemen', en concreet betekende dit onder meer dat het voor iedereen 'de eer en de plicht' was om mee te helpen aan de uitbouw van het katholieke vrije onderwijs. "God wil het", klonk het nogal dwingend.

Frère-Orban zag zijn preoccupaties waarheid worden, en kon alleen maar met ontzetting vaststellen dat deze brief absoluut niet in overeenstemming te brengen was met hetgeen hij de laatste maanden zoal gehoord had van het Vaticaan.²⁰⁰ Naar verluidt zocht een verbolgen Frère-Orban die negentiende juni Vannutelli op in de nuntiatuur in Brussel, alwaar hij zijn woede nauwelijks de baas kon.²⁰¹ Frère-Orban vroeg zich openlijk af welke waarde hij nog mocht hechten aan de woorden en beloften van het Vaticaan, en sprak over ernstige gevolgen voor de diplomatieke relaties. Hij vroeg de nuntius om een woordje uitleg, maar deze zei dat hij even verbouwereerd was en dat het om een eigen initiatief van het episcopaat ging. Om het scepticisme van Frère-Orban te temperen liet hij zelfs het rapport zien dat hij aan het voorbereiden was voor kardinaal Nina waarin hij uiting gaf aan zijn eigen verbazing. Frère-Orban bracht de gevolmachtigde minister bij de Heilige Stoel op de hoogte van dit gesprek.²⁰² Hij sprak van een oorlogsverklaring vanwege de bisschoppen. Frère-Orban maakte zich ook de volgende bedenking : " *L'autorité du Saint-Siège est-elle méconnue, ou bien ce que nous voyons est-il l'expression tolérée du calme et de la modération recommandés ?*" Kardinaal Nina zei in een eerste reactie dat zijn instructies voor het episcopaat te laat waren aangekomen bij de nuntius, en dat hij eerst de tekst van de herderlijke brief wilde bestuderen vooraleer hij zich zou uitspreken over deze zaak.²⁰³

¹⁹⁸ *Journal de Bruxelles*, 19/06/1879.

¹⁹⁹ Voor de Nederlandstalige uitvoering zie : VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, pp. 50 – 55 , voor de Franstalige uitvoering zie : Annexe II. Actes de l'épiscopat. Mandements et instructions des évêques. N° 3. Mandement collective du 12 juin 1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 642 – 655.

²⁰⁰ Telegram Frère-Orban aan A. d'Anethan, 19/06/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 108.

²⁰¹ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, oktober, p. 2071.

²⁰² Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 21/06/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 109 –120.

²⁰³ Telegram A. d'Anethan aan Frère-Orban, 20/06/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 108.

Er was hier heel wat aan voorafgegaan waar de minister van Buitenlandse Zaken nog geen zicht op had. Om te achterhalen wat er zich allemaal afspeelde achter de coulissen van het bisschoppelijke paleis en de nuntiatuur te Brussel, moeten we ons baseren op het werk van Pierre Van Zuylen.²⁰⁴ Laten we teruggaan naar de brief van 6 mei 1879 die Nina had opgestuurd naar Vannutelli met als doel een voorlopig einde te stellen aan alle episcopale acties. In anticipatie hierop riep aartsbisschop Dechamps alle bisschoppen samen voor een bijeenkomst in Mechelen op 4 juni 1879. De nuntius was hierop eveneens uitgenodigd, maar Vannutelli, zo legde hij later uit aan Nina, dacht dat hij zich hier maar beter niet kon laten zien in de aanloop naar de stemmingen in het parlement. Op die bewuste 4 juni besloten de bisschoppen om een derde gezamenlijke herderlijke brief op te stellen waarin de wet Van Humbeeck scherp veroordeeld zou worden. Dit was exact het tegenovergestelde van wat de Heilige Stoel gevraagd had, maar vreemd genoeg stuurde Dechamps een brief over de komende herderlijke brief naar Rome waarbij de paus op de koop toe nog eens gevraagd werd om het episcopaat te steunen in zijn strijd... Vannutelli stuurde over deze alarmerende gang van zaken een brief naar Nina, en daarbij wist hij ook te melden dat het, net zoals bij de vorige herderlijke brieven, Lupus was die de opdracht had gekregen om de brief op te stellen. Jean Joseph Lupus was de persoonlijke secretaris van de bisschop van Luik, de Montpellier, en stond bekend als een hardliner. In dezelfde brief – en helaas was Van Zuylen niet altijd even kwistig met bronvermeldingen – gaf Vannutelli nog eens een advies over de houding die de Heilige Stoel moest aannemen na de nakende goedkeuring van de wet Van Humbeeck. Uit principe moest het Vaticaan het nieuwe onderwijssysteem afkeuren, en moest het Vaticaan de christelijke families aansporen om hun kinderen, daar waar het kon, naar het katholieke onderwijs te sturen. Tegelijk moest de Kerk de mogelijkheden die Artikel 4 haar bood met beide handen aangrijpen, en moesten er serieuze garanties geëist worden van de Belgische regering. Enkel wanneer de beloften niet zouden worden nagekomen, moest het Vaticaan de gelovigen aanmanen het officiële onderwijs te verlaten.

Kardinaal Nina sprak de waarheid toen hij in een eerste reactie zei dat zijn *'instructies te laat waren aangekomen'*.²⁰⁵ Op 17 juni, weliswaar reeds 5 dagen na de stemming in de Kamer, schreef Nina een briefje aan Vannutelli waarin hij de nuntius opdroeg aan Dechamps te laten weten dat het episcopaat in de gegeven omstandigheden moest vermijden dat hun daden een ernstig conflict met de Belgische regering zouden ontketenen, of dat ze verdeeldheid zouden scheppen binnen de geloofsgemeenschap. Een dag later, op de dag van de stemming in de Senaat, werd er vanuit Rome weer een brief gestuurd naar de Brusselse nuntiatuur. In deze brief was Nina formeel : het Vaticaan volgde de lijn die Vannutelli had uitgetekend aangaande het Belgische onderwijs, en belangrijk daarbij is dat Nina nog eens beklemtoonde dat niet alle officiële scholen per definitie slecht waren. Vannutelli moest deze boodschap overmaken aan de bisschoppen, maar voor de rest leek het staatssecretariaat zich al neer te leggen bij de beslissing van het episcopaat om opnieuw een herderlijke brief te publiceren. In plaats van er op aan te dringen dat de bisschoppen hun schrijfsels voor zich hielden, riep Nina het episcopaat op om elk gewelddadig taalgebruik te schuwen. " *Als de Paus het episcopaat de vrijheid biedt om te handelen zoals hun verstand hen dit voorschrijft, dan verwacht de Paus wel dat conflicten ten allen prijzen vermeden worden.*", zo schreef Nina nog. Maar zoals gezegd kwamen deze instructies enkele dagen te laat aan, en zo sloeg het episcopaat op 19 juni 1879, behalve Frère-Orban, ook het Vaticaan met verstomming.

---

²⁰⁴ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : Revue Générale belge, 1954, oktober, pp. 2067 – 2069.

²⁰⁵ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : Revue Générale belge, 1954, oktober, pp. 2070 – 2071.

Het lijkt er op dat de bisschoppen er doelbewust voor gekozen hadden om het Vaticaan de loef af te steken. Door tegenover Vannutelli te stellen dat hij eerst nog overleg moest plegen met de Montpellier, gaf Dechamps de nuntius de indruk dat de publicatie nog even op zich zou laten wachten. Ook het feit dat de auditeur van de nuntius in Brussel, Rinaldini, zich op de avond van de achttiende juni in Mechelen bevond, en dat deze daar te horen zou hebben gekregen dat de brief nog niet klaar was terwijl de tekst de volgende morgen in alle katholieke kranten afgedrukt stond, is op zijn zachtst gezegd zeer merkwaardig te noemen.

5.3.2 Een aardig staaltje damage-control

De bisschoppen hadden de Heilige Stoel met hun herderlijke brief van 12 juni 1879 voor voldongen feiten geplaatst. Zonder te liegen kon Nina stellen dat zijn instructies nog niet waren aangekomen toen het episcopaat zijn collectieve herderlijke brief in de openbaarheid gooide, maar over het feit dat het episcopaat de Vaticaanse wens om voorlopig niets te doen compleet heeft genegeerd, kon maar beter gezwegen worden. De Heilige Stoel was zonder meer voor schut gezet, maar het zou pas erg worden indien dit bekend zou raken. Voor de Vaticaanse diplomatie was het nu zaak om de schade te beperken. Het Vaticaan nam een fermere houding aan. Ze minimaliseerde de herderlijke brief, en legde de klemtoon op de wet die tot haar spijt zojuist was aangenomen. Vannutelli kreeg de instructie om Frère-Orban duidelijk te maken dat de wet met veel omzichtigheid moest worden toegepast, en dat de Heilige Stoel er op zou toezien dat *'de principes en het geloof van de katholieke bevolking niet nog meer beschadigd zouden worden'*.²⁰⁶ Nina verklaarde aan d'Anethan over het eerste gedeelte van de brief dat er vanuit dogmatisch oogpunt niets op aan te merken was.²⁰⁷ Volgens d'Anethan toonde Nina zich tijdens het gesprek minder gelukkig met *'la forme du mandement et la vivacité de certaines expressions'*, maar de kardinaal bracht dit in verband met *'la douleur'* dat de bisschoppen was aangedaan met de nieuwe wet. Ook het tweede gedeelte van de brief werd door de kardinaal op een persoonlijke manier geïnterpreteerd. Nina zag in de brief geen formeel verbod om het officieel onderwijs te frequenteren, maar stelde vast dat de bisschoppen enkel uiting hadden gegeven aan hun onvrede. Om Frère-Orban toch wat tegemoet te komen, hamerde Nina vervolgens op *'de goede intenties van de Heilige Stoel'*. De Heilige Stoel betreurde de nieuwe onderwijswet, maar kondigde wel aan dat het zijn invloed zou aanwenden om te vermijden dat het ontstaan van twee parallelle onderwijssystemen een wig zou drijven in de samenleving. Frère-Orban hield de staatssecretaris aan deze laatste uitspraak. Na een omslachtig betoog waarin hij zijn positie van A tot Z onderbouwde, sprak de minister de verwachting uit dat de Heilige Stoel een einde zou stellen aan *'des entreprises injustes et violentes contre des écoles publiques'*.²⁰⁸ Frère-Orban stelde alleen maar *'la pacification des esprits'* voor ogen te houden, want zelf hij had naar eigen zeggen niets te vrezen van de aanvallen van de bisschoppen omdat deze zich toch tegen hen gingen keren. Tot slot kreeg D'Anethan nog maar eens de opdracht om kardinaal Nina diets te maken dat de diplomatieke betrekkingen op springen stonden. Het Vaticaan moest snel een concreet gebaar stellen.

---

²⁰⁶ Brief Nina aan Vannutelli, 27/06/1879. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1879, Fascicolo I, nr. 102.

²⁰⁷ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 24/06/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 122 – 123.

²⁰⁸ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 01/07/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 125 – 131.

Tijdens een gesprek met Frère-Orban op 6 juli, schoof Vannutelli de minister een brief onder de ogen die Nina een week eerder opgestuurd had naar de nuntiatuur in Brussel, en werd Frère-Orban uitgenodigd om de brief in zijn geheel te kopiëren.²⁰⁹ Zoals we dat reeds eerder hebben gezien, ging het hier om een ultieme poging om de betrekkingen met België uit het slop te halen. Nina herhaalde nog eens klaar en duidelijk het Vaticaanse standpunt inzake het Belgisch onderwijs, maar de kardinaal schreef ook dat paus Leo XIII zeer bezorgd was om de toestand van de diplomatieke betrekkingen tussen de Heilige Stoel en België. Verder was de brief er vooral op gericht om vertrouwen in te boezemen bij Frère-Orban. Had de Heilige Stoel geen einde gesteld aan bepaalde controversiële kwesties zoals deze rond de Belgische Constitutie? De kardinaal liet zelfs verstaan dat het allemaal niet zo ver was gekomen indien de Heilige Stoel zich vrijelijk had mogen laten gelden nog voor minister Van Humbeeck zijn fel gecontesteerde wetsontwerp naar de Kamer had bracht. Het was te verwachten dat Frère-Orban dit denkbeeld dat blijkbaar leefde bij de kardinaal niet onbeantwoord zou laten.²¹⁰ " *Ce serait le rétablissement volontaire du régime ancien (...)* ". De minister opperde ook dat de clerus bij zijn weten niet opgetogen zou zijn indien bijvoorbeeld herderlijke brieven eerst moesten worden voorgelegd aan de burgerlijke macht...

Op die zesde juli vond er eveneens een ontmoeting plaats tussen kardinaal Nina en d'Anethan. Nina zei meteen waar het op stond: de paus was bereid te interveniëren om het felle verzet tegen de wet te temperen, en '*des instructions très sages*' waren reeds opgestuurd naar België om de strenge bepalingen van de laatste herderlijke brief af te zwakken.²¹¹ " *Je vous promets que le Pape engagera l'Episcopat à ne pas se tenir à l'écart comme on lui en prête l'intention* ", zei Nina nog. De staatssecretaris meende alle redenen te hebben om te geloven dat de bisschoppen zich zouden schikken naar de pauselijke richtlijnen. Daarenboven stelde hij dat het episcopaat, d.m.v. de aangekondigde instructies aan de clerus, de pauselijke onderrichtingen ingang kon doen vinden. Om deze démarche tot een goed einde te brengen, was een absolute geheimhouding volgens de kardinaal vereist. Maar Nina meende ook te mogen rekenen op de medewerking van de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, van wie hij blij was te horen dat deze net zoals hij het gevaar inzag van politiek-religieuze conflicten.

Frère-Orban reageerde positief op het engagement van Leo XIII.²¹² Hij vroeg zich af wat er precies bedoeld werd met '*des instructions très sages*', maar hij hoopte dat '*ces instructions répondront complètement à nos vues communes et qu'elles seront adoptées sans restriction par les Evêques*'. Frère-Orban verklaarde zich vanzelfsprekend bereid om deze démarche van de paus stil te houden, maar hij wees er wel op dat dit in een moderne staat als België voor moeilijkheden kon zorgen. De minister moest er nu op vertrouwen dat de Heilige Stoel daadwerkelijk iets ging ondernemen. Opnieuw een formeel dreigement uiten was op dit moment uiteraard niet op zijn plaats, en daarom stelde Frère-Orban dat '*ceux qui attendent les effets que l'on a fait espérer de la conservation d'une Légation belge auprès du Vatican*', nog geen veranderingen hebben gezien, en dat de bisschoppen integendeel nog virulenter dan ooit waren, en dat hun laatste herderlijke brief de katholieke pers had aangezet tot een ware haatcampagne tegen de regering. Frère-Orban zette druk op de ketel. Hij verwachtte van de Heilige Stoel geen woorden maar daden.

5.3.3 De Vaticaanse diplomatie tussen twee vuren

²⁰⁹ Brief Nina aan Vannutelli, 01/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 138 – 140.

²¹⁰ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 10/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 141 – 143.

²¹¹ Brief d'Anethan aan Frère-Orban, 07/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 143 – 145.

²¹² Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 15/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 145 – 148.

De Heilige Stoel had er zich dus toe verbonden om concrete stappen te zetten en zich te doen gelden bij het episcopaat. We kunnen dan de wijze waarop de bisschoppen het Vaticaanse staatssecretariaat en de nuntius in juni gepasseerd hebben in herinnering brengen, maar deze keer zou Leo XIII de zaak superviseren en daarbij zijn gewicht in de schaal leggen...

Uit het onderzoek van Pierre Van Zuylen blijkt dat het Vaticaan vanaf het moment dat Leo XIII begin juli 1879 zijn bezorgdheid had geuit, wel degelijk een grote activiteit aan de dag legde om het felle verzet van het episcopaat tegen het officieel onderwijs te matigen.²¹³ Vannutelli kreeg de opdracht om klaar en duidelijk te zeggen aan Dechamps dat Leo XIII zeer ongerust was over de ontwikkelingen in België, en dat de bisschoppen, waarvan Nina wist dat deze het beste wilden voor de zielen, niet alle scholen mochten viseren en dus een distinctie moesten maken tussen officiële scholen waar de Kerk voldoende bewegingsruimte werd geboden, en officiële scholen waar de garanties waarover de Kerk beschikte werden geschonden. De nuntius moest de aartsbisschop ook met aandrang herinneren aan het feit dat de onderwijsperikelen niet los te koppelen waren van het behoud van de diplomatieke banden tussen België en de Heilige Stoel. Maar de nuntius kreeg al meteen het deksel op de neus : het episcopaat was zich aan het bezinnen over de praktische instructies inzake de schoolkwestie die zij naar de clerus wilde zenden... Dit was op zich wel wat de Heilige Stoel wenste, maar het feit dat het wederom bisschop de Montpellier en zijn secretaris Lupus waren die belast waren met de taak om dit document op te stellen, was bijzonder verontrustend. Nuntius Vannutelli smeekte Dechamps om geen instructies de wereld in te sturen zonder de toestemming van het Vaticaan, en hij begaf zich zelfs persoonlijk naar Luik om de Montpellier te spreken. Maar in Luik boden de Montpellier en zijn coadjutor Doutreloux openlijk weerstand : ze keurden de wet in zijn geheel af, en er was dus geen denken aan om een distinctie te maken tussen 'goede' en 'slechte' scholen. Het ging hier om een ware rebellie tegen het pauselijke gezag, want in een brief van 2 juli van zijn goede vriend kardinaal Czacki, lid van de Romeinse Curie, had hij nochtans duidelijk kunnen lezen dat dit echt de wens was van de paus.

Op 14 juli 1879 werd er in Mechelen een bijeenkomst belegd waar de nuntius samen met de bisschoppen rond te tafel zou zitten om het te hebben over de houding t.a.v. het officieel onderwijs. De nuntius was formeel : de paus eiste dat er een onderscheid werd gemaakt, en dit was een bevel waar niet over te discussiëren viel. Het Vaticaanse standpunt inzake het Belgisch onderwijs werd nog eens haarfijn uitgelegd, en Vannutelli eiste van Doutreloux dat deze lijn terug te vinden ging zijn in de instructies die hij en Lupus aan het opstellen waren. In een brief van 21 juli 1879 aan Vannutelli, mocht Nina de nuntius te Brussel in naam van de paus feliciteren voor zijn standvastige optreden in Mechelen. Maar de strijd was nog niet gestreden, en de nuntius liet dit dan ook weten aan zijn oversten in het Vaticaan. Vanuit Luik had hij een voorontwerp van de praktische instructies ontvangen dat op het einde van de maand juli besproken zou worden op een nieuwe bisschoppelijke conferentie te Mechelen. Deze tekst was tegenstrijdig met wat Rome wenste, en dit ontlokte van de nuntius een observatie die de problematiek van de schoolstrijd goed samenvatte : "*De meerderheid van de bisschoppen meent altijd de meest overdreven opinie te moeten volgen. Ze denken blindelings te moeten volgen wat professor A (een allusie op Périn ?) en journalist B zeggen, ze willen altijd puurder zijn dan de andere, en ze hebben de illusie dat hard roepen wat gaat opleveren*". In een brief aan bisschop de Montpellier die gedateerd is op 24 juli

---

²¹³ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, oktober, pp. 2072 – 2079.

1879, zegt Vannutelli kordaat dat het voorontwerp dat Doutreloux naar hem had opgestuurd niet beantwoorde aan de wensen van de paus en de staatssecretaris. De Montpellier kreeg wat later opnieuw een brief van kardinaal Czacki waarin deze de pauselijke wens nog eens bevestigde.

Het Vaticaan zat dus in een bijzonder netelige positie. Langs de ene kant waren er de bisschoppen die nu niet meer gewoon bewust doof bleven voor het Vaticaan, maar nu zelfs hun koers hardnekkig aanhielden tegen de wil van de Heilige Stoel in, en aan de andere kant was er uiteraard de Belgische regering die resultaten wilden zien. Eind juli probeerde kardinaal Nina dan ook de verwachtingen wat te temperen en zich in te dekken. " *Il n'est guère facile en effet de calmer d'un trait une lutte aussi ardente que celle qu'a provoquée la loi sur l'enseignement, une des questions qui touchent aux intérêts vitaux de l'Église* ", zei Nina aan d'Anethan.²¹⁴ Een ander citaat : " *Le bon vouloir du Saint-Siège ne peut être douteux; il faut un peu de patience pour attendre que les sages conseils du Saint-Père exercent leur légitime influence sur l'esprit des catholiques vivement surexcités* ". De kardinaal vroeg daarenboven aan de Belgische regering om een gebaar te stellen om zo het geweten van de katholieken wat te sussen, en om het zo misschien gemakkelijker te maken voor het episcopaat om op het juiste spoor te komen. De kardinaal wist van Vannutelli dat ze er slecht voor stonden, en daarom kon hij geen beloftes meer doen. Maar hij kon Frère-Orban er wel van verzekeren " *que rien, mais rien absolument n'est négligé par le Saint-Siège pour correspondre aux besoins de la situation et pour faire cesser les difficultés de la position du Gouvernement* ". Indien de démarche van de paus op niets zou uitdraaien, dan had de Heilige Stoel tenminste zijn goede wil getoond.

Op 29 en 30 juli vond te Mechelen de bisschoppelijke conferentie plaats.²¹⁵ Alle bisschoppen waren hier aanwezig, behalve de Montpellier die zwaar ziek was en trouwens enkele weken later zou overlijden, en bisschop Dumont van Doornik om redenen die later nog gespecificeerd zullen worden. De nuntius zei nog maar eens dat het episcopaat Rome moest gehoorzamen, maar de bisschoppen stelden dat zij de bevelen vanuit Rome niet begrepen zoals de nuntius dat deed. Doutreloux, de coadjutor van bisschop de Montpellier, ging het verste. Hij liet letterlijk optekenen dat de paus de bisschoppen niets kon opdringen dat met hun geweten botste. Op dat moment wierp Vannutelli de handdoek : hij verliet de bijeenkomst, maar vooraleer hij daadwerkelijk vertrok, vroeg en kreeg hij nog wel een certificaat van de bisschoppen dat stelde dat de nuntius er alles aan gedaan had om zijn missie tot een goed einde te brengen. Vannutelli had aangevoeld dat de bisschoppen onwrikbaar waren, en dat zij zich blijkbaar sterk genoeg voelden om bevelen van de paus naast zich neer te leggen. Zou het kunnen dat de bisschoppen aangevuurd werden vanuit de Romeinse Curie ? Pius IX was nog maar anderhalf jaar geleden ontslapen, en de meeste kardinalen van de Romeinse Curie waren zijn geest trouw gebleven. In het archief van aartsbisschop Dechamps zijn hier geen bewijzen voor terug te vinden, maar Pierre Van Zuylen stootte wel op een brief van 15 juli 1879 die gericht was aan bisschop de Montpellier. In deze brief sprak niemand minder dan kardinaal Franzelin zijn steun uit voor het episcopaat.

---

²¹⁴ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 27/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.156 – 157, brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 29/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.158 – 159.

²¹⁵ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, oktober, pp. 2079 – 2081 , SIMON (A.). *Réunions des évêques de Belgique, 1839-1883. Procès-verbaux*. Leuven, Editions Nauwelaerts, 1961, pp. 121 – 122.

Naar aanleiding van de bisschoppelijk conferentie zond Dechamps een brief naar Leo XIII waarin hij de bisschoppelijke instructies inzake de schoolkwestie aan de paus voorlegde.²¹⁶ Alsof er geen vuiltje aan de lucht was, vroeg de aartsbisschop aan de paus om het document goed te keuren, en Dechamps had daarbij zelfs opgemerkt dat het episcopaat verwachtte dat het document in de smaak zou vallen bij paus Leo XIII. Op 11 augustus 1879 zond de paus een brief naar Mechelen waarin hij op zeer beleefde wijze zijn afkeuren liet blijken. De paus sprak niet meer in de gebiedende wijs, en stelde dat de bisschoppen vrij waren om te handelen. Toch stuurde hij nog eens aan op een gematigde houding. Vannutelli schreef kort daarop een brief ter verduidelijking van de brief van de paus : kardinaal Dechamps mocht de brief van de paus niet interpreteren als een goedkeuring van de episcopale acties, en kreeg daarenboven nog eens de raad goed na te denken over de gevolgen wanneer men een bepaalde houding zou aannemen. Wat later schreef de verbitterde nuntius in een brief aan kardinaal Nina dat '*één van die bisschoppen in alles een goedkeuring ziet*'.

De krachtmeting tussen de Heilige Stoel was uitgedraaid in het voordeel van het episcopaat, al was het nu niet zo dat de Heilige Stoel gecapituleerd had. Nuntius Vannutelli stond machteloos tegenover de bisschoppen, en in plaats van de tanden op ze stuk te bijten en een weinig fraai conflict tussen het Vaticaan en de Belgische bisschoppen te riskeren, was het beter voor het Vaticaan dat het zich gewoon terugtrok. De Heilige Stoel had in de zomer van 1879 geen vat kunnen krijgen op het Belgische episcopaat, en het kon nu maar hopen dat de bisschoppelijke acties de diplomatieke betrekkingen tussen België en het Vaticaan niet nog meer zouden hypothekeren.

5.4 De 'échange de vues' in zwaar weer

5.4.1 De 'Instructiones practicae pro confessariis in re scholari'

Medio de maand augustus verscheen een aantal berichten in de katholieke pers waarin haast triomfantelijk melding werd gemaakt van de op handen zijnde bisschoppelijke instructies.²¹⁷ Op de koop toe werd er geheel volgens de visie van kardinaal Dechamps geïnsinueerd dat deze instructies de goedkeuring genoten van Leo XIII. Kardinaal Nina ontkende tegenover d'Anethan ten stelligste de inhoud van deze berichten.²¹⁸ Hij twijfelde er zelfs niet aan dat bisschoppen voorzichtigheid aan de dag zouden leggen en hij had er alle vertrouwen in dat zij de wijze raadgevingen van de paus zouden opvolgen. De kardinaal deed hier eerder aan wishful thinking, want via de nuntius wist hij heel goed dat het Vaticaan de zaak niet in handen had. Op 1 september 1879 werden dan eindelijk de bisschoppelijke instructies inzake de schoolkwestie onder de naam '*Instructiones practicae pro confessariis in re scholari*' openbaar gemaakt.²¹⁹ Deze brief waarin zeer zorgvuldig werd uitgeklaard welke houding de Belgische gelovigen moesten aannemen ten overstaan van het officieel onderwijs, betekende een nieuw hoogtepunt (of dieptepunt) in de schoolstrijd die het land in haar greep had.

---

²¹⁶ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, oktober, p. 2082.

²¹⁷ *Bien Public*, 17/08/1879.

²¹⁸ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 21/08/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 159 , brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 26/08/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 160.

²¹⁹ Annexe II. Actes de l'épiscopat. Mandements et instructions des évêques. N° 4. Instructions du 1er septembre 1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 655 – 668 , VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, p. 50.

Ouders, onderwijzers en inspecteurs konden nauwkeurig nagaan in welke zeer uitzonderlijke gevallen zij nog wel iets te maken mochten hebben met het zo gehelarde neutraal onderwijs. Om Artikel 4 te dwarsbomen werd het geestelijken verboden om godsdienstlessen te geven in officiële scholen. Er werden zelfs sancties in het vooruitzicht gesteld voor iedereen die geen gehoor zou geven aan de bisschoppelijke richtlijnen. Men kon de ongehoorzame gelovigen bijvoorbeeld de sacramenten weigeren, en op deze manier werd de bevolking dus zwaar onder druk gezet. Het is ook zeer opvallend hoe de bisschoppen trachtten te doen uitschijnen dat de zij en de Heilige Stoel op één lijn stonden. Er werden weer allerlei citaten aangehaald, vooral citaten van Pius IX, en men mocht er niet aan denken dat er een meningsverschil was tussen het episcopaat en de Heilige Stoel : " *Cette supposition ne peut avoir d'autre source que l'ignorance ou le défaut de bonne foi* ".

De bisschoppelijke instructies van 1 september hadden de Heilige Stoel uiteraard weer in een lastig parket gebracht. Wanneer de '*échange de vues*' in gevaarlijk vaarwater kwam, intervenieerde paus Leo XIII, en dat was ook nu weer het geval. In een gesprek met d'Anethan sprak de paus zich niet rechtstreeks uit over de inhoud van het document, maar hij zei wel dat de bisschoppen verantwoordelijk waren voor hun eigen daden en dat het Vaticaan alles had gedaan wat in zijn macht lag om de gemoederen in België te bedaren.²²⁰ Wat later liet kardinaal Nina zich uit in dezelfde bewoordingen : op doctrinair vlak was er niets aan te merken op de brief, en de principes waarop de bisschoppen zich baseerden kon hij niet afkeuren.²²¹ Net zoals de paus probeerde Nina de verantwoordelijkheid van de Heilige Stoel af te wimpelen, maar belangrijk hierbij was dat Nina letterlijk verklaard had dat hij het karakter van de instructies betreunde omdat het Vaticaan in zijn ogen alles gedaan om kalmte, voorzichtigheid en gematigdheid te prediken.

Een brug te ver

Dat de liberale regering niet gelukkig was met de laatste uithaal van het episcopaat hoeft geen betoog. Belgische katholieken die het officieel onderwijs steeds trouw waren gebleven, werden nu zwaar op de proef gesteld. De bisschoppelijke instructies bestendigden de leegloop van het officieel onderwijs ten voordele van het katholieke onderwijsnet dat in een razend snel tempo op poten werd gezet. In december 1880 was de verdeling van de schoolgaande jeugd als volgt : 580.380 in vrije katholieke scholen, en 333.501 leerlingen in het officieel onderwijs.²²² Illustratief voor de wijze waarop het er in die dagen aan toe ging, was de oprichting van een katholiek schooltje in het ouderlijke huis van minister Van Humbeek en de wijze waarop deze 'katholieke overwinning' aan de grote klok werd gehangen.²²³ Het katholieke front leek aan de winnende hand, maar toch waren de bisschoppelijke instructies van 1 september 1879 er voor sommigen teveel aan. De leidende katholieke politici waren beducht voor de gevolgen die de radicale dwangmaatregelen konden hebben voor de samenleving. Jules Malou schreef op 15 september een emotionele brief naar Leo XIII waarin hij de bezorgdheid van de katholieke politici uit de doeken deed.²²⁴

²²⁰ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 23/09/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.161 – 162.

²²¹ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 05/10/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.162 – 163.

²²² LERMYTE (J-M) *Voor de ziel van het kind. De schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare, 1878 – 1887*, Brugge Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, p. 32.

²²³ LUYKX (Theo). *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden*. Brussel, Elsevier, 1964, p. 172.

²²⁴ DENECKERE (Gita). *De kerk in het midden. De koningen en de binnenlandse politiek*. In : JANSSENS (G.) en STENGERS (J.) (eds.). *Nieuw licht op Leopold I en Leopold II. Het Archief Goffinet*. Brussel, Koning Boudewijn Stichting, 1997, p. 141 – 143.

Malou bezorgde de brief aan de nuntius, waarmee hij een vertrouwelijke band had, en deze zond hem mee met de diplomatieke post richting Rome.²²⁵ Het weigeren van de sacramenten ging de katholieke parlementsleden te ver, en zij waren net als Vannutelli en andere meer verlichte geesten de mening toegedaan dat er een onderscheid moest gemaakt worden tussen 'goede' en 'slechte' officiële scholen. Malou stelde zich niet te willen uitspreken over de theologische kant van de zaak, maar hij vond het zijn taak als politicus om de kerkvader te wijzen op de negatieve politieke en sociale gevolgen van de bisschoppelijke instructies. De brief van Malou schijnt indruk te hebben gemaakt op paus Leo XIII die begaan was met het welzijn van de gelovigen in België. Nina schreef aan Vannutelli dat de paus altijd al veel waardering had gehad voor Malou, en dat hij ontdaan was door de brief.²²⁶ De paus zou opnieuw stappen nemen bij het episcopaat, en wat later kreeg Dechamps inderdaad een brief van kardinaal Nina waarin deze dezelfde argumenten gebruikte als Malou en opriep tot gematigdheid bij de uitvoering van de instructies.²²⁷ Maar deze brief zou te diplomatisch zijn opgesteld om indruk te kunnen maken op het episcopaat : Dechamps beantwoordde de brief met veel minder remmingen en ridiculiseerde zelfs de katholieken in het parlement die '*alleen maar handelen naar de verlangens van de Loges*'. Hiermee werd nog eens aangetoond dat het Vaticaan en het Belgische episcopaat niet op één lijn stonden, maar het was de vraag hoelang deze onenigheid houdbaar zou zijn temidden van de politiek-religieuze situatie in België.

5.4.2 Eendracht of tweedracht ?

Het feit dat het episcopaat in zijn strijd tegen de liberale regering niet gesteund werd door de Heilige Stoel, en dat de Heilige Stoel er tevergeefs had op aangedrongen dat de bisschoppen hun toon zouden matigen, kon niet geheim blijven voor het grote publiek. In volle schooloorlog was dit een hapklare brok voor de liberale pers, en in oktober verschenen er dan ook berichten over de scheurtjes in het katholieke front.²²⁸ De katholieke bladen deden hun best om het tegendeel te bewijzen. Zo was er een bericht van de correspondent te Brussel van de Duitse ultramontaanse krant *Germania*. Deze man had '*uit goede bron*' vernomen dat de paus de energieke houding van het episcopaat tegen de '*loi de malheur*' toejuichte, en dit bericht werd op zijn beurt gretig overgenomen door de Belgische katholieke pers. Frère-Orban nam deze zaak als voorbeeld toen hij het had over zijn ergernissen aangaande de presente situatie.²²⁹ Frère-Orban had niets gemerkt van een krachtdadig pauselijk optreden, en hij moest nu vaststellen dat het anti-liberale kamp garen spon uit deze onduidelijke toestand. Er moest klaarheid geschept worden om de katholieke propaganda te counteren, en ook omdat de geheimhouding rond de pauselijke interventie politiek gezien niet meer houdbaar was. Daarom kondigde Frère-Orban aan dat hij zich voor de Kamer, met de documenten van de '*échange de vues*' in de hand, wenste te verantwoorden. Toen Frère-Orban de nuntius hiervan op de hoogte bracht, steigerde deze uiteraard, want aldus zou voor de hele natie aangetoond worden dat de Heilige Stoel met een autoriteitscrisis kampte.²³⁰ Vannutelli stelde een nooduitweg voor : indien de regering de garanties die zij de katholieken bood nog eens duidelijk opsomde, dan zouden de bisschoppen misschien nog overstag gaan... Frère-Orban wees dit voorstel kordaat af. Hij wilde dat het episcopaat zijn instructies zou aanpassen, maar de nuntius liet meteen weten dat hij hier pessimistisch tegen aan keek.

De nuntius als einzelgänger

²²⁵ Brief Vannutelli aan Nina, 17/09/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45. 16. 2) 49; nr. 542.

²²⁶ Brief Nina aan Vannutelli, 03/10/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45. 16. 2) 53; nr. 37139.

²²⁷ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, november, p. 67.

²²⁸ *La Flandre libérale*, 03/10/1879 , *L'Étoile Belge* 04/10/1879 en *La Flandre libérale*, 09/10/1879.

²²⁹ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 17/10/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.168 – 170.

²³⁰ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, november, p. 74.

In de maand november van het jaar 1879 kroop de '*échange de vues*' door het oog van de naald, en dat het toen niet tot een diplomatieke breuk gekomen is, was te danken aan het eigengereide optreden van de nuntius. In een poging om de onenigheid tussen de Heilige Stoel en het episcopaat te weerspreken, raadde kardinaal Nina Dechamps aan om samen met Vannutelli rond de tafel te gaan zitten om een brief op te stellen waarin de eendracht tussen de Heilige Stoel en het episcopaat onderstreept werd.²³¹ Dechamps ging hier evenwel niet op in. Door de gebeurtenissen van de afgelopen maanden, was de relatie tussen Vannutelli en het episcopaat ernstig bekoeld. De nuntius was niet meer dan een stoorzender voor de bisschoppen, en Vannutelli werd zelfs door hen bestempeld als '*un ami de Frère*'.²³² In een brief aan Nina bekleeg Vannutelli zich hierover.²³³ De nuntius scheen gekrenkt te zijn door de zoveelste vernedering. Vannutelli stelde dat Dechamps dacht dat de nuntius altijd alleen had gehandeld toen deze tot kalmte opriep. Waar Vannutelli al bang voor was gebeurde dan ook : via via vernam Vannutelli dat Dechamps op eigen houtje een brief was aan het opstellen.²³⁴ Hij schreef onmiddellijk een brief die door Rinaldini naar Mechelen gebracht werd. Die avond kreeg de nuntius het bezoek van Pierre Goossens, de latere kardinaal maar toen nog vicaris-generaal onder kardinaal Dechamps. Goossens legde de nuntius de tekst voor van de hand van Dechamps die hij moest afgeven op de redactie van *Courrier de Bruxelles*. De tekst was dermate stuitend dat Vannutelli Goossens verzocht om dit bevel in naam van God en het Vaticaan niet uit te voeren vooraleer hij een brief kon schrijven naar kardinaal Dechamps. De nuntius bewierookte de aartsbisschop op een danig overdreven wijze, dat het lijkt alsof hij eigenlijk het tegenovergestelde wilde zeggen. Volgens Vannutelli was de brief van Dechamps weliswaar '*un monument de sagesse épiscopale*', maar in de gegeven omstandigheden zou een diplomatieke breuk tussen België en de Heilige Stoel onafwendbaar zijn indien de brief gepubliceerd zou worden. Uit die brief had Frère-Orban slechts één conclusie kunnen trekken : kardinaal Nina had uren staan liegen tegenover Auguste d'Anethan. Vannutelli vroeg Dechamps om de tekst niet te publiceren, en deze keer gehoorzaamde de kardinaal. Maar Dechamps stuurde wel een brief met de tekst ter goedkeuring naar Leo XIII met de melding dat nuntius Vannutelli de tekst reeds goedgekeurd had...

Op het Vaticaanse staatssecretariaat zat men met de handen in het haar : Frère-Orban stond op het punt om de officiële diplomatieke correspondentie in de openbaarheid te gooien. Het prestige van de Heilige Stoel stond op het spel. Dat de beslissing van Frère-Orban op het humeur zou werken van kardinaal Nina is te begrijpen, maar toch had kardinaal Nina beter moeten weten toen hij begin november voor een foute verdedigingsstrategie koos. Hij stuurde een brief naar Vannutelli die in zijn geheel mocht gekopieerd worden door Frère-Orban.²³⁵ In de brief maakte Nina als het ware een bocht van 180° : nooit was er onenigheid geweest tussen de Heilige Stoel en het episcopaat, en dat de Heilige Stoel zou interveniëren om de terechte strijd van de bisschoppen te temperen, heette plotseling '*een absurde gedachte*' en '*een kwaadaardige insinuatie*' te zijn...

²³¹ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : Revue Générale belge, 1954, november, p. 76.

²³² LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 65.

²³³ Brief Vannutelli aan Nina, 05/11/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 51; nr. 571.

²³⁴ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : Revue Générale belge, 1954, november, p. 77 – 80.

²³⁵ Brief Nina aan Vannutelli, 11/11/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 473 – 476.

Er vertrokken meteen twee telegrammen richting Rome. In het ene telegram liet Frère-Orban aan d'Anethan weten wat hij even voordien vernomen had.²³⁶ Indien Nina zijn verhaal staande hield, dan had het Vaticaan gedurende de '*échange de vues*' dubbel spel gespeeld, en dan was de terugtrekking van de Belgische legatie onvermijdelijk. '*Réponse immédiate*', eindigde het bericht van Frère-Orban. Nuntius Vannutelli, waarvan we mogen aannemen dat deze zich niet lekker voelde bij deze zaak, zond eveneens een telegram naar Rome en meer bepaald naar kardinaal Nina.²³⁷ Vannutelli schreef dat Nina's contradictorische brief een '*desastreuze uitwerking*' had. Frère-Orban was vastbesloten in het parlement het einde der diplomatieke betrekkingen aan te kondigen indien de brief niet zou worden teruggetrokken. Nog dezelfde dag kreeg Frère-Orban zoals gevraagd een antwoord van d'Anethan : de kardinaal erkende zijn valse uitspraken, en het bericht zou spoedig worden teruggetrokken.²³⁸ Een dag later kreeg Frère-Orban dan het volgende bericht van de nuntius : "*Je prie Votre Excellence de considérer comme non avenue ma communication d'hier, et, par conséquent, de vouloir bien me renvoyer la copie de la dépêche (...)*", en zo kwam er een einde aan deze patstelling.

Frère-Orban zond de beruchte brief van 11 november 1879 terug naar de afzender, en vandaag is de brief inderdaad niet terug te vinden in de archieven, maar hij werd later wel gebruikt door het Vaticaan in de propagandastrijd na de breuk in 1880. Frère-Orban beschouwde de brief echt als onbestaande, hoewel het hier toch om een bijzonder frappante wending ging in de '*échange de vues*'. Op het moment dat Frère-Orban de brief van 11 november las, stond zijn toespraak op de rol van de Kamer. Wekenlang was de pers in de ban geweest van de '*échange de vues*', en om een einde te maken aan de speculaties besloot Frère-Orban naar de Kamer te gaan. Op 12 november liet Frère-Orban het liberale kamerlid d'Elhoungne een parlementaire vraag stellen aan de minister van Buitenlandse zaken, en er was beslist dat Frère-Orban deze vraag op 17 november zou beantwoorden. Frère-Orban, die een half jaar eerder met succes had gepleit voor het behoud van de legatie, kwam zich nu legitimeren voor zijn collega-kamerleden, en daarom kwam de contradictorische brief zo ongelegen.

Tijdens de zitting van 17 november repte Frère-Orban uiteraard met geen woord over de brief van 11 november.²³⁹ Frère-Orban nam zijn tijd voor een uitvoerig betoog. Hij citeerde veelvuldig uit de diplomatieke correspondentie die tussen hem en d'Anethan had plaatsgevonden, en het is opvallend dat Frère-Orban ook hier weer zeer veel aandacht schonk aan de historische achtergronden van de zaak. Hij was niet uitgesproken positief over de '*échange de vues*', maar hij hamerde erop dat deze nog steeds aan de gang was en dat het nog te vroeg was om conclusies te trekken. Om de sceptici binnen zijn eigen partij in te tomen, wees hij ook nog eens op de houding van de paus tegenover de constitutie. Leo XIII was weliswaar een tegenstander van de secularisering van het onderwijs, maar toch had de paus nooit de tactieken of methoden van het episcopaat goedgekeurd. Met de documenten van de '*échange de vues*' in de hand was het niet moeilijk om aan de katholieke parlementsleden duidelijk te maken dat er wel degelijk een meningsverschil was tussen het episcopaat en de Heilige Stoel. Frère-Orban deed dit op een serene manier; hij hield zich enkel aan de feiten. Tijdens de sessie van 18 november deed Malou zijn best om de onenigheid te minimaliseren, maar de goede verstanders wisten dat dit een verplicht nummertje was.

²³⁶ Telegram Frère-Orban aan A. d'Anethan, 14/11/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 171.

²³⁷ Telegram Vannutelli aan Nina, 14/11/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 477.

²³⁸ Telegram A. d'Anethan aan Frère-Orban, 14/11/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 171.

²³⁹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zittingen van 18 en 19 november 1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 172 – 295 en deel II, pp. 27 – 35.

De uiteenzetting van Frère-Orban in de Kamer kon weinig mensen overtuigen. Paul Janson, die het onderhouden van diplomatieke relaties met de Heilige Stoel altijd al met argusogen had bekeken, had al snel in de gaten dat er iets niet pluis was, en zijn vermoeden werd bevestigd door een '*belangrijk politicus*' die hem alles vertelde over de teruggetrokken brief van 11 november.²⁴⁰ Uiteraard was men vooral aan katholieke zijde ontevreden. Op 17 november zelf was er al een bericht in *Journal de Bruxelles* waarin gesteld werd dat kardinaal Dechamps naar eigen zeggen een brief had van de paus waarin deze zijn steun uitsprak voor de bisschoppelijke acties.²⁴¹ We denken spontaan terug aan Vannutelli die stelde dat '*één van die bisschoppen in alles een goedkeuring ziet*'. Ook *Bien Public* kwam met het nieuws dat het episcopaat spoedig brieven zou publiceren die voor eens en altijd zou bewijzen dat de paus en de bisschoppen altijd eendrachtig zijn geweest.²⁴² Hier kwam niets van terecht. De berichten in de katholieke pers irriteerden Frère-Orban, en daarom richtte hij zich weer tot het Vaticaan. Tegenover d'Anethan ontkende kardinaal Nina deze berichten formeel, en Frère-Orban was tevreden met deze uitleg.²⁴³

Wat Frère-Orban niet wist, was dat Nina n.a.v de uiteenzetting van Frère-Orban opnieuw een brief had gestuurd naar de nuntius om over te maken aan Frère-Orban. Deze brief verschilde eigenlijk niet veel van de brief van de gewraakte brief van 11 november.²⁴⁴ Er restte de nuntius niets anders dan, met als enige doel het behoud van de diplomatieke betrekkingen, opnieuw *cavalier seul* te spelen. Hij ging niet naar Frère-Orban, en hij schreef een verontschuldigende brief naar kardinaal Nina.²⁴⁵ Hij schreef over '*un periodo estremamente critico*'. Frère-Orban stond onder katholieke én liberale druk. Volgens de nuntius zou Frère-Orban een einde maken aan de diplomatieke relaties als dat zijn populariteit en zijn prestige zou kunnen versterken. Misschien om zijn daad van insubordinatie nog wat te vergoelijken, schreef Vannutelli een beetje pathetisch dat een diplomatieke breuk in alle grote steden van het koninkrijk tot tumultueuze liberale manifestaties van blijdschap zou leiden.

5.4.3 Koning Leopold II : meer dan een toeschouwer

Koning Leopold II had in de tweede helft van het jaar 1879 met ontzetting kunnen vaststellen dat de situatie in zijn land escaleerde, en dat de houding van het episcopaat daar niet vreemd aan was. Leopold II heeft zich nooit rechtsreeks gemengd in de '*échange de vues*', maar hij volgde de zaak op de voet en achter de schermen hebben hij en zijn medewerkers een grote activiteit aan de dag gelegd om alle partijen tot een meer gematigde houding te bewegen. Dit blijkt o.m uit het werk van Nadia Lubelski-Bernard.²⁴⁶ Zo heeft Leopold II in de maand augustus tevergeefs gepoogd om de instructies van de bisschoppen te beïnvloeden. In een gesprek met Vannutelli zei de koning dat het slecht zou zijn voor de kwaliteit van het godsdienstonderwijs indien de clerus zich helemaal zou terugtrekken uit het officieel onderwijs, en dat de wet Van Humbeeck misschien wat afgezwakt zou worden indien de bisschoppen zich wat neerbuigender zou opstellen.²⁴⁷

²⁴⁰ *Discours parlementaires de Paul Janson*. Brussel, Veuve Monnom, 1905, deel 1, p. 582.

²⁴¹ *Journal de Bruxelles*, 17/11/1879.

²⁴² *Bien Public*, 21/11/1879.

²⁴³ Telegram A. d'Anethan aan Frère-Orban, 24/11/1879.

²⁴⁴ Brief Nina aan Vannutelli, 22/11/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 62; nr. 584.

²⁴⁵ Brief Vannutelli aan Nina, 25/11/1879. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 65; nr. 587.

²⁴⁶ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, 1263 p.

²⁴⁷ VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, november, p. 67.

De katholieke politici die bij monde van Jules Malou hun bezorgdheid hadden geuit over de genadeloze opstelling van de bisschoppen, konden rekenen op de steun van koning Leopold II. In de maand oktober heeft er zelfs een ontmoeting plaatsgevonden tussen Jules Van Praet, een raadsman van de koning, en een aantal katholieke topfiguren zoals Malou, Woeste, Jacobs en Jules Joseph d'Anethan.²⁴⁸ De standpunten van het paleis en deze politici kwamen goed overeen : de gelovigen moesten vrij kunnen beslissen en een massa-excommunicatie was onaanvaardbaar.

Begin september 1879 werd er zelfs een geheime missie op touw gezet door het paleis.²⁴⁹ Een hoge militair, kolonel Jolly, werd gelast om een brief van Leopold II persoonlijk aan Leo XIII te overhandigen. Vermoedelijk was kolonel Jolly één van de twee zonen van de meer bekende kunstenaar-militair André Jolly. André Jolly had een actieve rol gespeeld in de revolutie van 1830, en het is bekend dat zijn zonen eveneens een succesvolle carrière in het leger hadden opgebouwd.²⁵⁰ Zou het een toeval zijn dat kolonel Jolly een jaar later gedecoreerd werd als 'Commandant in de Orde van Leopold' ?²⁵¹ Zijn missie moest strikt geheim blijven, en dit betekende zelfs dat Jolly, zoals te lezen valt in een nota van Jules Devaux, niet de kortste weg naar Rome mocht nemen, maar wel via Marseille en Napels moest reizen. Jolly werd opgedragen de paus op het hart te drukken dat het een geheime missie betrof, en Jolly moest de stad onmiddellijk na de overhandiging verlaten, want '*Rome est une petite ville à cancans*', aldus nog Devaux. Vanwaar deze geheimzinnige handelswijze? Ten eerste was dit een manier om de paus te wijzen op het belang van de kwestie die Leopold II ter sprake bracht, maar nog belangrijker was dat dit de enige manier was om de ultramontaanse entourage van de paus te omzeilen. Op deze manier waren noch de nuntius, noch kardinaal Nina, laat staan iemand binnen de Curie, betrokken partij. Jules Devaux was hier heel duidelijk over : '*Il fallait éviter que tous les chacals qui sont à l'affût autour du vatican sachent rien*'.

In de brief, die gedateerd was op 5 september 1879, uitte Leopold II zijn zorgen over de intransigente en onverdraagzame houding van het episcopaat, en over de eventuele liberale reacties hierop. Hij wees de paus op de gevaren die de Belgische samenleving en ook de katholieke partij bedreigden. Koning Leopold II kon zich zelfs niet van de indruk ontdoen dat bepaalde katholieken in hun passie zo ver gingen dat ze zaken doelbewust op de spits dreven om zo een diplomatieke breuk tussen België en het Vaticaan te bewerkstelligen die de liberale regering dan zuur zou opbreken... De koning wierp hier een interessante hypothese op. Het was inderdaad zo dat sommige prominente katholieken zich nooit schijnen te hebben gestoord aan de dreiging van een diplomatieke breuk die permanent in de lucht hing. De bisschoppen gingen in de schoolstrijd tot het uiterste, en pasten als het ware de tactiek van de verschroeide aarde toe waarbij ook het behoud van de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel niet hun eerste zorg leek.

---

²⁴⁸ DENECKERE (Gita). De kerk in het midden. De koningen en de binnenlandse politiek. In : JANSSENS (G.) en STENGERS (J.) (eds.). *Nieuw licht op Leopold I en Leopold II. Het Archief Goffinet*. Brussel, Koning Boudewijn Stichting, 1997, p.143.

²⁴⁹ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, pp. 56 – 57.

²⁵⁰ *Biographie nationale*, deel XXIX, pp. 412 – 416.

²⁵¹ *Pasinomie*. Règne de Léopold II, Tome XV, 1880, Brussel, Bruylant-Christophe et Cie, p. 391.

6. De diplomatieke breuk tussen België en het Vaticaan

6.1 Het breekpunt

6.1.1 Het Vaticaan herbront zich

In het Vaticaanse staatssecretariaat zat men verveeld met de ontstane situatie. De Belgische dagbladen stonden weer netjes gegroepeerd langs de ideologische breuklijn, en dit keer was de centrale vraag of er nu een '*désaccord*' was tussen het episcopaat en de Heilige Stoel, of juist niet. Dat deze kwestie niet alleen Belgische journalisten boeide, maar in heel Europa door de pers werd gevolgd, maakte het voor het Vaticaan nog erger.²⁵² In Rome werd Auguste d'Anethan n.a.v. de feestdagen in audiëntie ontvangen door de paus, en Leo XIII maakte van de gelegenheid gebruik om zijn onvrede hierover kenbaar te maken.²⁵³ Hij zei letterlijk : "*Jamais cette désunion n'a existé; je suis uni, complètement uni, dans la foi, avec tous les Evêques. Il n'y a qu'un berger et un troupeau*". D'Anethan merkte op dat het de paus werkelijk hoog zat. De Belgische gevolmachtigde minister werd zelfs aangesproken op een artikel in het Britse *White Hall Review* waarin d'Anethan de paus woorden in de mond had gelegd die de paus nooit gezegd meende te hebben. Een onaangenaam verraste d'Anethan repliceerde dat hij niets met dit artikel te maken had. De zaak was daarmee gesloten voor de paus, maar dit toont wel nog eens aan dat België en het Vaticaan niet meer op een serene manier van gedachten konden wisselen. Het vertrouwen was zoek, en beide partijen lieten zich met de tijd meer leiden door hun vertrouwde achterban dan door de positieve ingesteldheid waarmee zij de '*échange de vues*' hadden aangevat.

Dat er iets was gebroken bij de paus en bij kardinaal Nina sinds Frère-Orban op 17 november 1879 naar het parlement was gestapt, blijkt ook uit een brief van Nina aan Vannutelli waarin hij de nuntius vraagt om een uitvoerig rapport op te stellen.²⁵⁴ Nina maakt in deze brief een geprikkelde indruk, en hij verstopte zijn wantrouwen jegens de liberalen niet. Wat waren de plannen van Frère-Orban ? Hoe stond de Kerk er in België voor, en wat kon de Heilige Stoel doen ? Er moest een einde komen aan het beeld dat de liberale pers steeds ophing van een paus die anders was dan zijn voorganger Pius IX en die niet op één lijn stond met de Belgische bisschoppen. Nina stelde zich openlijk de vraag wat nog het belang was van het behoud van de diplomatieke betrekkingen als Frère-Orban deze toch alleen maar gebruikte om de Kerk van haar middelen te beroven. Volgens Nina zou de paus niet twijfelen wanneer hij zou moeten kiezen tussen het behoud van de diplomatieke betrekkingen en de ware principes van de Heilige Religie. In het rapport, dat als basis moest dienen voor een vernieuwde Vaticaanse politiek t.a.v. België, schuwde Vannutelli geen scherpe bewoordingen, maar toch maakte de nuntius een doordachte indruk.²⁵⁵ Frère-Orban was in zijn ogen een machtspoliticus die steunde op de '*antikatholieke Loges*', maar die tevens streefde naar nieuwe politieke bondgenoten onder de katholieken. Vannutelli stelde dan ook dat hij niet verwachtte dat Frère-Orban nog meer '*aanvallen op de Kerk*' plande. De tactiek van de liberalen bestond erin dat zij zich voorstelden als de kampioenen van de Constitutie en de Instituties, en dat zij degenen waren die in het defensief gedrongen werden. Hierbij sloot de nuntius zich aan bij de critieken die ook vaak te horen waren in ultramontaanse kringen,

²⁵² Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 10/12/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.301 – 302.

²⁵³ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 31/12/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.303 – 305.

²⁵⁴ Brief Nina aan Vannutelli, 28/12/1879. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1879, Fascicolo I, nr. 209 – 211.

²⁵⁵ Brief Vannutelli aan Nina, 17/01/1880. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (45.16.2) 72; nr. 614.

maar Vannutelli voegde daaraan toe dat de houding van Leo XIII tegenover de Belgische Constitutie in dit opzicht zeer wijs was geweest. Vannutelli maakte geen geheim van zijn sympathie voor de katholieken die de belangen van de Kerk in het parlement verdedigden, en die veel inspanningen hadden geleverd om het katholieke onderwijs uit te bouwen. Over het episcopaat was Vannutelli minder positief. Het ware volgens de nuntius beter geweest indien de katholieke politici en de bisschoppen beter samenwerkten. De nuntius wist dat de katholieke politici dit betreurden, en Vannutelli drukte zich nog zacht uit toen hij stelde dat het episcopaat soms eenzijdige en onbezonnen beslissingen nam. Vannutelli verwees duidelijk naar de radicale, ultramontaanse tendensen : " *De bisschoppen volgen de impulsen van een kleine groep die het onmogelijke nastreeft (...)*". De nuntius oordeelde ronduit negatief over de bisschoppelijke instructies, en zijn standpunt hierover was gelijk aan de opinie van de katholieke rechterzijde : duizenden Belgische gelovigen werden getroffen door de instructies, en ze gaven Frère-Orban nieuwe argumenten. De nuntius brak nog eens een lans om een onderscheid te maken tussen 'goede' officiële scholen, en scholen waar de beloften niet nagekomen werden. Het Vaticaan moest hierover de waarheid kunnen zeggen, en Vannutelli zag niet in hoe dit de bisschoppen zou kunnen schaden. En wat kon het Vaticaan doen tegen die lasterlijke insinuaties dat er een '*disaccordo*' was tussen de Heilige Stoel en de Belgische bisschoppen ? Vannutelli stelde nu zelf voor dat het Vaticaan naar buiten zou komen met een officiële verklaring waarin het '*disaccordo*' expliciet zou worden ontkend, en volgens de nuntius kon dit eveneens gebeuren zonder de eerdere uitspraken van kardinaal Nina tegenover d'Anethan tegen te spreken. Voor de veiligheid raadde de vooruitziende nuntius zijn oversten aan om met deze brief te wachten tot na de stemming in de Kamer over het behoud van de Belgische legatie, want dit jaarlijks wederkerende evenement zat er weer aan te komen.

De bocht die het Vaticaan aan het maken was, kan niet worden losgekoppeld van een aantal interessante observaties die d'Anethan in dezelfde periode overmaakte aan Frère-Orban. D'Anethan maakte namelijk melding van '*sévères attaques dans certains cercles de la société vaticane*' waarvan staatssecretaris Nina het slachtoffer was.²⁵⁶ Bepaalde uitspraken in de loop van de '*échange de vues*' werden hem zwaar aangerekend, en volgens d'Anethan was de paus boos over de tegenkanting die Nina ontmoette bij sommige kardinalen '*du parti intransigent*'. D'Anethan kon er zelfs een aantal namen op plakken : het zou vooral gegaan zijn om de kardinalen Bilio, Ledóchowski en Oreglia. Ledóchowski en Oreglia waren nog als nuntius gestationeerd geweest in Brussel²⁵⁷, terwijl het van kardinaal Bilio bekend is dat hij als intieme medewerker van Pius IX één van de voornaamste redacteurs was van de *Syllabus*. Een niet onbelangrijk detail is misschien ook dat kardinaal Bilio in 1878 tijdens de laatste stemronde slechts vijf stemmen te kort was gekomen om tot paus te worden gekroond.²⁵⁸ De minirevolte in het Vaticaan was d'Anethan ter ore gekomen via een bisschop die het zelf had gehoord van paus Leo XIII. De paus zou trouwens opnieuw geklaagd hebben over de pogingen om hem in contrast te plaatsen met Pius IX : " *Les Papes ne peuvent avoir qu'une seule manière de voir au point vue des principes* ". Dit argument, dat er nooit verschillen zijn geweest op doctrinair vlak, zou nog vaak worden aangehaald wanneer men het had over het '*désaccord*' dat er ontegensprekelijk was geweest tussen de Heilige Stoel en het episcopaat. Voor het Vaticaan was de eenheid van de Kerk heilig, en daarom was er met de toespraak van Frère-Orban van 17 november en de hele pennenstrijd daaromtrent in de pers, een gevoelige snaar geraakt.

²⁵⁶ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 05/01/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 306 ,
 brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 15/01/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 307 – 308.

²⁵⁷ zie pagina 25.

²⁵⁸ *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1968, deel X, pp. 461 – 463.

6.1.2 Frère-Orban onder druk

De uiteenzetting van 17 november had ook aan liberale zijde veel losgemaakt. De liberale kranten waren opgezet met het aangetoonde '*désaccord*', maar werden opgehitst door de katholieke pers die er alles aan deed om dit tegen te spreken. Zo was er een toespraak geweest van de paus op 24 december 1879 die volgens katholieke en liberale kranten vol verwijzingen zat naar de polemiek in België. Het was vooral uit het zinnetje " (...) *la concorde de l'Épiscopat avec le Saint-Siège dans tous les États se manifeste d'une manière éclatante (...)*", dat er vergaande conclusies werden getrokken. *L'Indépendance* bleef gemodereerd : "*Léon XIII ne se prodigue pas comme Pie IX, et sa dernière allocution prouve une fois de plus que s'il ouvre la bouche c'est pour ne rien dire.*"²⁵⁹ Het scepticisme over de '*échange de vues*' was groot, en ook binnen de liberale partij werd er gemord.

Anders dan het vorige jaar ging Frère-Orban dus in minder optimale omstandigheden naar de Kamer om het behoud van de legatie bij de Heilige Stoel te vragen, en dus ook om een verlenging van de '*échange de vues*' die nu op een zeer laag pitje stond. Het rapport dat was opgesteld door een kamercommissie, was Frère-Orban alvast gunstig gezind. De rapporteur, het liberale kamerlid de Macar, vroeg zijn (progressief-liberale) collega-kamerleden om naar de feiten te kijken.²⁶⁰ De Macar adviseerde om het behoud te verlengen, ook al omdat "*...une solution brusque, presque brutale, ne serait pas conforme aujourd'hui au sentiment public*". De kamerdebatten hadden heel wat meer om het lijf dan het jaar voordien. Ze werden aangevat op 26 februari 1880, en ze werden pas afgerond op 9 maart. Paul Janson was scherp voor de regeringsleider. Hij meende wanneer hij de feiten overschouwde, alleen maar een onmiddellijke terugtrekking van de legatie te kunnen propageren, en hij verwees naar de brief van Nina van 11 november 1879 waarvan hij zeker wist dat hij bestond. Janson zag ook een verband tussen '*de excessieve moderatie*' van de regering, en '*de agressieve houding*' van het episcopaat. Het Brusselse kamerlid stelde dat paus Leo XIII niets anders was dan een voortzetting van het pontificaat van Pius IX; alleen de tactiek was anders terwijl het doel hetzelfde was gebleven.²⁶¹ De Fré hield zijn betoog tegen het behoud kort, en stelde dat hij zich schaamde als Belg omdat er een vreemde macht was ingeroepen voor een binnenlandse kwestie, en als liberaal omdat het hier dan nog eens de paus betrof.²⁶² De katholieken kondigden uiteraard aan allemaal voor het behoud te zullen stemmen, maar zij maakten van de gelegenheid gebruik om het '*désaccord*' te minimaliseren. Cornesse beweerde blij te zijn met de houding van de paus, omdat deze had opgeroepen tot kalmte en omdat deze tegelijk het episcopaat vrij had laten kiezen... Victor Jacobs zei dat de liberalen meer belang hadden bij een behoud dan de katholieken, omdat de katholieken ook langs officieuze weg in contact konden staan met de Heilige Stoel, en omdat de liberalen het behoud van de legatie enkel als een chantagemiddel zagen om de paus voor hun kar te spannen.²⁶³ Frère-Orban kreeg twee keer de gelegenheid om zich te verdedigen.²⁶⁴

²⁵⁹ *L'Indépendance*, 01/01/1880.

²⁶⁰ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 17/12/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 36 – 54.

²⁶¹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zittingen van 26/02/1880 en 27/02/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 100 – 160.

²⁶² Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 04/03/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 354 – 356.

²⁶³ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 27/02/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 160 – 225.

²⁶⁴ Kamer van Volksvertegenwoordigers, zittingen van 27/02/1880 en 09/03/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel II, pp. 225 – 246 en pp. 408 – 419.

De minister van Buitenlandse Zaken richtte zich tot zijn eigen partijleden, en hamerde op de bereikte resultaten; de paus had de houding van de bisschoppen afgekeurd en had de weigering van de sacramenten en de massa-excommunicatie niet goedgekeurd. De katholieke rechterzijde wilde echter volgens Frère-Orban doen geloven dat de '*échange de vues*' voor de regering op een sisser was afgelopen, om zo de eenheid onder de liberale meerderheid te breken. Met het oog op de komende parlementsverkiezingen mocht de regering niet verzwakt worden, aldus nog Frère-Orban. Om de twijfelaars over de streep te trekken, wees Frère-Orban nog eens op het voorlopige karakter van het behoud : "*Wanneer het volk hiermee beter gediend zou zijn, zou er onmiddellijk een einde kunnen worden gesteld aan de diplomatieke betrekkingen*", en zo werd ook het Vaticaan weer met de neus op de realiteit gedrukt. Na de stemming op 9 maart bleken er opnieuw slechts 8 tegenstemmers en 2 onthoudingen te zijn, maar terwijl Frère-Orban vorig jaar nog had kunnen spreken van een overwinning, leek men nu niet veel heil meer te verwachten van de '*échange de vues*'. Sommige liberale kamerleden hadden enkel voor het behoud gestemd om electorale redenen, m.n om de eenheid binnen de partij te bewaren. Ze hadden Frère-Orban voor de Kamer ook horen zeggen dat hij '*een pad dat nog niet ten einde was*' volgde, en het was dan ook de vraag welke nieuwe stappen de Belgische minister van Buitenlandse Zaken zou ondernemen.

Sinds november 1879 was het op diplomatiek vlak windstil tussen België en het Vaticaan. D'Anethan hield Frère-Orban weliswaar nog op de hoogte van het reilen en zeilen binnen het Vaticaan, maar van een 'rode lijn' tussen Frère-Orban en kardinaal Nina was er geen sprake meer. Hetzelfde gold voor Vannutelli. Hij hield Nina nauwgezet op de hoogte van de debatten in de Kamer over het behoud van de legatie, maar later drong Nina er bij Vannutelli op aan om naar Rome te komen om gezondheidsredenen. Medio april verliet Vannutelli de nuntiatuur voor onbepaalde duur. De nuntius sukkelde inderdaad met de gezondheid, en in augustus 1879 had hij al eens permissie gevraagd en gekregen om vakantie te nemen, maar deze keer was hij geen vragende partij. Waren er dan misschien andere redenen om Vannutelli tijdelijk terug te trekken ?

Begin april 1880 kwam er weer schot in de zaak. In een brief aan d'Anethan doet Frère-Orban zijn opvattingen en aspiraties uit de doeken, en gaf hij d'Anethan de opdracht om deze verhelderende brief over te maken aan kardinaal Nina.²⁶⁵ Frère-Orban viel meteen met de deur in huis en maakte een balans op van de '*échange de vues*' die nu al bijna twee jaar aan de gang was : "*Ce n'est pas qu'aux yeux du Gouvernement le but en fût entièrement acquis, que les résultats obtenus lui parussent pleinement satisfaisants : loin de là*". Het was vooral het gebrek aan duidelijkheid dat de minister parten speelde. Frère-Orban geloofde nog steeds in de sinceriteit van de Heilige Stoel en de verklaringen van kardinaal Nina. Maar helaas moest Frère-Orban constateren dat de situatie er niet op was verbeterd. Frère-Orban zag '*les germes révolutionnaires*' zelfs hand over hand toenemen. Het stak hem geweldig tegen dat de katholieke oppositie en het episcopaat het bestaan van een '*dissentiment réel*' ontkenden, en dat de bisschoppen zich zelfs openlijk bedienden van de naam en de autoriteit van de paus. De minister stelde dat indien de paus de bisschoppen werkelijk gesteund had, of indien er niets gedaan zou worden opdat de dubbelzinnigheden uit de wereld zouden worden geholpen, dit onvermijdelijk zou lijden tot een open confrontatie tussen Staat en Kerk. Er werden zware consequenties in het vooruitzicht gesteld : de clerus zou direct getroffen worden in zijn materiële belangen en in zijn bevoorrechte positie. "*Le Gouvernement n'entrera dans cette voie que forcé et contraint (...)*", en het was nu aan Leo XIII om klaarheid te brengen.

---

²⁶⁵ Brief Frère-Orban aan d'Anethan, 07/04/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 315 – 325.

Er kwam veel sneller dan verwacht respons op deze vraag. Op 10 april bracht het ultramontaanse blad *Courrier de Bruxelles* in primeur een brief van paus Leo XIII aan kardinaal Dechamps.²⁶⁶ De brief vond de volgende dagen gretig aftrek bij de andere katholieke bladen, en deed de liberale pers op hol slaan. Het episcopaat had een trouwe medewerker, kanunnik Claessens, naar Rome gestuurd om er de giften van de Sint-Pieterspenning te overhandigen, en als blijk van dankbaarheid had de paus de kanunnik een brief meegegeven voor kardinaal Dechamps. Pierre Claessens was nog lid geweest van de delegatie van Victor Dechamps tijdens het Vaticaanse Concilie van 1870, en in 1879 was hij op vraag van Dechamps inspecteur geworden bij het vrije onderwijs. Het zal ook wel wat met zijn speciale missie van april 1880 te maken hebben gehad dat hij op 21 augustus 1880 benoemd werd tot geheime kamerheer van de paus.²⁶⁷ Deze brief bevatte een aantal passages die voor interpretatie vatbaar waren. De paus loofde de bisschoppen voor de overgave waarmee zij nieuwe katholieke scholen oprichtten, '*afin d'empêcher ou du moins d'atténuer les conséquences désastreuses de la nouvelle loi scolaire qui est complètement opposée aux principes et aux prescriptions de l'Eglise catholique*'. Dechamps werd ook gevraagd om de zware tocht naar Rome niet te maken, '*parce que Nous tenons trop à ce que vous conserviez toutes vos forces, afin de pouvoir continuer à travailler, avec intelligence et avec zèle, comme vous l'avez fait jusqu'ici, au bien de la religion catholique, (...)*'. Onderaan stond er als uitsmijter nog een zinnetje dat Frère-Orban en menige liberale commentatoren extra kwelde : '*Le Chanoine Claessens, qui vous remettra cette lettre, y ajoutera de vive voix beaucoup d'autres choses dont Nous l'avons chargé*'.

De brief, die gedateerd was op 2 april 1880, was geen rechtstreeks antwoord op de vraag die Frère-Orban onlangs via d'Anethan had overgemaakt aan de Heilige Stoel, maar Frère-Orban kon wel vermoeden dat het hier om een georchestreerde actie ging om het '*déssaccord*' tegen te spreken. Hij schreef een brief naar d'Anethan waarin hij de zaak aanklaarde : '*La lettre du Pape et les commentaires qui accompagnent donnent une force nouvelle aux conclusions de ma dépêche du 7 de ce mois, (...)*'²⁶⁸. D'Anethan kreeg de opdracht om Nina dringend om uitleg te vragen, want de nationale pers stond op zijn kop. De katholieke pers kraaide victorie want zij zagen hierin een duidelijk bewijs van de pauselijke steun voor de bisschoppen.²⁶⁹ *Journal de Bruxelles* zag geen contradicties tussen de brief en de teneur tijdens de '*échange de vues*'²⁷⁰, en het werd daarbij een beetje bijgetreden door regeringsgezinde kranten als *L'Étoile Belge* en *L'Écho du Parlement*. Het ging hier om '*un document banal*' dat puur theoretisch en doctrinair was.²⁷¹ Niettemin werd ook aan liberale zijde de druk op Frère-Orban opgevoerd. Volgens *La Flandre Libérale* schaarde Leo XIII zich nu openlijk achter de bisschoppen in hun strijd tegen de officiële scholen, en *L'Indépendance* slaakte bijna een noodkreet uit : '*Illusions de l'échange de vues, où êtes vous ?*'. De krant benadrukte dat iedereen, ook Frère-Orban, al wel wist dat de Heilige Stoel en de bisschoppen op doctrinair vlak niet van elkaar verschilden, maar dat het nu de vraag was of er grenzen waren overschreden, en *L'Indépendance* wist het antwoord op deze vraag : het Vaticaan was niet ter goeder trouw.²⁷² Op 17 april wijdde ook het satirische magazine *La Bombe* haar editie aan de manier waarop Frère-Orban met de neus op de feiten was gedrukt...

²⁶⁶ *Courrier de Bruxelles*, 10/04/1880.

²⁶⁷ *Biographie nationale*, deel XXIV, pp. 448 – 450.

²⁶⁸ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 12/04/1880. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 326 – 328.

²⁶⁹ *Bien Public*, 11/04/1880 en *Gazette de Liège*, 11/04/1880.

²⁷⁰ *Journal de Bruxelles*, 12/04/1880.

²⁷¹ *L'Étoile Belge*, 11/04/1880.

²⁷² *La Flandre Libérale*, 11/04/1880, *L'Indépendance*, 11/04/1880 en *L'Indépendance*, 14/04/1880.

6.1.3 De brief van 3 mei 1880

Frère-Orban wachtte nu met ongeduld op een reactie vanuit Rome, maar vreemd genoeg verdween d'Anethan nu juist op dit moment gedurende een tiental dagen van het toneel, en was het dus opnieuw George Reusens die de honneurs waarnam. Reusens kreeg een telegram opgestuurd : '*La lettre du Pape est représentée comme un démenti donné au Gouvernement. Elle est lue et commentée dans ce sens en diverses églises. Avertissez*'.²⁷³ Reusens antwoordde dat er binnen enkele dagen een bericht zou worden verzonden dat de gedragslijn van de Heilige Stoel zou toelichten en die alle onduidelijkheden zou wegwerken.²⁷⁴ Ondertussen was d'Anethan weer op post, en op woensdag 28 april liet hij weten dat de reeds bij voorbaat al veel besproken brief vanuit Rome zou worden verzonden op zaterdag 1 mei.²⁷⁵ Was het uit zenuwachtigheid ? Of verstuurde Frère-Orban nog twee telegrammen in een poging om de opstelling van de brief te beïnvloeden ? '*Pourquoi tolérer un acte qui fausse la pensée du Pape si, comme vous l'assure, on maintient les déclarations contenues dans la correspondance diplomatique ?*', vroeg Frère-Orban zich af.²⁷⁶ In een ander telegram schreef hij : '*Danger si la note n'est pas formelle pour maintenir les déclarations contenues dans la correspondance.*Avertissez'.²⁷⁷ In een gesprek met d'Anethan verzekerde Nina nog eens dat de komende brief alle misverstanden uit de wereld zou helpen, maar details kon hij niet geven.²⁷⁸ Over de brief van Leo XIII aan de Dechamps meende Nina geen verklaringen te moeten afleggen, ook al omdat er nergens sprake was van de instructies aan de clerus door het episcopaat. Auguste d'Anethan kon daaraan toevoegen dat hij uit goede bron had vernomen dat kardinaal Nina vóór de verzendingsdatum geen weet had van de brief van de paus aan kardinaal Dechamps. Frère-Orban kreeg aldus opnieuw een indicatie dat de positie van kardinaal Nina als staatssecretaris onder druk stond, en dit voorspelde weinig goeds.

De langverwachte brief belandde uiteindelijk op 6 mei bij de minister van Buitenlandse Zaken. De brief kwam rechtstreeks uit Rome en had als afzender Auguste d'Anethan. Dit was zeer ongebruikelijk, en kardinaal Nina had zich hiervoor verontschuldigd, maar het kon niet anders daar de nuntius de toestemming had gekregen om zijn verlof te verlengen. De brief was gedateerd op 3 mei 1880 en was, voor de vorm, geadresseerd aan nuntius Vannutelli.²⁷⁹

De brief van 3 mei 1880 was opgesteld in advocatentaal, in die zin dat het vermeende '*désaccord*' van tafel werd geveegd zonder eerder gedane uitspraken terug te nemen of te ontkennen. Nina verklaarde al eerder in te hebben gezien dat zijn uitspraken voor misverstanden hadden gezorgd in België, maar dat hij nu zijn reserves liet varen omdat de Belgische regering hierom vroeg. Nooit eerder had de kardinaal zich zo negatief uitgelaten over de nieuwe schoolwet, als in de brief van 3 mei : de wet was geheel strijdig met de katholieke doctrine, omdat het hier 'een aanslag' betrof op 'de prerogatieven van de Kerk en op de heilige rechten van de familiehoofden'. Kardinaal Nina vond het dan ook logisch dat gelovigen, mits enkele uitzonderingen, het verbod opgelegd hadden kregen om het officiële onderwijs op één of andere manier te steunen. Hij sprak zijn waardering uit voor de bisschoppelijke acties die in zijn ogen gerechtvaardigd en hoogstnoodzakelijk waren.

²⁷³ Telegram Frère-Orban aan Reusens, 21/04/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 329.

²⁷⁴ Telegram Reusens aan Frère-Orban, 23/04/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 329.

²⁷⁵ Telegram A. d'Anethan aan Frère-Orban, 28/04/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 330.

²⁷⁶ Telegram Frère-Orban aan A. d'Anethan, 25/04/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 330.

²⁷⁷ Telegram Frère-Orban aan A. d'Anethan, 29/04/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 331.

²⁷⁸ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 28/04/1880. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.332 – 333.

²⁷⁹ Brief Nina aan Vannutelli, 03/05/1880. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 340 – 346.

En wat dan met de démarche van de Heilige Stoel bij het episcopaat ? Voor de paus was er volgens Nina nooit iets belangrijker geweest dan '*il pacificare gli animi*', en toen de regering aanpassingen aankondigde, werd hij in de hoop gesterkt dat de regering de officiële scholen zou ontdoen van alles wat tegen de katholieke geest indruiste. Om deze reden had de Heilige Stoel aan het episcopaat laten weten dat het misschien goed zou zijn om in de praktijk, zonder het algemene verbod opzij te schuiven, officiële scholen die niet gevaarlijk waren voor het geloof, oogluikend toe te laten. Het episcopaat erkende toen de wijsheid die aan de basis lag van deze '*insinuazioni*', maar na rijp beraad besloten de bisschoppen dat een distinctie maken gezien de aard van de wet en gezien de vijandigheid van de regering jegens de Kerk, geen zin had. Trouwens toonden de bisschoppen zich volgens Nina soepel bij de toepassing van de instructies. Niettemin was de Heilige Stoel '*zoals altijd nog steeds bereid*' om tot kalme te manen, maar dan moest de Belgische regering wel aanzienlijke verbeteringen aanbrengen aan de nieuwe schoolwet. Nina zette de puntjes op de i, en had nog een aantal aanmerkingen : '*Meneer de Minister kan de ware motieven voor het verzet van de clerus nu niet meer verbergen*'. Daarenboven was Nina het beu dat het verzet van de clerus gelabeld werd als een '*insurrezione*'. '*Bepaalde persorganen*' kregen ook een veeg uit de pan : zij zouden de laatste tijd een beledigend en weinig respectvol discours hebben aangehouden t.a.v de paus. De revisionistische aard van de brief van 3 mei werd nog eens goed verwoord in het slotstuk : '*Er is nooit onenigheid geweest tussen de Kerkvader en de Pastoren van dit deel van de christelijke kudde*'.

Het antwoord van Frère-Orban liet een beetje op zich wachten, maar op 18 mei vertrok er een zeer lijvige brief naar d'Anethan.²⁸⁰ De minister gaf een gedetailleerd overzicht van de '*échange de vues*', en kon alleen maar besluiten dat de brief van 3 mei niet in overeenstemming was te brengen met de diplomatieke correspondentie van de afgelopen twee jaar. Frère-Orban zag geen verklaringen in de brief, maar vond wel dat hij een zeer uitgesproken evolutie in de houding van de Heilige Stoel karakteriseerde. De paus trok plotseling resoluut de kaart van de Belgische bisschoppen, en keurde de instructies nu zelfs goed. De laatste zin was veelzeggend : '*Il ne m'appartient pas de discuter les motifs d'un revirement aussi étrange; je me borne à le constater, non sans prévoir que l'heure des regrets tardifs n'est probablement pas éloignée*'. Frère-Orban had de deur meteen heel hard kunnen dicht slaan, maar de brief van 3 mei was dermate weerlegbaar, dat Frère-Orban de Heilige Stoel nog één kans leek te geven. Frère-Orban stelde geen expliciete eisen meer, maar als men in het Vaticaan de boodschap had begrepen, dan wist men dat er snel en doortastend gehandeld moest worden.

D'Anethan had blijkbaar weer her en der zijn oor te luisteren gelegd, en hij verzamelde informatie die een geheel nieuw licht wierp op de brief van 3 mei 1880.²⁸¹ Hoewel deze in de ik-vorm geschreven brief ondertekend was door kardinaal Nina, was Nina op geen enkele wijze betrokken bij de redactie van deze brief. Het was de Congregatie voor Buitengewone Kerkelijke Zaken die deze taak op zich had genomen, en d'Anethan had gehoord dat niemand minder dan kardinaal Bilio degene was geweest die alle passages had tegengehouden die het Belgische episcopaat niet zou hebben kunnen appreciëren. Dat kardinaal Bilio de belangen van het Belgische episcopaat in het Vaticaan behartigde, valt niet te verwonderen als we de correspondentie tussen de kardinalen Bilio en Dechamps bekijken.

²⁸⁰ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 18/05/1880. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.318 – 370.

²⁸¹ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 11/05/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 347.

Luigi Bilio en Victor Dechamps correspondeerden al jaren als geestesgenoten, en de toon van hun brieven was redelijk amicaal. Er is zelfs een passage die misschien in verband kan worden gebracht met het polemische karakter van de brief van 3 mei 1880. In een brief waarin Bilio de toestand van de Kerk in Italië aankloeg, schreef de kardinaal onomwonden het volgende : ' *À ce perfide système je préférerais mille fois la guerre brutale, comme en Prusse; la modération apparente du Gouvernement italien nous fait infiniment plus de dommage*'.²⁸²

Auguste d'Anethan had ook vernomen dat kardinaal Nina zeer aangedaan was door de ontstane commotie en dat hij daarom zeer terughoudend was geworden wanneer het over België ging. Misschien bedoelde d'Anethan dat Nina de opstelling van de brief van 3 mei daarom uit handen had gegeven, maar het kan ook zijn dat Nina werkelijk op een zijspoor was geplaatst. In ieder geval had de intransigente partij de bovenhand gekregen in het Vaticaan, en werd de staatssecretaris geslachtofferd. Wat later maakte d'Anethan melding van een andere ongewone gang van zaken : bisschop Doutreloux had zich tijdens zijn verblijf in Rome al meermaals aangediend bij paus Leo XIII, maar hij had zich nog niet laten zien bij kardinaal Nina.²⁸³ Victor-Joseph Doutreloux, de nieuwe bisschop van Luik, hadden we reeds leren kennen als een taaie klant binnen het episcopaat, en d'Anethan nam aan dat Doutreloux bepaalde uitspraken van Nina, bijvoorbeeld de uitspraak dat hij de bisschoppelijke instructies betreurde, de kardinaal nog niet vergeven had. De aanwezigheid van Doutreloux in Rome, het feit dat Pierre Claessens een maandje eerder een speciale missie bij de Heilige Stoel vervuld had, en dat ook nuntius Vannutelli een tijdje vertoefd had in Rome...dit waren allemaal gekende feiten, en zij brachten in België veel speculaties teweeg.

Iemand die de toekomst somber inzag, maar nog niet bij de pakken bleef neerzitten, was koning Leopold II. Hij schreef Leo XIII geregeld aan, en vanwege zijn koninklijk aureool was Leopold II één van de weinigen die het zich kon permitteren om de paus niet altijd naar de mond te spreken.²⁸⁴ ' *Je sais bien que Votre Sainteté entend deux versions fort opposées (...)*' schreef hij in een brief van 18 april 1880. Leopold II wees de paus vrij direct op de gevaren van zijn ultramontaanse entourage : ' *Je sais bien que l'on représente à Votre Sainteté les choses sous un jour différent, mais j'affirme qu'on La renseigne et j'appelle aveugles ceux qui le font. Ils trompent le Saint-Père et perdent la religion en Belgique* '. Op 17 mei 1880 had de koning in het paleis van Laken een gesprek met Vannutelli, en nog diezelfde dag zond de nuntius een verslag naar het Vaticaan.²⁸⁵ Leopold II had de brief van 3 mei onder ogen gehad, en kwalificeerde de brief als '*offensiva*'. De koning had Vannutelli zonder verpinken gezegd dat de brief van 3 mei strijdig was met de conclusies die de regering had getrokken uit de '*échange de vues*'. Dit baarde hem zorgen, want aldus werd de regering wel '*gedwongen om de legatie bij de Heilige Stoel af te schaffen*'. De koning vroeg de nuntius of het niet mogelijk was om '*la durezza*' van de brief wat aan te passen, en hij suggereerde dat dit zou gebeuren in het antwoord van het Vaticaan op de brief die Frère-Orban op dat moment voorbereidde. Het koningshuis genoot veel aanzien in het Vaticaan en het was dus de vraag of de bemerkingen van Leopold II, die men moeilijk van partijdigheid kon verdenken, een impact zouden hebben.

6.1.4 Bisschop Dumont klapt uit de biecht

²⁸² Brief kardinaal Bilio aan V. Dechamps, 25/11/1874. *Archief van Kardinaal Dechamps*, II A 3 ; nr. 4.

²⁸³ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 20/05/1880. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.370 – 371.

²⁸⁴ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 60.

²⁸⁵ Brief Vannutelli aan Nina, 17/05/1880. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 87; nr. 661.

Temidden van de grote maatschappelijke beroering die was ontstaan rond de schoolstrijd en de '*échange de vues*', barstte er in de maand mei van het jaar 1880 rond het episcopaat een nooit gezien schandaal los.²⁸⁶ Al van bij zijn aantreden in 1872 als bisschop van Doornik, waren er twijfels gerezen over de geestelijke gezondheid van Edmond-Joseph Dumont. Maar juist omdat hij op zo'n driftige manier tekeer ging tegen liberalen en liberaal-katholieken, werd hij de hand boven het hoofd gehouden door Pius IX en nuntius Cattani. Vanaf 1878 waren de omstandigheden hem veel minder gunstig gezind, en ook in kerkelijke kringen was er nu sprake van een probleem-Dumont en werden er plannen gemaakt om hem opzij te schuiven. Nuntius Vannutelli heeft hier een belangrijke rol in gespeeld. Hij bracht Rome op de hoogte van de malaise die er ontstaan was in het bisdom Doornik. Op 10 maart schreef hij een brief naar kardinaal Dechamps waarin hij '*très confidentiellement*' stelde dat '*le moment est arrivé de faire des démarches pour induire Mgr. Dumont à se retirer (...)*'.²⁸⁷ Later op de maand verspreidde *Journal de Bruxelles*, zeer tegen de zin van haar katholieke confraters, het gerucht dat bisschop Dumont vanwege zijn gezondheid een stapje opzij zou zetten. In april 1879 trok Dumont naar Rome om zijn zaak te verdedigen, en na een medisch onderzoek door de pauselijke lijfarts, Ceccarelli, gaf paus Leo XIII hem nog een kans. De paus had Dumont aangemaand om het wat rustiger aan te doen, maar na een periode van relatieve kalmtte, was eind oktober 1879 het hek van de dam. In een brief aan Charles Woeste schreef d'Anethan dat de Heilige Stoel er van overtuigd was dat Dumont '*a perdu la raison*'.²⁸⁸ Op 22 november 1879 werd bisschop Dumont door Leo XIII uit zijn functie ontheven en vervangen door Du Rousseaux die de opdracht kreeg om het bisdom Doornik te pacificeren.

De ex-bisschop sloeg iedereen met verstomming toen hij uit wraak in mei 1880 met allerlei vertrouwelijke documenten naar de liberale pers stapte. De primeur was voor *Tribune de Mons*. De hoofdredacteur van deze krant, Aubanel, stond rechtstreeks in contact met Edmond Dumont, en regelmatig publiceerde *Tribune de Mons* nieuwe documenten en brieven die het episcopaat in verlegenheid brachten. De pret kon niet op bij het liberale persgelid : Dumont liet zich tegenover Aubanel zeer laagdunkend uit over paus Leo XIII, kardinaal Dechamps en vooral nuntius Vannutelli, en Dumont kwam bijna dagelijks op de proppen met iets nieuws waarin de liberale pers zich kon verkneukelen. De katholieke pers wist even niet waar ze het had en in eerste instantie reageerde ze niet, maar wat later sprak men over 'die arme geesteszieke Dumont die nu zo werd uitgebuit door de liberale aasgieren'. Trouwens werd er in dit pre-Dreyfusiaanse tijdperk in de katholieke pers voortdurend gewezen op de joodse afkomst van Aubanel.²⁸⁹ Maar de voornaamste tactiek van de katholieken bestond erin om Dumont krankzinnig te verklaren, en ze rakelde artikels op waaruit bleek dat liberale journalisten niet lang daarvoor ook van mening waren dat Dumont gek was. Zo stond er in *L'Étoile Belge* op 24 april 1878 het volgende lezen : '*Il manifesta des signes irrécusables d'imbécilité*'.²⁹⁰

²⁸⁶ SIMON (A.). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, pp. 114 – 123 , VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 208 – 210 , BALAU (S.). *Septante ans d'histoire contemporaine de la Belgique, 1815-1884*. Leuven, Société belge de librairie, 1890, pp. 319 – 321.

²⁸⁷ Brief Vannutelli aan V. Dechamps, 10/03/1879. *Archief van Kardinaal Dechamps*, II A 5 ; nr. 4.

²⁸⁸ WOESTE (Charles). *Échos des luttes contemporains (1895 – 1905)*. Brussel, Société belge de librairie, 1906, deel I, p. 183.

²⁸⁹ *Courrier de Bruxelles*, 23/05/1880, 24/05/1880 en 30/05/1880 , *Bien Public*, 21/05/1880.

²⁹⁰ *Journal de Bruxelles*, 03/06/1880.

Dat Dumont in een schriftelijke verklaring letterlijk zei dat hij in het belang van de Kerk hoopte dat de katholieke partij nooit meer aan een kamermeerderheid zou geraken, was voor de katholieke pers het ultieme bewijs dat Dumont krankzinnig was geworden.²⁹¹

Uiteraard hadden de publicaties in de pers n.a.v. de zaak Dumont vergaande politieke consequenties. Krankzinnig of niet : niemand trok de authenticiteit van de documenten van Dumont in twijfel. De katholieken vonden zelfs voldoening in de brieven die aantoonde dat het episcopaat altijd de steun had genoten van de paus. Vannutelli, Nina en Leo XIII waren wel degelijk vooraf op de hoogte geweest van de inhoud van de herderlijke brief van 8 december 1878, en Nina en Leo XIII hadden zelfs hun goedkeuring laten blijken, terwijl Vannutelli en Nina zich toen, weliswaar onder de dreiging van een diplomatieke breuk, toch verrast hadden getoond tegenover Frère-Orban en d'Anethan.²⁹² Een brief van Dechamps bewijst dan weer dat de paus inderdaad gevraagd had aan de bisschoppen om niets te publiceren vooraleer hij instructies aan hen kon geven,²⁹³ maar toen de bisschoppen de paus te snel af waren geweest met hun herderlijke brief van 12 juni 1879, schreef Dechamps aan Dumont het volgende : ' *La lettre pastorale collective est hautement approuvée et louée par le Saint-Père, mais Sa Sainteté veut que cela reste absolument secret, absolument segreto* '.²⁹⁴

De revelaties in de zaak Dumont contrasteerden net zoals de brief van 3 mei sterk met de conclusies die Frère-Orban had mogen trekken uit de 'échange de vues' met de Heilige Stoel. Daarbovenop kwam dat beide zaken bijna gelijktijdig in de openbaarheid kwamen. De publicaties in *Tribune de Mons* startten op 15 mei, terwijl het gerucht over het bestaan van de brief van 3 mei op gang was gebracht door *Germania* op 19 mei. Het 'désaccord' werd ten dele weerlegd, maar nu werd 'la duplicité' het centrale thema in de strijd die er dagelijks woedde tussen de liberale en katholieke pers. Frère-Orban had inderdaad een blauwtje opgelopen, en daarom toonden de regeringsgezinde kranten zich bijzonder bedonderd door 'la double jeu' van de Heilige Stoel.²⁹⁵ *L'Indépendance* en *La Flandre Libérale*, die altijd al sceptisch hadden gestaan tegenover de 'échange de vues', haalden eindelijk – tot hun spijt of of vreugde ? – gelijk. *La Flandre Libérale* vroeg de regering om een einde te maken aan deze 'dérision', en met deze woordkeus bracht de krant Frère-Orban's opinie van enkele jaren terug over de betrekkingen met de Heilige Stoel, terug in herinnering.²⁹⁶ Volgens de katholieke journalisten was er geen sprake van 'la duplicité', en zij haalden het gekende argument aan dat de paus en het episcopaat op doctrinair vlak op één lijn stonden. En als er dan al sprake was van 'la duplicité' of, zoals dat aan Nederlandstalige kant heette, 'tweezakkerij', dan mocht dat volledig op het conto worden geschreven van Frère-Orban zelf, want hij wist al van in den beginne dat de paus de doctrine nooit zou verloochenen.²⁹⁷

---

²⁹¹ *Gazette de Liège*, 22/05/1880.

²⁹² Brief Vannutelli aan Dumont, 19/12/1878 en brief de Montpellier aan Dumont, 26/12/1878. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 713 – 714 en pp. 714 – 716.

²⁹³ Brief V. Dechamps aan Dumont, 19/05/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 717.

²⁹⁴ Brief V. Dechamps aan Dumont, 17/06/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 718 – 719.

²⁹⁵ *L'Étoile Belge*, 29/05/1880.

²⁹⁶ *La Flandre Libérale*, 26/05/1880.

²⁹⁷ *Het Handelsblad*, 15/07/1880.

6.2 Van een 'échange de vues' naar een 'échange de passeports'

6.2.1 Verkiezingskoorts

De brief van 3 mei en de publicaties n.a.v. de zaak Dumont kwamen Frère-Orban erg ongelegen, want op 8 juni en 15 juni 1880 stonden er algemene parlementsverkiezingen geprogrammeerd. Frère-Orban had graag aan de kiezer willen laten zien dat acties van de bisschoppen tegen het regeringsbeleid niet goedgekeurd werden door de Heilige Stoel, maar hier werd nu een stokje voorgestoken door de Heilige Stoel zelf. Frère-Orban kon zich dan ook niet van de indruk ontdoen dat het hier om een politiek gemotiveerde actie ging, althans wat de brief van 3 mei betrof. Op 5 juni stuurde hij een telegram naar d'Anethan met een korte boodschap : '*Dépêche très important vous est expédiée ce soir*',²⁹⁸ en in de late uren van de achtste juni kreeg d'Anethan inderdaad een bijzonder belangrijke brief in handen.²⁹⁹ Voor Frère-Orban was het welletjes geweest. Hoewel hij in zijn brief van 18 mei en in zijn gesprekken met de nuntius had laten verstaan dat het vijf voor twaalf was, was het aan Vaticaanse zijde stil gebleven, en voor Frère-Orban verzwaarde deze stilte de conclusies die hij meende te hebben mogen trekken uit de brieven van 2 april en 3 mei. Met deze brieven heeft de Heilige Stoel aan de vooravond van de verkiezingen getracht om te wegen op de publieke opinie, en dit stond haaks op de redenen waarom Frère-Orban er voor gekozen had om de legatie bij de Heilige Stoel te behouden. Frère-Orban moest vaststellen dat het nu zo ver was gekomen dat de paus deelnam aan het conflict en het verzet aanmoedigde tegen maatregelen die de Staat geheel legitiem had genomen. Na de ommezwaai die er in het Vaticaan had plaatsgevonden, was het de regering, die altijd ter goeder trouw was geweest, aan zichzelf en aan de waardigheid van het land verschuldigd om in alle vrijheid haar conclusies te trekken uit het gebeurde... '*Dans ces conditions, le Gouvernement du Roi considère comme un devoir de déclarer que l'échange de vues avec le Vatican est arrivé à son terme. La conclusion qui se dégage des faits constatés s'impose d'elle-même : c'est le rappel de la Légation belge auprès du Saint-Siège*'. Het hoge woord was er uit, en d'Anethan kreeg de opdracht om Rome achter zich te laten van zodra hij kardinaal Nina op de hoogte had gebracht van de beslissing van de Belgische regering. Het terugtrekken van de diplomatieke vertegenwoordigers betekende nog niet het einde der diplomatieke betrekkingen, maar niettemin was dit een ernstig feit.

De beslissing van Frère-Orban om d'Anethan terug te roepen, had uiteraard alles te maken met de nakende verkiezingen. Frère-Orban was de laatste maanden onder druk komen te staan van de radicale liberalen, en om die te counteren was het best opportuun om aan de vooravond van de verkiezingen een dergelijk krachtig signaal te geven. Meteen een totale diplomatieke breuk afkondigen, ware minder verstandig geweest. Het katholieke front zou in vuur en vlam worden gezet, en daarenboven had Frère-Orban altijd geprotesteerd tegen het vooroordeel als zou hij een antireligieuze regering leiden, en zo kort voor de verkiezingen kon hij het niet maken om de katholieke oppositie de pap in de mond te geven. De terugtrekking van de Belgische legatie zorgde bovenop de verkiezingskoorts die ten top steeg, en de nieuwste ontwikkelingen in de zaak Dumont (Dumont had laten weten dat 'Mechelen' zijn documenten wilde afpakken en daarom zou minister Bara twee gendarmes voor de deur van Dumont hebben geposteerd),³⁰⁰ voor veel opwinding in de nationale pers. *Bien Public* had het over '*une nouvelle honte pour la Belgique*'.³⁰¹

²⁹⁸ Telegram Frère-Orban aan A. d'Anethan, 05/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 373.

²⁹⁹ Brief Frère-Orban aan A. d'Anethan, 05/06/1880. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.373 – 376.

³⁰⁰ *L'Indépendance*, 03/06/1880.

³⁰¹ *Bien Public*, 07/06/1880.

Een breuk was nu niet meer ondenkbeeldig. *L'Étoile Belge* schreef over de '*échange de vues*' '*cela finira mal*',³⁰² terwijl *Bien Public* toch nog vertrouwen putte uit het feit dat de legatie dispensatie had gevraagd voor het huwelijk tussen prinses Stephanie en aartshertog Rudolphe van Oostenrijk die niet en kozijn waren van elkaar, want dit betekende dat de legatie bij de Heilige Stoel nog steeds functioneerde.³⁰³ Er zou trouwens later nog veel te doen zijn om het doen en laten van George Reusens in deze periode. Op 5 juni 1880 bevond Reusens zich op Belgische bodem, daar hij met verlof was. Op 14 juni trok de katholieke pers zich op aan het bericht dat Reusens terug naar Rome was vertrokken.³⁰⁴ Uiteindelijk 'onthulde' *Courrier de Bruxelles* op 1 juli dat dit een afleidingsmanoeuvre was geweest van Frère-Orban : Reusens was inderdaad op de trein naar Parijs gestapt, maar Frère-Orban zou hem de opdracht hebben gegeven om van daaruit niet door te reizen naar Rome, om zo zand te strooien in de ogen van de stemgerechtigde kiezers die op 15 juni naar de stembus mochten trekken³⁰⁵... Wat er ook van zij, kwam de liberale meerderheid in de Kamer tot consternatie van de katholieke oppositie versterkt uit de verkiezingen; ze kreeg er 2 zetels bij. Het resultaat van de parlementsverkiezingen van 1880 mocht de bisschoppen aan het denken zetten over de appreciatie van de bevolking voor hun genadeloze strijd tegen de wet Van Humbeeck. In een verslag zag Vannutelli maar één reden voor de nederlaag van de katholieke parlementaire rechterzijde.³⁰⁶ De nuntius wees op de nefaste gevolgen van de zaak Dumont, want '*il povero*' Dumont had '*het illustere episcopaat*' met zijn uitlatingen in een kwaad daglicht gesteld.

6.2.2 Tussen hamer en aambeeld

Zoals gevraagd verliet d'Anethan Rome op 9 juni 1880 na een laatste gesprek met kardinaal Nina. In zijn laatste brief vanuit Rome, schreef d'Anethan dat Nina met een groot ongenoegen kennis had genomen van de beslissing van de Belgische regering, temeer omdat Frère-Orban niet had willen wachten op het antwoord van Nina op de brief van 18 mei.³⁰⁷ Het vertrek van Auguste d'Anethan was onherroepelijk en George Reusens was sowieso al in België, dus vanaf 9 juni was de Belgische diplomatieke post bij de Heilige Stoel onbemand, maar van een echte diplomatieke breuk was er nog geen sprake. Frère-Orban brak het contact met de nuntiatuur nog niet af, en op 10, 12 en 16 juni vonden er nog ontmoetingen plaats tussen Frère-Orban en Vannutelli. Op 10 juni was Vannutelli Frère-Orban zelf gaan opzoeken op zijn kabinet om tegenover hem zijn verbazing te uiten, en om hem te vragen deze beslissing ongedaan te maken.³⁰⁸ Frère-Orban herbevestigde volgens de nuntius '*con fermezza la sua reputazione come uomo di Stato*', en benadrukte met klem dat hij dit niet kon en niet wilde doen.

Tijdens het gesprek op 12 juni benadrukte Frère-Orban opnieuw dat het bevel aan d'Anethan onomkeerbaar was, maar de nuntius zag nog een sprankeltje hoop in het feit dat de banden met de nuntiatuur nog niet verbroken waren, en alsof hij de mensen op het Vaticaanse staatssecretariaat wilde waarschuwen, had Vannutelli '*non ancora*' of 'nog niet' onderlijnd.³⁰⁹ In een laatste poging om het Vaticaan terug in het gareel te dwingen, had Frère-Orban een eis

³⁰² *L'Étoile Belge*, 05/06/1880.

³⁰³ *Bien Public*, 08/06/1880.

³⁰⁴ *Bien Public*, 14/06/1880 en *Journal de Bruxelles*, 18/06/1880.

³⁰⁵ *Courrier de Bruxelles*, 01/07/1880.

³⁰⁶ Brief Vannutelli aan Nina, 09/06/1880. *Archief van het Staatssecretariaat*, Rubriek 256, 1880, Fascicolo I, nr. 96-97.

³⁰⁷ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 09/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 377.

³⁰⁸ Brief Vannutelli aan Nina, 10/06/1880. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 90 nr. 679.

³⁰⁹ Brief Vannutelli aan Nina, 12/06/1880. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 92 nr. 681.

gesteld waarop Vannutelli naar eigen zeggen onmiddellijk zijn '*profondo disgusto*' had laten blijken : Frère-Orban had namelijk gevraagd om een officiële verklaring waarin de paus aan de bisschoppen vroeg om hun '*Instructiones practicae pro confessariis in re scholari*' af te zwakken. Die twaalfde juni overhandigde de nuntius de brief die hij van Nina moest overmaken aan Frère-Orban.³¹⁰ Of de bijdrage van Nina aan de totstandkoming van deze brief opnieuw beperkt was gebleven tot het plaatsen van zijn handtekening, is niet bekend, maar qua stijl en inhoud verschilde hij niet van de brief van 3 mei. Er werd geen opening gemaakt, en de tegenstellingen werd integendeel nog eens verscherpt, maar de brief was dan ook opgesteld net voor Frère-Orban d'Anethan terugriep. Er volgde nog één brief van Nina, en goed wetende dat dit zijn laatste kans was, legde Nina de verantwoordelijkheid van een breuk geheel bij de Belgische regering. In de brief stelde Nina dat de paus verbaasd en teleurgesteld was, en dat de paus geen begrip had voor de motieven die Frère-Orban had opgegeven.³¹¹ Er waren drie zaken waartegen Nina wenste te protesteren. Ten eerste begreep Nina niet dat Frère-Orban niet had willen wachten op een Vaticaanse antwoord op de brief van 18 mei, ondanks het feit dat het toch wel was geweten dat dit antwoord er aan zat te komen. Daarbij aansluitend ontkende de kardinaal ten stelligste dat het Vaticaan de verkiezingen had willen beïnvloeden door de brief van 3 mei te lekken aan *Germania*. Ook ontkende Nina ook maar iets te maken te hebben gehad met de publicatie in de pers van de brief van 2 april Leo XIII aan Dechamps, hoewel men toch had kunnen voorspellen dat een dergelijke brief in een dergelijk klimaat van goudwaarde was voor het episcopaat. Een derde punt van kritiek betrof het feit dat de Heilige Stoel er van beticht werd deloyaal te zijn geweest en dubbel spel te hebben gespeeld. '*Monsieur le Ministre des Affaires étrangères sait trop bien que la conduite du Saint-Siège a toujours été d'accord avec elle-même, (...)*', ging Nina verder, '*Le Saint-Père ne peut donc, en aucune manière tolérer de telles insinuations, qui touchent à l'honneur du Saint-Siège et portent atteinte à sa dignité*'. Ter afsluiting schreef Nina dat de Heilige Stoel niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor een daad waarvan zij in eer en geweten kon zeggen dat zij ze niet had uitgelokt. De keuze was dus geheel aan Frère-Orban, en deze zou dan ook niet twijfelen.

Ondertussen werd de spanning ten top gedreven door de liberale pers. *L'Indépendance* publiceerde integraal een artikel uit *Revue de Belgique* van de hand van Goblet d'Alviella over de afgelopen verkiezingen.³¹² Over de betrekkingen met het Vaticaan schreef hij het volgende: '*Il faut enfin que on mette un terme à cet échange de vues qui a donné tous ses résultats et qui ne peut plus laisser d'illusions, après la lettre papale à l'archevêque de Malines, sur la complicité de la curie romaine dans les violences de notre épiscopat*'. Midden juni verschenen er in de krant *Le Monde* berichten dat België haar vertegenwoordigers bij de Heilige Stoel definitief had teruggetrokken, en dat een diplomatieke breuk nabij was, al durfde deze krant deze berichten niet te bevestigen. Het was vooral *L'Étoile Belge* die de berichten van de Romeinse correspondent van *Le Monde* geheel voor waar nam.³¹³ Was het gespeeld of was men zich bij *Journal de Bruxelles* echt van geen kwaad bewust ? In ieder geval hechtte *Journal de Bruxelles* geen geloof aan de berichten in *L'Étoile Belge* : '*Chacun sait à quel point L'Étoile est un journal mal informé (...)*'.³¹⁴ De krant vond het trouwens een absurde gedachte dat Frère-Orban zich zou wagen aan '*une sorte de défi à la conscience catholique*' aan de vooravond van de feestelijkheden rond het vijftigjarige bestaan van België.

6.2.3 De consummatie van de breuk

³¹⁰ Brief Nina aan Vannutelli, 08/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 378 – 400.

³¹¹ Brief Nina aan Vannutelli, 13/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 427 – 428 en *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (46.17) 94; nr. 40823.

³¹² *L'Indépendance*, 18/06/1880.

³¹³ *L'Étoile Belge*, 15/06/1880, 16/06/1880, 19/06/1880.

³¹⁴ *Journal de Bruxelles*, 18/06/1880.

Aangezien d'Anethan niet meer op post was, verliep de diplomatieke correspondentie enkel via de nuntiatuur. Op 28 juni 1880 kreeg Vannutelli via een bode een brief bezorgd waarin Frère-Orban de diplomatieke banden tussen België en het Vaticaan verbrak.³¹⁵ Frère-Orban verduidelijkte zijn positie : de legatie was teruggeroepen omwille van de problemen die hij in zijn brief van 18 mei had aangekaart, en niet omdat hij geen tijdig antwoord had gekregen vanuit Rome. Hij meende lang genoeg te hebben gewacht, maar de 'politieke omstandigheden' hadden hem er toe verplicht tot de actie over te gaan. Zelfs na de terugtrekking van de Belgische legatie, was het volgens Frère-Orban nog geen uitgemaakte zaak geweest dat het tot een diplomatieke breuk ging komen, maar dan had de Heilige Stoel wel een daad moeten stellen, en Frère-Orban meende dat hij hier vrij duidelijk in was geweest. De brieven van 8 en 13 juni die Nina's handtekening droegen, voldeden helemaal niet aan de verwachtingen van de Belgische regering, integendeel. Ze toonden nog maar eens aan dat er een ommezwaai was geweest in de politiek van de Heilige Stoel, en Frère-Orban zag een fel contrast tussen de houding van de Heilige Stoel vóór zijn toespraak voor de Kamer op 18 november, en deze vanaf april 1880. *'Je n'accuse personne; je constate simplement qu'à des époques différentes le Saint-Siège a adopté, dans la même question, des vues différentes; (...)'*, schreef Frère-Orban. *'Ce sont ces vues nouvelles qui ont rendu la rupture des rapports diplomatiques inévitables'*, en Frère-Orban vond dat de Heilige Stoel zich hierover helemaal niet mocht verwonderen. Slechts heel even gaf Frère-Orban te kennen zich persoonlijk verongelijkt te voelen : *'A un moment donné, j'ai eu lieu de croire que Léon XIII voudrait peut-être, dans cette grave question de l'enseignement public, préparer un rapprochement entre l'Eglise catholique et l'Etat moderne, et je n'ai pas hésité à sacrifier à cet espoir, si faible qu'il pût être, une conviction invétérée'*. Vannutelli mocht deze opmerkingen overmaken aan de staatssecretaris, maar Frère-Orban richtte zich ook tot de nuntius zelf : *'Dès ce jour, Monseigneur, je ne saurais plus vous reconnaître de caractère diplomatique et je cesse d'avoir des relations officielles avec Votre Excellence'*. De brief eindigde met een mededeling van organisatorische aard : *'(...) j'ai l'honneur de vous informer que je tiens à votre disposition les passeports nécessaires pour que vous jouissiez, à votre départ, des égards qui vous sont dus'*.

De dag na de breuk kreeg minister Frère-Orban een brief van iemand die geen enkel mandaat meer te vervullen had bij de Belgische regering.³¹⁶ Vannutelli kondigde aan het land te verlaten van zodra zijn papieren in orde waren, maar eerst moesten hem nog een aantal zaken van het hart. Hij betwistte het gekende verwijt dat de Heilige Stoel een bocht had gemaakt; volgens Vannutelli was de houding van de Heilige Stoel integendeel altijd heel consistent geweest. De regering had volgens Serafino Vannutelli alleen maar politieke doeleinden nagestreefd, terwijl de Heilige Stoel zich altijd had ingezet 'voor het zielenheil en voor de verdediging van het religieuze onderwijs dat gevaar liep door de maatregelen van de regering', en nooit was het daarbij afgeweken van de doctrinaire lijn. Vannutelli nam het ook op voor de staatssecretaris : Frère-Orban wist goed genoeg dat de conclusies die hij had getrokken uit de woorden van kardinaal Nina, niet overeenkwamen met de ideeën en intenties van de paus. Op de boodschap van Frère-Orban dat hij vol vertrouwen wachtte op *'le jugement des hommes honnêtes et impartiaux sur le point de savoir de quel côté se trouvent, en cette circonstance, la raison et la justice'*, antwoordde Vannutelli even zelfzeker : *'L'Europe rendra justice à la haute condescendance du Saint-Siège, aux preuves éclatantes qu'il a données de son désir inaltérable de conciliation et de paix'*

6.3 Geen stilte na de storm

³¹⁵ Brief Frère-Orban aan Vannutelli, 28/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 429 – 442.

³¹⁶ Brief Vannutelli aan Frère-Orban, 29/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 442 – 444.

6.3.1 De strijd om het grote gelijk

Eens de diplomatieke breuk een feit was, maakten beide kampen zich op voor een verregaande propagandastrijd. Vooral Frère-Orban zou zich hierbij niet onbetuigd laten, en zijn drang om absoluut gelijk te halen blijkt ook uit het feit dat hij de paspoorten die Vannutelli via het ministerie van Buitenlandse Zaken kreeg, begeleidde met een briefje.³¹⁷ De bewering dat hij de verklaringen die de Heilige Stoel ten tijde van de '*échange de vues*' had afgelegd, had verdraaid, miste volgens Frère-Orban elke grondslag, en was eerder een wanhoopspoging om de schuld van zich af te schuiven. Frère-Orban wees Serafino Vannutelli nog eens op zijn nieuwe status : '*Je n'aurais pu reconnaître à Votre Excellence le droit de juger ce qui peut convenir à la politique du pays...*'. Het was nu aan de publieke opinie om te oordelen '*si aujourd'hui, et surtout après les révélations contenues dans de récentes publications qui touchent de près Votre Excellence et jettent un jour étrange sur la négation suivie avec le Vatican, vous étiez autorisé, Monseigneur, à essayer de transformer en concession accordée à un parti, un acte devenu inévitable par le fait du Saint-Siège et qui se trouvait commandé par les susceptibilités les plus légitimes de l'honneur et de la dignité du Gouvernement*'. Aldus had Frère-Orban het laatste woord, en wat opvalt aan deze laatste zin, is dat Frère-Orban de zaak Dumont voor een eerste keer aanhaalde.

Frère-Orban heeft zich inderdaad altijd willen baseren op de officiële diplomatieke stukken, die volgens hem geen twijfel konden laten bestaan over de juistheid van de motieven die de Belgische regering ertoe verplicht hadden om de diplomatieke relaties met de Heilige Stoel af te breken. Onmiddellijk na de diplomatieke breuk, op 30 juni, begon het *Staatsblad* ter legitimatie van het regeringsbesluit de documenten van de '*échange de vues*' te publiceren, en in het niet-officiële gedeelte van het *Staatsblad* stond geschreven dat de onthullingen n.a.v. de zaak Dumont niet de redenen waren voor de diplomatieke breuk.³¹⁸ De documenten van Dumont hadden Frère-Orban zeker en vast een nieuwe kijk op het gebeuren gegeven, en hoewel de authenticiteit ervan niet betwist werd, kon hij het als minister niet maken om het dossier Dumont te gebruiken bij de motivatie van de breuk. Zo was er bijvoorbeeld dat zinnetje waarin Dechamps aan Dumont had gezegd dat Leo XIII de herderlijke brief van 12 juni 1879 geheel in het geheim goedgekeurd had. In een brief aan Jules Malou, verklaarde kardinaal Dechamps zich nader.³¹⁹ Dechamps had dit gehoord van een Romeins dignitaris, en hij meende alle redenen te hebben gehad om hem te geloven. Deze dignitaris had hem ook gezegd dat dit absoluut geheim moest blijven... Toch was het dossier Dumont en de schandaalsfeer daar rond heel belangrijk voor Frère-Orban, omdat de publieke opinie nadrukkelijk geconfronteerd werd de dubbelzinnige houding die de Heilige Stoel had aangenomen tijdens de '*échange de vues*' en tegenover bisschop Dumont. Niet toevallig werden vele documenten uit het dossier Dumont toch gepubliceerd in het driedelige overheidsuitgave '*La Belgique et le Vatican*', waarvan het eerste deel al eind 1880 verschenen was.

³¹⁷ Brief Frère-Orban aan Vannutelli, 30/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 445 – 446.

³¹⁸ *L'Indépendance*, 02/07/1880.

³¹⁹ Brief V. Dechamps aan J. Malou, 19/07/1880. *Archief van Kardinaal Dechamps*, II F 3 ; nr. 2.

Na een telegram met de simpele boodschap : ' *Les relations avec le Vatican ont cessé à Rome et à Bruxelles*' ³²⁰, kregen alle Belgische diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland enkele dagen later een briefje waarin de minister van Buitenlandse Zaken zijn beslissing toelichtte.³²¹ Frère-Orban benadrukte nog eens dat de revelaties n.a.v. de zaak Dumont niet van tel waren toen hij besloten had om de diplomatieke betrekkingen op te blazen, en hij gaf als voorbeeld het feit dat de brief van Dechamps aan Dumont van 17 juni 1879 pas gepubliceerd was op 25 juni 1880; twintig dagen na de terugtrekking van de Belgische legatie. Misschien liep deze redenering wat mank, want vóór 5 juni waren er reeds documenten verschenen die een ontluisterend beeld hadden gegeven van de Heilige Stoel, en het kan best zijn dat de publicatie van de brief van 17 juni 1879 in *Tribune de Mons* op 25 juni 1880 de spreekwoordelijke druppel was voor Frère-Orban. In ieder geval onderbouwden de revelaties n.a.v. de zaak Dumont volgens Frère-Orban de gevolgtrekkingen van de regering op een dusdanige manier, dat zelfs '*les esprits les moins clairvoyants*' overtuigd zouden moeten zijn geweest.

De Heilige Stoel kon niet achter blijven, en daarom trad vanaf 10 juli ook het Vaticaan naar buiten met een memorandum dat alle twijfels omtrent de houding van het Vaticaan t.o.v. de zgn. '*Belgische kwestie*' moest wegnemen.³²² Belangrijk daarbij was de publicatie van de teruggetrokken brief van 11 november 1879 waarin Nina zijn steun had uitgesproken voor de bisschoppen. Het memorandum betekende een opsteker voor de Belgische katholieke pers, maar aanvankelijk stelden er zich problemen betreffende de vertaling van deze Italiaanse uitgave. In samenspraak met Aristide Rinaldini, de man die als zaakwaarnemer voor het Vaticaan in Brussel zou achterblijven, was het Jules Malou die de taak op zich nam om tot een deftige vertaling te komen. Hij zou zijn werk pas kunnen voltooien op 6 september 1880.³²³

6.3.2 De perscommentaren

Aan liberale zijde overheerste een gevoel van opluchting. Na de ontwikkelingen van de laatste weken restte er Frère-Orban nog maar één keuze : het opblazen van de diplomatieke betrekkingen, en eindelijk was het dan zo ver. Frère-Orban werd geprezen om zijn beslissing, en om zijn houding gedurende de '*échange de vues*'. Ook *L'Indépendance* gaf op basis van de publicaties in het *Staatsblad* toe dat Frère-Orban niets te verwijten viel, want hij had te maken gehad met '*un Janus pontificale*'.³²⁴ Kritiek kwam er wel van *La Flandre Libérale*. Deze krant had het altijd al geweten, en meende nooit een '*désaccord*' te hebben gezien. Op de redactie van het satirische blad *La Bombe* was men eveneens opgelucht, al leek er hier ook sprake te zijn van een vleugje leedvermaak.³²⁵ Het hoofdartikel begon met de woorden '*Enfin ! ouf ! respirons...*', en op de frontpagina zien we paus Leo XIII verwickeld in een innige omhelzing met '*sa vieille branche*' Auguste d'Anethan, terwijl in het kadertje op de achtergrond een verbouwereerde Vannutelli wandelen wordt gestuurd door Leopold II.

---

³²⁰ Telegram Frère-Orban aan het Belgische corps diplomatique, 29/06/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 447.

³²¹ Brief Frère-Orban aan het Belgische corps diplomatique, 03/07/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 447 – 452.

³²² Memorandum van de Heilige Stoel, 10/07/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp. 453 – 473.

³²³ Brief Malou aan Rinaldini, 06/09/1880. *Archief van de Nuntiatuur te Brussel*, (63.29) 36; nr. 41804.

³²⁴ *L'Indépendance*, 10/07/1880.

³²⁵ *La Bombe*, 03/07/1880.

De katholieke pers toonde zich uiteraard geschokt, maar zij stelden zich meteen strijdvaardig op. Er verschenen steunbetuigingen van verenigingen en particulieren voor de nuntius, en *Courrier de Bruxelles* zond een brief naar Leo XIII om tegen de diplomatieke breuk te protesteren, en om zijn totale afhankelijkheid aan de paus uit te spreken.³²⁶ 'Onze bisschoppen zagen dat de liberalen de jongere generaties wilde beïnvloeden... Omdat U ze aanmoedigde, wordt U nu beledigd', luidde de versie van de feiten volgens *Courrier de Bruxelles*. *Journal de Bruxelles* kondigde aan dat de katholieken zich nu gingen verweren 'avec un redoublement d'énergie'.³²⁷ Dezelfde strijdvaardigheid vinden we bij de Antwerpse liberaal-katholieke krant *Het Handelsblad*,³²⁸ : 'Frère-Orban mag zoveel Kulturkämpfen zoveel hij wil, over de godsdienstige gevoelens van ons volk zal hij niet kunnen triomferen'.³²⁹ Eerder dan te trachten de bewijsvoering van Frère-Orban onderuit te halen, insinueerde de katholieke pers dat het besluit om te breken met het Vaticaan ingegeven was door de natuur van de regering : de liberale regering danste naar de pijpen van de vrijmetselarij, en de liberalen werden 'gueux' genoemd die er al lang op gebrand waren om de paus een slag toe te brengen.³³⁰ De katholieke pers was ook vrij eensgezind over de vraag wie nu eigenlijk het slachtoffer was van deze daad. De regering had nu geen aanspreekpunt meer bij de Heilige Stoel, terwijl men voorzag dat de banden tussen de paus en de Belgische gelovigen meer dan ooit zouden worden aangescherpt.³³¹

Het grootste slachtoffer van de breuk was volgens de katholieke dagbladpers evenwel de status en de eer van België op het internationale podium. Het werd gezien als een eer om een vertegenwoordiger te hebben bij de Heilige Stoel. Elk zichzelf respecterend katholiek land had iemand bij de Heilige Stoel, en er werd op gewezen dat zelfs protestantse landen zich officieel lieten vertegenwoordigen bij de Heilige Stoel.³³² Toen men midden juni 1880 op een breuk afstevende, schreef *Bien Public* dat het een bijzonder pijnlijke zaak zou zijn om als eerste land te breken met het Vaticaan, maar *Bien Public* had het mis.³³³ Het feit dat België op 28 juni 1880 haar diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan had opgeblazen, was allesbehalve een primeur in de geschiedenis. Door en door katholieke landen als Portugal en Spanje hadden het al eens voorgedaan, respectievelijk tussen 1833 en 1844, en tussen 1835 en 1848. Ook Colombia, waar het revolutionaire liberalisme zegevierde, had in 1853 deze stap in naam van de scheiding tussen Staat en Kerk gezet, en de relaties zouden pas weer in ere worden hersteld toen er in 1881 opnieuw een conservatieve regering aan de macht kwam.³³⁴

Tenslotte moet er nog worden gekeken naar de reactie van *Osservatore Romano*, het officieuze organogram van de Heilige Stoel.³³⁵ Deze krant vatte de houding van de katholieke pers goed samen, misschien juist omdat deze krant zo'n grote invloed uitoefende : Frère-Orban had gedaan wat hij altijd al had willen doen, maar eerst had hij nog getracht om de Heilige Stoel tot een instrument te maken om zijn antiklerikale politiek door te kunnen zetten. Maar dit was buiten de Heilige Stoel gerekend, want nooit zou de Paus de belangen van God en de katholieke volkeren opofferen.

6.3.3 Een jubileum in mineur

³²⁶ *Courrier de Bruxelles*, 13/07/1880.

³²⁷ *Journal de Bruxelles*, 01/07/1880.

³²⁸ DE BENS (E.). *De pers in België : het verhaal van de Belgische dagbladpers gisteren, vandaag en morgen*. Tielt, Lannoo, 2001, p. 26.

³²⁹ *Het Handelsblad*, 01/07/1880.

³³⁰ *Bien Public*, 28/06/1880, 07/07/1880 en 08/07/1880 , *Het Handelsblad*, 02/07/1880.

³³¹ *Bien Public*, 29/06/1880.

³³² *Bien Public*, 29/06/1880 en *Journal de Bruxelles*, 30/06/1880 en 01/07/1880.

³³³ *Bien Public*, 13/07/1880.

³³⁴ DE MARCHI (G.). *Le Nunciature Apostolique dal 1800 al 1956*. Roma, Sussidi eruditi, 1957, p. 96 ev.

³³⁵ *Osservatore Romano*, 05/07/1880.

De spanningen tussen katholieken en liberalen die door de breuk met het Vaticaan een nieuw kookpunt bereikt hadden, kenden een zeer concrete uitwerking tijdens de festiviteiten n.a.v. de 50ste verjaardag van het Koninkrijk België in de zomer van 1880. Reeds van maanden tevoren werd er in katholieke middelen over gespeculeerd of het in de gegeven omstandigheden al dan niet opportuun was om deel te nemen aan deze feesten. In de ogen van vele katholieken was België een land dat zich onder het juk van een antiklerikale regering ten gronde aan het richten was, en dan zou het dus totaal misplaatst zijn om aan de zijde van de liberalen het land te gaan fêteren. Meer gematigde katholieken drongen er dan weer op aan om de strijdbijl tijdelijk te begraven en zodoende voorrang te geven aan het patriottisme dat de meeste liberalen en katholieken met elkaar gemeen hadden. Men mag de controverse rond de feestelijkheden van 1880 niet onderschatten. De viering van het vijftigjarige bestaan van België was hét evenement van het jaar, en wegblijven van deze hoogdagen van de Belgische natie zou een statement van jewelste zijn.

Ten tijde van de '*échange de vues*', had kardinaal Nina tegenover d'Anethan zijn verwondering geuit over het feit dat de bisschoppen met de idee speelden om hun kat te sturen naar de jubileumfeesten,³³⁶ en wat later zou Leo XIII er effectief bij de bisschoppen op hebben aangedrongen om de clerus te betrekken bij de festiviteiten.³³⁷ Eens de breuk echter bezegeld was, lieten de bisschoppen weten dat de clerus niet zou deelnemen, en het was een allerlaatste interventie van Vannutelli op Belgische bodem die hierbij zijn steentje had toe bijgedragen. In zijn afscheidsbrief aan kardinaal Dechamps, toonde Vannutelli zich misnoegd met het gebeurde.³³⁸ De regering had de diplomatieke relaties volgens Vannutelli afgebroken '*d'un manière que je m'abstiens de qualifier*'. '*On se sépare officiellement du Chef de L'Eglise et on fait tous les efforts possibles pour que le nom du Père commune des fidèles soit déshonoré en face du monde entier*', en daarom sprak Vannutelli de wens uit dat de gelovigen alle Te Deums ten lande links zouden laten liggen. Dechamps antwoordde per brief dat hij n.a.v. de brief van Vannutelli was teruggekomen op de beslissing om met het voltallige episcopaat deel te nemen aan de feestelijkheden, en dat hij dit al had laten weten aan koning Leopold II.³³⁹

Ook uit deze nevenkwesie blijkt hoezeer koning Leopold II begaan was met de ideologische strijd die zijn land doorkliefde. Hij had er bij Frère-Orban meermaals op aangedrongen om de partijpolitieke spanningen te bekoelen, en heel het feest in dienst te stellen van de nationale eenheid. Leopold II verkreeg zelfs van Frère-Orban de garantie dat hij en zijn voltallige regering aanwezig zouden zijn op het Te Deum in de kathedraal van Sint-Michiël en Sint-Goedele.³⁴⁰ De vraag of de clerus en de leken mochten deelnemen aan de viering, zorgde ook bij de pers voor veel beroering. *Journal de Bruxelles* was altijd van mening geweest dat de katholieken niet mochten ontbreken op de verschillende geplande manifestaties. Dit werd deze krant zwaar aangerekend door haar ultrakatholieke confraters *Bien Public* en *Courrier de Bruxelles*.

In hun optiek konden katholieken niet deelnemen '*omdat de onafhankelijkheid, de grondwet en de monarchie, de onderwerpen van het jubileum, werden miskend*'³⁴¹, en daarom zou

³³⁶ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 08/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.143 – 145.

³³⁷ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 15/07/1879. In: *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, pp.145 – 148.

³³⁸ Brief Vannutelli aan V. Dechamps, 02/07/1880. *Archief van Kardinaal Dechamps*, III C 13 nr. 5.

³³⁹ Brief V. Dechamps aan Vannutelli, 04/07/1880. *Archief van Kardinaal Dechamps*, III C 13 nr. 6.

³⁴⁰ JANSSENS (J.). *De Belgische Natie viert. De Belgische Nationale feesten 1830 – 1914*. Leuven, Universitaire Pers, 2001, p. 113.

³⁴¹ *Bien Public*, 14/08/1880.

'deelnemen gelijk staan met het legitimeren van het liberale beleid'³⁴². Het land was 'en plein Kulturkampf', en daarom werden katholieken die het zouden wagen om de vlag buiten te hangen gewaarschuwd dat zij te maken konden krijgen met de katholieke woede des volks.³⁴³ De liberale pers greep deze houding op haar beurt aan om de katholieken te betichten van vaderlandonlievendheid; een beschuldiging die in die tijd hard aankwam.

De bisschoppen bleven effectief weg van de Te Deums. Het hoogtepunt van de viering vond evenwel plaats op 16 augustus 1880 op de gezegende grond van het Oefenplein in de hoofdstad. Jules d'Anethan had vooraf in de Senaat verklaard dat de katholieke parlementsleden hier aanwezig zouden zijn, en hij benadrukte dat dit om patriottische redenen was, en dat dit zeker niet betekende dat de katholieke parlementsleden het regeringsbeleid legitimeerden. Uiteindelijk verschenen er 56 van de 88 katholieke parlementsleden op het Oefenplein, en over die 56 politici wist *Bien Public* te zeggen dat deze de katholieke geloofsgemeenschap niet vertegenwoordigden.³⁴⁴

Bijna 25 jaar na de feiten, kwam kamerlid Paul Janson nog eens terug op de houding van het katholieke kamp tijdens het jubileumjaar 1880. In de kamer waren er hevige debatten ontstaan rond de stemming van het budget voor de feesten n.a.v. het vijfenzeventigjarige bestaan van België in 1905. Deze keer waren het de socialisten die hun deelname aan de plechtigheden in beraad hielden. Janson herinnerde zijn collega-kamerleden aan de gebeurtenissen van 1880 en aan die '*betreurenswaardige houding*' van de katholieken '*die het land nog niet vergeten was*'.³⁴⁵

7. Epiloog

---

³⁴² *Bien Public*, 16/08/1880.

³⁴³ *Bien Public*, 07/07/1880.

³⁴⁴ JANSSENS (J.). *De Belgische Natie viert. De Belgische Nationale feesten 1830 – 1914*. Leuven, Universitaire Pers, 2001, p. 116.

³⁴⁵ *Discours parlementaires de Paul Janson*. Brussel, Veuve Monnom, 1906, deel 2, p. 595.

Vannutelli keerde België de rug toe op 9 juli 1880.³⁴⁶ Die dag nam hij de trein naar Parijs, maar dat betekende niet dat de nuntiatuur in Brussel er nu geheel verlaten bij lag. Aristide Rinaldini, voorheen auditeur onder Vannutelli, bleef op post en werd benoemd tot zaakwaarnemer. Er was inderdaad niets dat het Vaticaan belette om Rinaldini ter plaatse te houden als aanspreekpunt voor de clerus, en om net zoals een nuntius als observator te fungeren, maar het was wel zo dat Rinaldini geen enkel mandaat meer te vervullen had bij de regering, en dat hij niet kon buigen op de privileges en immuniteiten die geaccrediteerde diplomaten wel te beurt vielen. Dit betekende bijvoorbeeld dat het gebouw van de nuntiatuur niet meer was vrijgesteld van grondbelastingen. Van officiële contacten tussen de Belgische regering en het Vaticaan was uiteraard geen sprake meer, en deze situatie zou aanhouden tot 1884 toen de Liberale Partij de boot inging tegen een katholiek eenheidsfront. Tot dan heeft het Vaticaan de financiële inspanning die nodig was om Rinaldini als zaakwaarnemer in Brussel te houden, altijd waard gevonden. Eens er opnieuw een katholieke regering in het zadel zat, werden de diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan op een buitengewone parlementaire zitting onmiddellijk hersteld. Overigens sleutelde het kabinet Malou-Jacobs-Woeste meteen ook maar aan het onderwijs om de klok terug te draaien. Het eerste jaar werd er – als signaal ? – nog geen volwaardige nuntius naar Brussel gestuurd, en het was Rinaldini die de functie van zaakgelastigde kreeg. Met de benoeming van Domenico Ferrata in 1885 was er na vijf jaar opnieuw een nuntius gestationeerd in Brussel. Geboren in 1847 was deze Ferrata nog betrekkelijk jong, en hij had enkel ervaring als auditeur op de nuntiatuur van Parijs.³⁴⁷ Rinaldini zou nog enkele jaren dienen als auditeur onder Ferrata, en tussen 1896 en 1899 schopte hij het zelfs tot nuntius te Brussel.

De diplomatieke breuk met België zorgde aan Vaticaanse zijde voor een aantal personeelwijzigingen. Het slachtoffer van dienst was kardinaal Nina. Het is zeer waarschijnlijk dat men er hem van beschuldigde dat hij tijdens de '*échange de vues*' met België, gezondigd had tegen de vuistregel bij uitstek voor Vaticaanse staatssecretarissen die stelt dat een staatssecretaris altijd op één lijn moet staan met de paus. Nina trad af al staatssecretaris, en werd op 16 december 1880 opgevolgd door Ludovico Jacobini, en deze Jacobini was voordien secretaris van de Congregatie voor Buitengewone Kerkelijke Zaken, die zoals we hebben gezien, Nina's houding tijdens de '*échange de vues*' niet goed gezind was geweest. Het was al van 1848 geleden dat er een staatssecretaris gedwongen was geweest een stapje opzij te zetten, en na zijn ontslag werd Nina prefect van de Congregatie van het Concilie.³⁴⁸ Vannutelli werd na de breuk met België nagenoeg onmiddellijk getransfereerd naar Wenen. De functie van nuntius te Wenen was al vacant sinds 1879, en zoals d'Anethan meerdere malen aan Frère-Orban had gemeld, waren er toen al geruchten dat Vannutelli Brussel zou ruilen voor Wenen.³⁴⁹ Het valt aan te nemen dat deze geplande mutatie te maken had met de strubbelingen die er waren ontstaan tussen Vannutelli en de bisschoppen, want de vervanger van Vannutelli zou dan met een schone lei hebben kunnen beginnen. Maar zo ver is het dus niet moeten komen, en misschien was de diplomatieke breuk in dit opzicht geen slechte zaak voor het Vaticaan. De breuk stelde de bisschoppen en de Heilige Stoel in staat om elkaar terug in de armen te sluiten alsof er nooit een vuiltje aan de lucht was geweest.

In mei 1881 werd er in de pers gespeculeerd over een spoedig herstel van de diplomatieke betrekkingen tussen België en het Vaticaan. De aanleiding hiervoor was een ontmoeting die had plaatsgevonden tussen Vannutelli en Leopold II op het huwelijksfeest van prinses Stephanie en aartshertog Rudolphe van Oostenrijk in Wenen. Aan de vooravond van

³⁴⁶ *Bien Public*, 09/07/1880.

³⁴⁷ *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, deel XXXIV, pp. 377 – 380.

³⁴⁸ DE MARCHI (G.). *Le Nunciature Apostoliche dal 1800 al 1956*. Roma, Sussidi eruditi, 1957, p. 13.

³⁴⁹ Brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 18/11/1879. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 298 en brief A. d'Anethan aan Frère-Orban, 14/02/1880. In : *La Belgique et le Vatican. Op. Cit.*, deel I, p. 311.

dat huwelijk, dat overigens zou eindigen in een dubbele zelfmoord, had Vannutelli vanuit Wenen het volgende geschreven aan Jules Devaux : ' *Il est temps de faire taire les passions de parti, et de préparer peu à peu la voie d'un rapprochement avec Rome. Je ne perds pas l'espoir d'y arriver un jour . Et c'est à ce point de vue que je serais charmé de pouvoir écrire à Rome après le 10 mai : j'ai eu l'honneur d'offrir mes hommages au Roi et à la Reine; Leurs Majestés m'ont très bien reçu et m'ont dit cela et cela : j'ai encore eu l'occasion de voir ça ou là Mr Frère, qui a été envers moi fort convenable comme je l'ai été envers lui (...)* '. Het is niet bekend of Frère-Orban en Vannutelli elkaar in Wenen een blik hebben gegund, maar de reacties in de liberale pers over het feit dat Vannutelli wel degelijk een gesprek had gehad met Leopold II, wezen erop dat de wonden nog niet geheeld waren.³⁵⁰

' *O' als Leopold I kon terugkeren, zou hij het radicalisme terug in hun hol jagen* '... zo reageerde *Het Handelsblad* op de diplomatieke breuk, en indirect kreeg koning Leopold II aldus een veeg uit de pan.³⁵¹ Na de breuk had Leopold II het inderdaad verkorven in bepaalde kringen, simpelweg omdat sommigen de koning nog steeds zagen als iemand die letterlijk en figuurlijk met de scepter zwaaide. Paus Leo XIII gaf er eveneens blijk van niet erg op de hoogte te zijn van de beperkingen van de vorstelijke macht. Volgens de Italiaanse krant *Il Diritto* zou Leo XIII in de nadagen van de breuk per brief een beroep hebben gedaan op 'het hart en op de gevoelens van Zijne Majesteit' om een einde te maken aan de affronterende situatie.³⁵² Iemand die helemaal geen begrip kon opbrengen voor de modererende rol die Leopold II vanuit een delicate positie had trachten te spelen, was kardinaal Dechamps. Dit blijkt uit de persoonlijke opmerkingen die Dechamps neerpande op de sussende brieven die hij kreeg van Leopold II. De commentaar van Dechamps bij een brief van de koning van 20 juli 1883 is sprekend : ' *Nous disons : 2 + 2 = 4. Les ministres francs-maçons disent : 2 + 2 = 6. Il faudrait comme dire 2 + 2 = 5 ! pour vivre en paix ! Quand on est Roi, Il faut être Roi. Comme le veut la Constitution de ce pays* '.³⁵³

Deze woorden tonen aan dat Dechamps lak had aan het feit dat koning Leopold II, zoals de constitutie van dit land wou, binnen de uitvoerende macht een regering naast zich moest dulden, ook als deze niet katholiek was. De toekomst van het episcopaat zag er in het jaar 1880 weinig rooskleurig uit. De zaak Dumont had het vertrouwen in de bisschoppen ernstig beschadigd, en de intransigente houding van het episcopaat baarde de katholieke politici en de koning zorgen. Toch zou de zaak zich op relatief korte termijn vanzelf oplossen : kardinaal Dechamps en bisschop Gravez overleden beiden in het jaar 1883, en paus Leo XIII zag er op toe dat hun opvolgers, respectievelijk kardinaal Goossens en bisschop Belin, uit een ander vaatje zouden tappen. Zo was het episcopaat vanaf het einde van 1883 bezield met een nieuwe geest die beantwoordde aan de inzichten van Leo XIII, wat het herstel mogelijk maakte van de eensgezindheid onder de katholieken.³⁵⁴

³⁵⁰ LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, p. 65.

³⁵¹ *Het Handelsblad*, 01/07/1880.

³⁵² *L'Indépendance*, 15/07/1880.

³⁵³ Brief Leopold II aan V. Dechamps, 20/07/1883. *Archief van Kardinaal Dechamps*, II C 3, nr. 4.

³⁵⁴ VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, pp. 209 – 211.

8. Besluit

Het door Professor Rik Coolsaet gebezigde uitgangspunt dat de buitenlandse politiek de voortzetting is van de binnenlandse politiek met andere middelen, is zeker van toepassing op de diplomatieke breuk tussen België en het Vaticaan in 1880. In feite was de diplomatieke breuk met het Vaticaan een internationale uitloper van de ideologische strijd tussen liberalen en katholieken die lange tijd kenmerkend is geweest voor de Belgische politiek. Maar het zou op z'n zachtst gezegd discutabel zijn om de hierboven beschreven evenementen die aan de breuk vooraf zijn gegaan, te catalogeren als een episode in de Belgische buitenlandse politieke geschiedenis. De speciale, zeg maar unieke, natuur van de Heilige Stoel, maakt dat we onmogelijk kunnen spreken van een interstatelijk conflict. De diplomatieke breuk tussen België en het Vaticaan moet eerder gezien worden als een zeer tastbare afscheiding tussen Staat en Kerk.

Staat en Kerk hebben gedurende de negentiende eeuw een hele transformatie ondergaan, en vanzelfsprekend moesten deze veranderingen een weerslag hebben op de relatie tussen de geestelijke en wereldlijke invloedssferen. Hoewel de Belgische grondwet van 1831 voor haar tijd zeer vooruitstrevend was, werd de Kerk binnen de Staat nog een heel grote bewegingsvrijheid gegund. In theorie behoorde een gelaïciseerde samenleving dankzij de grondwet van 1831 tot de mogelijkheden, maar in praktijk was de macht van de Kerk alomtegenwoordig. Dit was zeker het geval voor het onderwijs, en als ideologieoverdragende instelling zou het onderwijs zich dan ook ontpoppen tot de spil van het treffen tussen Staat en Kerk. Maar voor het zo ver was, moest het politieke liberalisme nog tot wasdom komen. Na 1839 was de coalitie tussen katholieken en liberalen geen absolute noodzaak meer voor het voortbestaan van de natie, maar toch zou de geest van het unionisme de nationale politiek nog tot een stuk in de tweede helft van de negentiende eeuw blijven beïnvloeden. Het Liberale Congres van 1846 en een eerste homogeen liberale kabinet tussen 1847 en 1852 betekenden een belangrijke stap in de ontvoogding van het liberale politieke denken, maar er kon pas echt werk worden gemaakt van een secularisatiepolitiek tijdens het lange liberale bewind tussen 1857 en 1870. In deze periode stond een nieuwe generatie liberale politici op, en maakte het unionisme definitief plaats voor de partijstrijd tussen liberalen en katholieken.

Terwijl in België de liberale Staat in opmars was, kreeg het pausdom in de Laars van Europa te maken met het liberaal-nationalistische Italiaanse unificatiestreven. Van oudsher oefenden de pausen wereldlijk gezag uit over grote delen van Italië, en mochten zij zich beroepen op hun titel als staatshoofd van de Pauselijke Staten. Onder het pontificaat van paus Pius IX (1846 – 1878) kwam hier verandering in. Tijdens het revolutiejaar 1848 kon Pius IX ternauwernood gered worden dankzij een Franse interventie, en in 1861 zag de paus zijn grondgebied gedecimeerd worden tot de streek rond Rome. Pius IX maakte een anti-liberale evolutie door, en stelde zich argwanend op tegenover grondwettelijke regimes en het liberale laïciseringsstreven. Dat de Kerk zich onder leiding van Pius IX vijandelijk opstelde tegen de op liberale leest geschoeide Staat, mocht vooral blijken uit de in 1864 verschenen encycliek *Quanta Cura* en haar appendix de *Syllabus errorum*, waarin de paus o.a het liberalisme scherp veroordeelde.

Het jaar 1870 was in vele opzichten een belangrijk jaar. In België werden de liberalen naar de oppositie verwezen, en trad er een liberaal-katholieke regering aan die er ook wat betreft de verhouding Kerk-Staat, een zeer gematigde koers op nahield. Belangrijker waren evenwel de ontwikkelingen elders in Europa. Vooral vanaf 1861 had Pius IX zich halsstarrig vastgeklampt aan zijn spirituele macht als kerkvader, en dit mondde in 1870 uit in het eerste Vaticaans Concilie waar o.a op 18 juli de pauselijke onfeilbaarheid werd afgekondigd. Nauwelijks twee maanden later werden de Kerkelijke Staat en de stad Rome overrompeld door de Italiaanse revolutionairen, en werd paus Pius IX de facto ontdaan van zijn wereldlijke macht. De paus trok zich terug in het Vaticaan, weigerde elk contact met de Italiaanse Staat, en zou zich tot aan zijn dood in 1878 niet neerleggen bij de feitelijke situatie. De gebeurtenissen in Rome kenden een grote weerklank in heel Europa en dus ook in België : het ultramontanisme kreeg nieuwe vleugels en zette zich radicaal af tegen alles wat te maken had met het liberalisme. De publicatie van de *Syllabus* in 1864 en het Vaticaans Concilie van 1870, versterkten het vijandbeeld dat de liberalen hadden van de Kerk, waardoor naast het anti-klerikalisme nu ook het anti-papisme zijn intrede deed binnen de Liberale Partij. Het kwam dus tot een groeiende polarisatie tussen klerikalen en liberalen, en daar was de 'politiek der voorzichtigheid' van de liberaal-katholieke regeringen in de periode 1870 – 1878 niet tegen opgewassen. Op 11 juni 1878 boekten de liberalen, die de onderlinge geschillen tussen doctrinairen en progressieven even terzijde hadden kunnen schuiven, een forse verkiezingsoverwinning. Tot spijt van wie het benijdde stond het vast dat de nieuwe liberale regering onder Frère-Orban werk zou maken van de laïcisering van het onderwijs.

Uiteraard had de evolutie die het pausdom had doorgemaakt tijdens het pontificaat van paus Pius IX, gevolgen voor de pauselijke diplomatie en voor de diplomatieke betrekkingen tussen België en het Vaticaan. De diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan waren trouwens al vanaf de eerste contacten in 1832 een controversieel thema binnen de Belgische politiek. Ook toen het wereldlijke gezag van de paus nog onaangetast was, waren er al vragen gerezen over de wenselijkheid van het onderhouden van diplomatieke banden met de Heilige Stoel. Liberale en katholieke politici zagen deze diplomatieke banden in tegenspraak met de grondwettelijke scheiding tussen Staat en Kerk, terwijl de Belgische bisschoppen zich eveneens in hun onafhankelijkheid bedreigd voelden door de komst van een pauselijke gezant naar Brussel. Niettemin kon Leopold I zijn zin doordrijven, en hij zou zich dan ook tot aan zijn dood in 1865 opwerpen als de patroon van de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel. De Belgische legatie bij de Heilige Stoel verwaterde al snel tot een veredelde observatiepost, en het Vaticaan stelde zich zelfs, getuige het Leclercq-incident in 1847, kieskeurig op betreffende de personen die de Belgische regering afvaardigde om zich te laten vertegenwoordigen bij de Heilige Stoel. De quasi nutteloosheid voor het land van de legatie bij de Heilige Stoel, stond in scherp contrast met het belang van de nuntiatuur in Brussel voor de Heilige Stoel. Omdat de Belgische grondwet van 1831 behalve modern ook zeer voordelig was voor de Kerk, groeide de nuntiatuur in Brussel uit tot één van de speerpunten van de pauselijke diplomatie. Het Vaticaan zond dan ook zwaargewichten, waaronder de latere paus Leo XIII, als nuntius naar België. Toen de wereldlijke macht van de paus meer en meer onder druk kwam te staan, werd er een belangrijke rol weggelegd voor de nuntiatoren over heel Europa om het pausdom een meer transnationaal karakter te bezorgen. Vanaf de jaren '60 van de negentiende eeuw groeide de nuntiatuur in Brussel uit tot een verlengstuk van de pauselijke ultramontaanse politiek. Een nuntius als Cattani (1867 – 1875) ontpopte zich tot de absolute coördinator van de ultramontaanse actie in België, en hij had zelfs de allures van agitator. Het valt dan ook niet te verbazen dat de nuntiatuur in Brussel een doorn in het oog werd van de liberalen.

Vanuit juridisch oogpunt waren de diplomatieke banden met de Heilige Stoel sinds het einde van de wereldlijke macht van het pausdom nog moeilijk te rechtvaardigen, maar het was vooral de bitsigheid van de clerico-liberale strijd waardoor vele liberalen van op de oppositiebanken het einde der diplomatieke betrekkingen gepropageerd hadden. Toen Frère-Orban in juni 1878 aan de macht kwam, was het dan ook voor velen al een uitgemaakte zaak dat dit het einde was van de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel. Enerzijds waren er de katholieken die Frère-Orban voor geen haar vertrouwden, maar anderzijds waren er ook radicaal-liberalen zoals Paul Janson die eindelijk komaf dachten te kunnen maken met deze '*dérision*'. Nu wil het toeval dat er enkele maanden voordien met Leo XIII een nieuwe paus was aangetreden, en het lijkt erop dat Frère-Orban eerst de kat uit de boom wilde kijken. In de hoedanigheid van minister van Buitenlandse Zaken ondernam hij in eerste instantie geen enkele stap m.b.t de Heilige Stoel. In het Vaticaan wist men dankzij nuntius Vannutelli zeer goed dat de diplomatieke betrekkingen met België aan een zijden draadje hingen, en men begreep dat er gehandeld moest worden. Leo XIII begon, ook bij monde van zijn staatssecretaris, aan een charmeoffensief t.o.v de nieuwe Belgische regering waarbij hij zich meerdere malen heel nadrukkelijk positief uitsprak over de Belgische grondwet. Aldus gaf hij te kennen zeer goed op de hoogte te zijn van de liberale grieven t.o.v de Heilige Stoel die zich gedurende het pontificaat van zijn voorganger Pius IX opeengehoopt hadden. Er klonk wel een valse noot toen de Vaticaanse staatssecretaris, kardinaal Nina, in september 1878 een al te enthousiast felicitatietelegram had opgestuurd naar de ultramontaanse krant *Bien Public*, maar dat het Leo XIII menens was, bleek uit de pauselijke toespraak op 22 februari 1879 waarin hij een lans brak voor de Belgische grondwet, en het radicale ultramontanisme bijna expliciet veroordeelde. Het feit dat de nieuwe paus de Belgische grondwet onderschreef, en de liberale Staat niet haaks zag staan op de belangen van de Kerk verraste velen, en het was in deze omstandigheden dat Frère-Orban met succes naar het parlement trok om, bij wijze van de jaarlijkse stemming van het budget voor de Belgische diplomatieke posten in het buitenland, als het ware een mandaat te vragen om door te gaan met de zgn. '*échange de vues*' met het Vaticaan.

Frère-Orban was duidelijk over zijn bedoelingen : de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel konden alleen in stand worden gehouden als het land daar enig voordeel uit wist te halen, en dit was zeker niet het geval als de nuntiatuur in Brussel zoals ten tijde van Pius IX een bolwerk van ultramontaans verzet zou zijn. Daarenboven dienden er zich geladen tijden aan, want de liberale regering werkte aan een nieuwe schoolwet die, zoals dat hoort in een moderne liberale Staat, een neutraal lager onderwijs beoogde. De herderlijke brief van 7 december 1878 had doen vermoeden dat de clerus zich onder leiding van de bisschoppen hevig zou verzetten tegen de onderwijsplannen van de regering, en Frère-Orban was door de recente pauselijke uitspraken in de hoop gesterkt dat de paus zijn invloed zou aanwenden om de weerstand van de Belgische clerus te matigen. De mening van Leo XIII over de nieuwe onderwijswet, de wet Van Humbeeck, was daarbij niet van tel; Frère-Orban wilde enkel dat de kerkvader zijn volgelingen tot de orde zou roepen.

Er was slechts één precedent in de geschiedenis van de Belgisch-Vaticaanse betrekkingen waarbij de Belgische regering om een pauselijke interventie had gevraagd. In 1850 had de liberale regering Rogier (1847 – 1850) dit al eens geprobeerd i.v.m haar plannen m.b.t. het secundair onderwijs, maar dit was uitgedraaid op een sisser, temeer omdat het Vaticaan er blijkbaar via informele kanalen een tweede discours op nahield. Waarschijnlijk dacht Frère-Orban terug aan deze onverkwikkelijke episode, die hij als lid van de regering Rogier van nabij had kunnen volgen, toen hij begin 1879, na het weliswaar positieve resultaat van de eerste fase van de '*échange de vues*', aan een nieuwe ronde begon.

Frère-Orban wist goed dat hij zich op een onzeker pad begaf, en hij heeft er dan ook nooit een geheim van gemaakt dat de diplomatieke betrekkingen in een handomdraai opgeblazen konden worden, indien de '*échange de vues*' niet naar wens zou verlopen. Ook toen hij op 26 februari 1879 naar aanleiding van een wederom agressieve herderlijke brief van 31 januari 1879 om een pauselijke optreden vroeg, zette hij zijn vraag, die hij via kardinaal Nina en nuntius Vannutelli tot de paus richtte, kracht bij door hen te wijzen op eventuele gevolgen voor de diplomatieke relaties tussen België het Vaticaan. Terwijl uit de diplomatieke correspondentie blijkt dat Vannutelli en vooral kardinaal Nina al bijna even afkerig stonden tegenover de wet Van Humbeeck als het episcopaat, bereikte Frère-Orban het gewenste resultaat : medio maart droeg paus Leo XIII Vannutelli op om kardinaal Dechamps duidelijk te maken dat er voorlopig geen vervolg moest komen op de herderlijke brief, en dat hij zijn toon moest matigen. De Vaticaanse diplomatie zat in de tang tussen haar eigen basis en de dreigementen van Frère-Orban, en het Vaticaanse onbehagen nam nog toe toen al snel bleek dat de *démarche* van de paus zoals nochtans gevraagd was, niet geheim bleef.

Ondanks de pauselijke *démarche*, verbeterde het klimaat in België niet, integendeel. Naarmate de dag naderde waarop de wet Van Humbeeck gestemd zou worden, verhevigde het katholieke verzet, en Frère-Orban maakte zich zorgen over wat er komen ging na de stemming. Het episcopaat deed er alles aan om het neutrale officiële onderwijs te dwarsbomen, o.a door een parallel katholiek onderwijsnet uit te bouwen, maar Frère-Orban had graag gezien dat de clerus, zoals Artikel 4 van de nieuwe onderwijswet voorschreef, zou instaan voor het godsdienstonderricht in het officieel lager onderwijs. Een dag na stemming in de Kamer, op 12 juni 1879, werd er geheel onverwacht een herderlijke brief gepubliceerd die uitermate polemisch was. Er werden zelfs instructies voor de clerus in het vooruitzicht gesteld om het voor gelovigen onmogelijk te maken zich in te laten met het neutrale onderwijs. Frère-Orban was woedend en vroeg het Vaticaan om een verklaring. Nina en Vannutelli vielen uit de lucht, maar later zou blijken dat de bisschoppen het Vaticaan voor voldongen feiten hadden geplaatst. Het was een gewoonte geworden dat paus Leo XIII ingreep wanneer de '*échange de vues*' in gevaarlijk vaarwater terecht kwamen. De paus liet weten bereid te zijn om de bisschoppen er toe te bewegen om hun onverzoenlijke houding tegenover het officiële onderwijs af te zwakken, maar de uitkomst van deze *démarche* zou onomstotelijk aantonen dat het Vaticaan wel degelijk met een autoriteitscrisis te kampen had : het Vaticaan kreeg geen vat op het episcopaat, en daarbij moest de nuntius zelfs ondervinden dat hij als lucht was voor de bisschoppen. In september 1879 kwam het episcopaat met instructies aan de clerus waarin o.a. gesteld werd dat gelovigen zelfs de sacramenten geweigerd konden worden indien zij wat te maken hadden met het officieel onderwijs. Dit was niet wat de paus gewenst had. Frère-Orban begreep dat er onenigheid was tussen het episcopaat en de paus, en hij maakte de volgende afweging : indien de paus er niet in geslaagd was om de bisschoppen in te tomen, kon hij toch tenminste aan de bevolking duidelijk maken dat zelfs de paus verveeld zat met de houding van de bisschoppen. In deze omstandigheden trok Frère-Orban op 17 november 1879 naar de Kamer, alwaar hij met de diplomatieke correspondentie in de hand kon aantonen dat het episcopaat niet op één lijn stond met de Heilige Stoel. Hiermee raakte Frère-Orban een gevoelige snaar in het Vaticaan, want laat de eenheid der geloofsgemeenschap nu juist één van de heiligste huisjes van de Kerk zijn. Enkele dagen voor zijn optreden in de Kamer kreeg Frère-Orban een brief van Nina waarin de kardinaal op flagrante wijze een bocht van 180° graden maakte, en aldus afbreuk deed aan alle, eerder tijdens de '*échange de vues*' geformuleerde uitspraken. Frère-Orban reageerde onmiddellijk per telegram : deze brief moest worden ingetrokken, zoniet was dit het einde der diplomatieke betrekkingen... Nina bond in en vroeg Frère-Orban om de beruchte brief van 11 november 1879 als onbestaande te beschouwen.

Midden november 1879 brak er een nieuwe fase aan in de '*échange de vues*'. Terwijl er voorlopig geen nieuwe stappen werden ondernomen door Frère-Orban, was de nationale en internationale pers in de ban geraakt van de vraag of er nu een '*désaccord*' was (geweest) tussen de Heilige Stoel en de Belgische bisschoppen, of niet. Van een serene gedachtenwisseling kon er nu geen sprake meer zijn. In het Vaticaan bezon men zich over de netelige situatie waarin men was verzeild geraakt, en het is in deze periode dat de ultramontaanse entourage van de paus greep kreeg op de Vaticaanse besluitvorming. Veruit de meeste kardinalen binnen de Romeinse Curie waren nog doordrongen van het gedachtegoed van Pius IX, en nu richtten zij hun pijlen op kardinaal Nina, want bepaalde uitlatingen in de loop van de '*échange de vues*', bijvoorbeeld de uitspraak dat hij het karakter van de bisschoppelijke instructies betreunde, werden hem zwaar aangerekend. In samenspraak met de nuntius plande het Vaticaan een nieuwe aanpak, maar men wachtte wijselijk de jaarlijkse stemming in de Kamer af over het behoud van de diplomatieke post bij de Heilige Stoel.

Op 9 maart 1880 werd de legatie bij de Heilige Stoel met een jaar verlengd, en begin april nam Frère-Orban de draad weer op : hij zag de klerikale agitatie in zijn land opnieuw hand over hand toenemen, en hij wilde duidelijkheid over de positie van de paus omdat de katholieke oppositie zich, zeker van haar stuk, beriep op de volledige steun van de paus. Juist op dat moment pakte de katholieke pers uit met een brief van Leo XIII aan kardinaal Dechamps, en het leek er sterk op dat het hier om een georchestreerde actie ging die het '*désaccord*' voorgoed moest weerleggen. Frère-Orban wachtte nu met nog meer ongeduld op een statement van kardinaal Nina, en deze kwam er op 3 mei 1880. Met deze brief, die zoals later zou blijken het werk was van haviken binnen de Curie en niet van de gewraakte kardinaal Nina, werd Frère-Orban onzacht geconfronteerd met de bocht die het Vaticaan de laatste maanden had gemaakt, al was de houding van de Heilige Stoel volgens de brief zelfs altijd dezelfde geweest. Frère-Orban had de deur nu heel hard kunnen dichtslaan, maar opnieuw gaf hij het Vaticaan een kans om het tij nog te keren, zij het dan dat de Heilige Stoel nu snel en doortastend moest reageren. Frère-Orban was onder zware druk komen te staan van de liberale pers die genoeg bewijzen zag om de Heilige Stoel te betichten van dubbel spel, en het gespannen klimaat werd nog verzaard door de schandaalsfeer die was ontstaan door de zaak Dumont, waarbij de afgezette bisschop van Doornik vertrouwelijke documenten wereldkundig maakte die het episcopaat en de Heilige Stoel in een kwaad daglicht stelden. Er waren parlementsverkiezingen in aantocht, en het plan van Frère-Orban om aan de kiezer te laten zien dat de acties van de bisschoppen tegen de regering niet werden goedgekeurd door de Heilige Stoel, werd nu gefnuikt door de Heilige Stoel zelf. Voor de verkiezingen van 8 juni 1880 kwam er geen antwoord uit Rome, en Frère-Orban kon het zich vooral ten overstaan van de radicale vleugel van de Liberale Partij niet permitteren om zo met zich te laten sollen door de Heilige Stoel, en daarom gaf hij op 5 juni 1880 een krachtig signaal door de Belgische legatie terug te trekken. Nina klaagde dat er wel degelijk een antwoord op komt was, maar niet ten onrechte had Frère-Orban zich niet van de indruk kunnen ontdoen dat het Vaticaan doelbewust had gewacht tot na de verkiezingen. Er was nog geen sprake van een diplomatieke breuk, maar de situatie was nu uiterst precair. Frère-Orban vroeg tevergeefs nog om een krachtig optreden van de paus om het episcopaat te overhalen om hun instructies aan de clerus betreffende het onderwijs af te zwakken, en er volgden nog twee brieven vanuit het Vaticaan waaruit nog eens mocht blijken dat het Vaticaan definitief een andere weg had gekozen. Tot opluchting van de liberalen, en tot consternatie van de katholieken, verbrak België dan uiteindelijk op 28 juni 1880 haar diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel.

Frère-Orban heeft gedurende de hele '*échange de vues*' een grote bekwaamheid als staatsman tentoongespreid, al moest hij eind juni 1880 concluderen dat de hoop op een toenadering tussen de Kerk en de moderne Staat, tevergeefs was geweest. Frère-Orban had dus meer in gedachten gehad toen hij bij zijn aantreden in 1878, tegen het liberale ideaalbeeld in, geen einde maakte aan de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel. Alleen al de frequentie waarmee hij met d'Anethan correspondeerde, en ook de lengte van zijn brieven, geven aan dat de politicus Frère-Orban in de periode 1878 –'80 zeer veel belang heeft gehecht aan de '*échange de vues*'. Als liberaal in hart en nieren scheen hij zelfs voldoening te halen uit het schrijven van ellenlange brieven aan kardinaal Nina, waarin hij de liberale grieven tegenover de Heilige Stoel en de Kerk uit de doeken deed, en het moet gezegd dat hij hierbij blijk gaf van een groot historisch besef.

De '*échange de vues*' was letterlijk een gedachtenwisseling tussen een moderne Staat in opbouw, en een Kerk die onder paus Leo XIII een transitie moest ondergaan. De ruiterlijke onderwerping van paus Leo XIII aan de Belgische constitutie, en Leo XIII's interventie in de liberaal-katholieke twist mogen gezien worden als concrete resultaten van deze gedachtenwisseling, maar de daarop volgende fase waarin het neutraal onderwijs centraal stond, zou meteen ook de grenzen van de verzoening van de Kerk met de moderne Staat bloot leggen. In 1879 was het voor alle katholieken nog te vroeg voor een neutraal onderwijs. De aanvankelijke welwillendheid van de Heilige Stoel om het neutraal onderwijs dan toch tenminste te gedogen, werd in de kiem gesmoord door een kleine maar invloedrijke groep ultramontanen in België en het Vaticaan. Dat het Belgische episcopaat het zo hard speelde, en het daarbij zelfs beter meende te weten dan Leo XIII, had alles te maken met de angst die in de hoofden van de bisschoppen speelde door de druppelsgewijze overgang naar een gelaïciseerde Staat. Het onderwijs was een voornaam actieterrein van de clerus, en nu zagen zij ook hier hun invloed bedreigd. De Belgische bisschoppen hebben zich ook altijd gesterkt gevoeld door de vaak even intransigente leden van de Romeinse Curie, die zich konden laten gelden via informele kanalen. Gedurende de hele duur van de '*échange de vues*' werd er door de ultramontaanse opinie aan weerszijden van de Alpen met mist gespuid over de pauselijke politiek. Of de paus hier zijn fiat voor gaf of niet, in ieder geval stelde het dubbelzinnige taalgebruik de paus in staat zijn rol als spirituele leider van alle gelovigen te blijven spelen.

Frère-Orban wist dat hij te maken had met een eigenaardige onderhandelingspartner, en om zijn doelstellingen te bereiken volgde hij, in tegenstelling tot het Vaticaan, een duidelijke lijn : indien er geen gevolg werd gegeven aan zijn eisen, zou er een einde worden gesteld aan de diplomatieke betrekkingen. Na de breuk werd Frère-Orban door sommigen verweten dat hij in 1879 de beruchte brief van 11 november genegeerd heeft nadat deze was teruggetrokken, maar hieruit bleek hoezeer hij zich enkel wenste te baseren op de officiële diplomatieke correspondentie. Het incident van de brief van 11 november 1879 zou trouwens ook aantonen, voor zover dat nodig was, dat Frère-Orban het behoud van de diplomatieke banden met de Heilige Stoel echt een kans wilde geven. Het was dus zeker niet het geval dat Frère-Orban steeds op een voorwendsel heeft gewacht. Toen het gedurende de eerste maanden van 1880 duidelijk werd dat de houding van het Vaticaan niet meer dezelfde was als voorheen, had Frère-Orban dankzij d'Anethan wel weet van de negatieve invloed die uitging van sommige Curieleden op de Vaticaanse diplomatie, maar hem interesseerde enkel de officiële verklaringen die hem vanuit het staatssecretariaat bereikten. Toen men dan vanaf de brief van 3 mei 1880 mocht vermoeden dat de intransigente kardinalen de bovenhand hadden gekregen, duurde het niet lang vooraleer Frère-Orban zonder enige aarzeling de banden met het Vaticaan verbrak op 28 juni 1880.

Electoraal overwegingen deden Frère-Orban op 5 juni 1880 ertoe besluiten om de Belgische legatie terug te trekken, maar deze waren van geen tel meer toen hij op 28 juni 1880 de diplomatieke breuk afkondigde. Bij deze beslissing speelden enkel zijn politieke eer en geloofwaardigheid. De diplomatieke documenten toonden onmiskenbaar aan dat het Vaticaan een bocht had gemaakt, en zelfs t.o.v zijn eigen doctrinaire vleugel van de Liberale Partij, kon Frère-Orban het niet meer maken om nog door te gaan. De zaak Dumont heeft onrechtstreeks een rol gespeeld. Ze brak los op het moment dat Frère-Orban serieuze inconsistenties begon te zien in de diplomatieke correspondentie, en aldus heeft ze de vraagtekens die begonnen te rijzen over de oprechtheid van de Heilige Stoel, nog vergroot. Het grote belang van de zaak Dumont was evenwel dat ze Frère-Orban's onderhandelingspartners voor het grote publiek in diskrediet had gebracht. Dat Frère-Orban er volgens de katholieke pers door de diplomatieke breuk opnieuw blijk van had gegeven dat hij een maçonnieke agenda volgde, mag gezien worden als een overijlde poging om de ware gronden van de breuk te verdoezelen. Frère-Orban hield er niet van wanneer men zijn laïciseringspolitiek versleet voor anti-klerikaal en anti-religieus. Zeker in vergelijking met de huidige normen, was de wet Van Humbeeck zeer billijk te noemen voor de Kerk. Voor Frère-Orban konden Staat en Kerk heus parallel van elkaar operen, maar dan moest de Kerk zich wel adapteren aan de moderne Staat, en m.b.t het neutraal onderwijs had de Kerk daartoe in 1879 een enorme kans gemist.

De twee diplomaten die België vertegenwoordigden bij de Heilige Stoel in de periode 1878 –'80, de gevolmachtigd minister Auguste d'Anethan en de zaakgelastigde George Reusens, mogen we met zekerheid in liberaal-katholieke hoek plaatsen. Of ze het er nu mee eens waren of niet, zij dienden mee te werken aan de liberale politiek jegens het Vaticaan, en men kan stellen dat zij zich over het algemeen goed van hun taak gekweten hebben. Reusens nam het eerste deel van de '*échange de vues*' voor zijn rekening, en hij gaf meer te kennen zich ook als mens te hebben bekommerd om het behoud van de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel, maar het was dan ook in deze fase dat Frère-Orban het behoud van de legatie nog in beraad hield. D'Anethan kon zich afstandelijker opstellen, maar we mogen aannemen dat hij, vooraleer hij in april 1879 afreisde naar Rome om het weer over te nemen van Reusens, na één of meerdere persoonlijke ontmoetingen met Frère-Orban, goed doordrongen was van de doelstellingen en verwachtingen van de regering. Daarenboven lijkt het erop dat hij er, waarschijnlijk omwille van zijn hogere graad, beter dan Reusens in lukte om via allerlei informele ontmoetingen meer inside-information te bekomen over het Vaticaan.

Leopold II heeft zich gedurende de '*échange de vues*' met het Vaticaan niet afzijdig gehouden, al is hij hier niet te buiten gegaan aan zijn koninklijke prerogatieven. Net zoals koning Leopold I, was Leopold II bekommerd om de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel, maar terwijl zijn vader dit eerder was in een geest van conformisme en conservatisme, was het Leopold II vooral te doen om de politieke en religieuze stabiliteit van zijn land. Hij informeerde geregeld bij zijn minister van Buitenlandse Zaken naar een stand van zaken, en hij toonde zich bijvoorbeeld uitermate tevreden toen Frère-Orban op 19 maart 1879 met succes in de Kamer gepleit had voor het behoud van de Belgische legatie bij de Heilige Stoel. Gebruik makend van zijn status als koning, intervenieerde hij op meer dwingende wijze bij paus Leo XIII. Leopold II was er dan ook van overtuigd dat het probleem bij de Belgische bisschoppen lag, en hij zou de paus meerdere malen wijzen op de gevaren van zijn ultramontaanse entourage, o.m door eind 1879 een geheime missie naar Rome op touw te zetten.

Tenslotte moeten we de zaken ook eens bekijken vanuit het perspectief van het Vaticaan. Niet het Vaticaan, maar wel Frère-Orban heeft steeds de agenda bepaald van de '*échange de vues*', en het valt te betwijfelen of men in het Vaticaan blij was met dit nieuwe rollenpatroon binnen de Belgisch-Vaticaanse betrekkingen. Hoe dan ook zou het duren tot november 1879 vooraleer het Vaticaan zou trachten zich uit deze positie te manoeuvreren. Hoe is de Vaticaanse diplomatie in deze positie verzeild geraakt? Enerzijds zou dit het gevolg kunnen zijn geweest van de herhaaldelijke dreigementen van Frère-Orban, maar anderzijds zou het ook kunnen dat paus Leo XIII midden november 1879 geconfronteerd werd met de grenzen van de verzoenende houding waarmee hij zijn pontificaat had aangevat. Leo XIII keurde de nieuwe onderwijswet zeker niet goed, maar in de lijn van de scheiding tussen Staat en Kerk, was hij van mening dat de officiële scholen gedoogd konden worden terwijl de Kerk haar aandacht vestigde op de uitbouw en ondersteuning van een katholiek onderwijswet. De Heilige Stoel verwachtte dat het episcopaat zich zou schikken naar de wensen van de paus, maar toen bleek dat dit hoegenaamd niet het geval zou zijn, kwam het ongewild in een krachtmeting terecht met de Belgische bisschoppen. Er is zeker sprake geweest van een '*désaccord*', maar terwijl bijvoorbeeld een Frère-Orban het zich kon permitteren om niet altijd op één lijn te staan met de radicale liberalen, kon de paus dit niet dulden, en zeker niet omdat de pers ruchtbaarheid gaf aan het '*désaccord*'. Daarom krabbelde de paus terug, en de Vaticaanse diplomatie begon er nu de nadruk op te leggen dat er nooit een '*désaccord*' was geweest. Men deed dit door er stevast op te wijzen dat de paus en de bisschoppen op doctrinair vlak geen millimeter van elkaar afweken. Deze uitleg bleef dus nogal vaag, maar als spiritueel leider kon de paus zich veel veroorloven. Door hun natuur behoorde het trouwens tot de tactieken van de hoge clerus om steeds te spreken 'voor de goede verstaanders', en dit leidde vaak tot zenuwachtigheid en irritaties bij de liberalen.

Wanneer de Heilige Stoel ontkende dat er ooit onenigheid was geweest met de bisschoppen, diende het dus automatisch ook te ontkennen ooit een bocht te hebben gemaakt, hoewel de diplomatieke documenten hier al te duidelijk over zijn. Het dagelijkse bestuur over het buitenlandse beleid van de Heilige Stoel lag bij de staatssecretaris van het Vaticaan, kardinaal Nina, en deze werd dan ook geacht om geheel volgens de pauselijke lijn te handelen. Vanaf zijn aantreden in augustus 1878 was kardinaal Nina de voornaamste vaandeldrager van de gematigde en verzoeningsgezinde houding van Leo XIII, en hoewel hij minder gematigd was dan de paus, getuige o.a zijn felicitatietelegram aan *Bien Public* en zijn eerste reactie op het wetsontwerp van de nieuwe onderwijswet, was kardinaal Nina degene die het gelag moest betalen voor de benarde positie waarin de Vaticaanse diplomatie in november 1879 was beland. Hij werd op een zijspoor geplaatst, en het roer werd overgenomen door een aantal extremistische kardinalen, met de gekende, fatale gevolgen van dien. Door zijn ontslag als staatssecretaris in augustus 1880, werd de paus verder buiten schot geplaatst.

Welke rol heeft de nuntius in dit alles gespeeld? Vannutelli was niet de strateeg achter de Vaticaanse diplomatie, maar hij reikte er wel de bouwstenen voor aan. Zijn verslagen schiepen een realistisch beeld over de toestand in België, maar het was dan nog de vraag hoe deze rapporten geïnterpreteerd werden in het Vaticaan. De nuntius heeft zeker zijn steentje bijgedragen tot de pauselijke interventie ten bate van de liberaal-katholieken, met wie hij een goede band had, en ook heeft hij de pauselijke politiek t.a.v het Belgisch onderwijs in positieve zin kunnen sturen. Als geen ander heeft Vannutelli de episcopale onwil om zich te schikken naar de wensen van de paus mogen ondervinden, en zo gaapte er vanaf de tweede helft van het jaar 1879 een diepe kloof tussen de pauselijke gezant en de Belgische bisschoppen.

Wanneer en hoe Vannutelli precies weet kreeg van de strubbelingen binnen de Curie is niet te zeggen, maar in de maand november van het jaar 1879 heeft de nuntius even *cavalier seul* moeten spelen om het behoud van de diplomatieke betrekkingen met België te verzekeren. Door te hebben geweigerd de brief van 22 november 1879 die ondertekend was door Nina, over te maken aan Frère-Orban, ging Vannutelli als nuntius zijn boekje te buiten, maar hij had dit gedaan omdat hij als diplomaat zeer goed had aangevoeld dat deze brief de doodsteek zou zijn geweest voor de diplomatieke betrekkingen met België. Vannutelli had altijd de indruk gewekt dat hij de visie van de nieuwe paus begreep en onderschreef, maar dan moet er een moment zijn gekomen waarop Vannutelli begon te beseffen dat er een koerswijziging had plaatsgevonden in het staatssecretariaat, en dat hij hier als nuntius niet meer tegen opgewassen was. Daar Vannutelli in april 1880 naar Rome was geroepen, was hij nog niet eens op post toen de brief van 3 mei 1880, die het Vaticaan op kruissnelheid deed afstevenen op een diplomatieke breuk, Frère-Orban bereikte. Ook de daarop volgende brieven die Vannutelli diende over te maken aan Frère-Orban, moeten de nuntius pessimistisch gestemd hebben over de toekomst van de betrekkingen met België. Gedurende de '*échange de vues*' met België is Vannutelli dus onder druk van de ultramontaanse opinie geëvolueerd van een voluntaristisch en positief ingestelde nuntius, tot een volgzame waterdrager van een diplomatieke lijn die niet meer de zijne was.

De diplomatieke breuk tussen België en het Vaticaan betekende een significante breuk tussen Staat en Kerk, ondanks het feit dat de diplomatieke relaties slechts vier luttele jaren onbestaande zijn geweest. Markant genoeg was deze totale breuk er gekomen omdat de Kerk nog niet rijp genoeg bleek te zijn om via overleg met de moderne Staat tot een billijke scheiding te komen.

9. Bibliografie

Archieven

Archief van de nuntiatuur in Brussel, KADOC Leuven.
Archief van het Staatssecretariaat, KADOC Leuven.
Archief van kardinaal Dechamps, Archief van het Aartsbisdom Mechelen.

Periodieken

- *Journal de Bruxelles*
- *Bien Public*
- *Courrier de Bruxelles*
- *Gazette de Liège*
- *Het Handelsblad*
- *L'Écho du Parlement*
- *L'Étoile Belge*
- *L'Indépendance Belge*
- *La Flandre Libérale*
- *La Bombe*

Inventarissen

ART (J.). *Quelques fonds d'archives du pontificat de Léon XIII rapportant à l'histoire de la Belgique (1878-1903)*. Bulletin de l'Institute Historique de Rome, L (1980), pp. 473-491.

BOUMANS (R.). *Inventaire des papiers de H. J. W. Frère-Orban*. Brussel, Archives générales du Royaume, 1958, 88 p.

HALKIN (L.) en VANDER VEEGHDE (D.). *Les sources de l'histoire de Belgique aux archives et à la bibliothèque vaticane. Etat des collections et répertoire bibliographique*. Brussel-Rome, 1951.

SANTY (Filip). *België in het Vaticaan : nuntiatuur te Brussel, 1875-1904. Regestenlijst*. Brussel, Belgisch historisch instituut te Rome, 1989, 490 p.

VAN DER STEEN (Wivina). *België in het Vaticaans Archief : Staatssecretariaat Rubriek 256, 1878-1903*. Brussel, Belgisch historisch instituut te Rome, 1989, 387 p.

Gepubliceerde bronnen / Bronnenpublicaties

Discours parlementaires de Paul Janson. Brussel, Veuve Monnom, 1905, deel 1.

Discours parlementaires de Paul Janson. Brussel, Veuve Monnom, 1906, deel 2.

La Belgique et le Vatican. Documents et travaux législatifs concernant la rupture des relations diplomatiques entre le gouvernement belge et le Saint-Siège. Brussel, Bruylant-Christophe et Cie, 1880-1881, 3 vol.

Pasinomie. Règne de Léopold II, Tome XV, 1880, Brussel, Bruylant-Christophe et Cie.

Repertoria en naslagwerken

Biographie Nationale, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Cultuur en Schone Kunsten, Brussel.

DELZENNE (Y.) & HOUYOUX (J) (eds.). *Le nouveau dictionnaire des belges. De 1830 à nos jours.* Le Cri Edition, Bruxelles, 1998, 2 dln.

Dizionario Biografico degli Italiani. Roma, Istituto della Encyclopedia Italiana, 1965 - ...

Dizionario enciclopedico italiano. Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1974, 13 dln.

Deutsche Biografische Enzyklopädie, München, K. G. Saur, 1996, 13 dln.

Nouvelle Biographie Nationale, Brussel, Académie Royale de Belgique, 1990, 5 dln.

Staatslexicon, Freiburg, Herder, 1989, 5 dln.

Storia d'Italia. Cronologia 1815 – 1990. Novara, DeAgostini, 1991, 831 p.

Secundaire bronnen

ASCHERON (Neal). *De koning nu : de biografie van Leopold II*. Antwerpen, Manteau, 2002, 320 p.

BALAU (S.). *Septante ans d'histoire contemporaine de la Belgique, 1815-1884*. Leuven, Société belge de librairie, 1890, 416 p.

BARTELOUS (J.). *Nos premiers ministres. De Leopold Ier à Albert, 1831 – 1934*. Brussel, J-M Collet, 1983, 407 p.

BELLEMANS (A.) *Victor Jacobs, 1838 – 1891*. Brussel, Albert Dewit, 1913, 763 p.

BECQUÉ (M.). *Le Cardinal Dechamps*. Leuven, Bibliotheca Alphoniana, 1956, 2 vol.

BEYEN (M.) en RÖTGER (R.). Het streven naar waardigheid. Zelfbeelden en gedragscodes van de volksvertegenwoordigers. In : In : GERARD (E.), WITTE (E.), GUBIN (E.) en NANDRIN (J.-P.) (eds.). *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003, pp. 337 – 384.

BOTS (M.). Laïcité et enseignement. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, 425 p.

CAMPÉ (R.). *Radioscopie de la presse belge*. Marebout, Verviers, 1975, 591 p.

CAMPÉ (R.). La presse libérale depuis 1846. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, 425 p.

CARDINALE (Iginio). *La Sainte-Siège et la diplomatie. Aperçu historique, juridique et pratique de la diplomatie pontificale*. Tournai, Desclée, 1962, 343 p.

COOLSAET (Rik). *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-2000*. Van Halewyck, Leuven, 2001, 725 p.

CORNELIS (Bert). Le Bien Public. Vaandeldrager van het ultramontanisme, 1853 - 1878. In: LAMBERTS (Emiel). *De Kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven, Kadoc, 1983, pp. 110 –159.

DE BAUW (Jean). *Le Saint-Siège et la Belgique 1830 – 1980 : chronologie des souverains pontifs, rois, nonces, ambassadeurs, évêques*. Rome, J. De Bauw, 1980.

DE BENS (E.). *De pers in België : het verhaal van de Belgische dagbladpers gisteren, vandaag en morgen*. Tielt, Lannoo, 2001, 455 p.

DE GROOF (R.). *Omnia instaurae in Christo : kerk, staat en onderwijs in België van 1830 tot 1919*. Brussel, VUB, 2003, 6dln.

DE MARCHI (G.). *Le Nunciature Apostoliche dal 1800 al 1956*. Roma, Sussidi eruditi, 1957, 281 p.

DENECKERE (Gita). De kerk in het midden. De koningen en de binnenlandse politiek. In : JANSSENS (G.) en STENGERS (J.) (eds.). *Nieuw licht op Leopold I en Leopold II. Het Archief Goffinet*. Brussel, Koning Boudewijn Stichting, 1997, pp. 129 – 150.

DENECKERE (Gita). *Geuzengeweld : antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831 – 1914*. Brussel, VUBPress, 1998, 223 p.

DE SMAELE (H.). Politieke partijen in de Kamer, 1830 – 1914. In : WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Brussel, VUBPress, 1997, pp. 131 – 158.

DESPY-MEYER (A.) (ed.). *Frère-Orban et le libéralisme politique*. Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2001, 102 p.

FRANQUEVILLE, de (B.). *Léon XIII et la Belgique pendant la lutte scolaire*. Revue Générale, t. XCII, pp. 795 – 816.

GARSOU (Jules). *Frère-Orban de 1857-1896*. Bruxelles, Editions L'Avenir, 1946, 119 p.

GARSOU (J.), OLSCHESKY (S.) en VAN LANGENDONCK (P.). *Leopold II. Zijn leven en zijne regeering, 1835 – 1905*. Brussel, Vanderlinden, 1905, 200 p.

GAUBLOMME (D.). Doctrinaires et progressistes au XIXe siècle. In : HASQUIN (H.) & VERHULST (A.) (eds.). *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Brussel, Centre Paul Hymans, 1989, 425 p.

GERARD (E.), WITTE (E.), GUBIN (E.) en NANDRIN (J.-P.) (eds.). *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003, 517 p.

GOBLET D'ALVIELLA (E.). *Esquisse d'un programme de réformes anticléricales*. Brussel, Muquardt, 1878, 32 p.

GUYOT de MISHAEGEN (G.). *Le Parti Catholique Belge de 1830 à 1884*. Brussel, Larcier, 1946, 207 p.

HAULLEVILLE, de (P.). *Les missions du Roi des belges auprès du Saint-Siège depuis 1830*. RG, 47 (1888) pp. 457-515.

JANSSENS (J.). *De Belgische Natie viert. De Belgische Nationale feesten 1830 – 1914*. Leuven, Universitaire Pers, 2001, 269 p.

LAMBERTS (Emiel). *De Kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven, Kadoc, 1983, 361 p.

LAMBERTS (Emiel). *Kerk en Liberalisme in het bisdom Gent (1821 – 1857)*. Leuven, Universitaire Uitgaven, 1972, 508 p.

LERMYTE (J-M) *Voor de ziel van het kind. De schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare, 1878 – 1887*, Brugge Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, 291 p.

LORY (Jacques). Frère-Orban et l'enseignement public. In : DESPY-MEYER (A.) (ed.). *La Belgique au temps de Frère-Orban*.

LORY (Jacques). *Libéralisme et instruction primaire, 1842-1879. Introduction à la l'étude de la lutte scolaire en Belgique*. Leuven, Université de Louvain, 1978, 2 vol.

LUBELSKI-BERNARD (Nadine). *Léopold II et le cabinet Frère-Orban (1878-1884); correspondance entre le Roi et ses ministres*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1983, 1263 p.

LUBELSKI-BERNARD (Nadine). Frère-Orban, chef du Cabinet. In : DESPY-MEYER (A.) (ed.). *La Belgique au temps de Frère-Orban*.

LUYKX (Theo). *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden*. Brussel, Elsevier, 1964, 559 p.

SIMON (A.). België van 1848 tot 1865. In : Algemene Geschiedenis der Nederlanden, *Het liberaal getij, 1840 – 1885*, deel X, pp. 105 – 142.

SIMON (A.). België van 1865 tot 1884. In : Algemene Geschiedenis der Nederlanden, *Het liberaal getij, 1840 – 1885*, deel X, pp. 143 – 173.

SIMON (A.). *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1909*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1955, 281 p.

SIMON (A.). *L'Hypothèse libérale en Belgique. Documents inédits, 1839 - 1907*. Brussel, Faculté Universitaire Saint-Louis, 1956, 381 p.

SIMON (A.). *Instructions aux nonces de Bruxelles, 1835-1889*. Brussel, Institute historique belge de Rome, 1961, 227 p.

SIMON (A.). *Réunions des évêques de Belgique, 1839-1883. Procès-verbaux*. Leuven, Editions Nauwelaerts, 1961, 173 p.

SOETE (J.L.). Les catholiques et la question du programme. In : LAMBERTS (E.), LORY (J.) (eds.). *De machtswissel van 1884 in België*. Brussel, colloquium, 1986, pp. 45-68.

TERLINDEN (Charles). Histoire politique intérieure. In : *Histoire de la Belgique contemporaine, 1830-1914*. Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1929, 607 p.

TYSSENS (Jeffrey). *Om de schone ziel van 't kind : het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1998, 212 p.

TYSSENS (J.) en WITTE (E.). *De vrijzinnige traditie in België*. Brussel, VUBPress, 1996, 167 p.

VAN DE MEERSCHE (Paul). *Internationale Politiek 1815-1945. Overzicht en Interpretaties*. Leuven/Amersfoort, Acco, 1998, 331 p.

VAN DER VORST – ZEEGERS (J.). *Le Journal de Bruxelles de 1871 à 1884*. Leuven, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 1965, 315 p.

VAN ISACKER (K.). *Herderlijke brieven over politiek, 1830 – 1966*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963, 204 p.

VAN ISACKER (K.). *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde*. Antwerpen, Standaard, 1955, 303 p.

VAN LEYNSEELE (Henry) en GARSOU (Jules). *Frère-Orban. Le crépuscule 1878-1896*. Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1954, 219 p.

VAN ZUYLEN (P.). *La Belgique et le Vatican en 1879*. In : *Revue Générale belge*, 1954, augustus : pp. 1707 – 1735, september : pp. 1901 – 1916, oktober : pp. 2062 – 2082, november : pp. 65 – 86.

VERHAEGEN (Pieter). *De Schoolstrijd in België*. Zottegem, Eylembosch&Dupon, 1906, 220 p.

VIANE (Vincent). *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859) : catholic revival, society and politics in 19th-century Europe*. Brussel, Belgisch Historisch Instituut te Rome, 2001, 647 p.

VILLANI (Pasquale). *L'età contemporanea*. Bologna, Il Mulino, 1983, 795 p.

WAGNON (Henri). *Concordats et droit international*. Leuven, Universitas Catholica Lovaniensis, 1935, 441 p.

WILBAUX (Leopold). *La question du Vatican au point de vue du droit à la représentation diplomatique*. Bruxelles, 1879, 49 p.

WILLEMARCK (Luc). *De Diplomatie van de Heilige Stoel onder Paus Johannes Paulus II*. Brussel, VUBPress, 2002, 124 p.

WILS (L.). *De katholieke partij in de 19de eeuw; organisatie, programma, aanhang*. In : LAMBERTS (E.), LORY (J.) (eds.). *De machtswissel van 1884 in België*. Brussel, colloquium, 1986, pp. 67-97.

WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Brussel, VUBPress, 1997, 478 p.

WITTE (E.). *Media en politiek*. Brussel, VUBPress, 2002, 247 p.

WITTE (E.) en CEULEERS (J.). *De parlementaire verslaggeving in en over de Kamer*. In : GERARD (E.), WITTE (E.), GUBIN (E.) en NANDRIN (J.-P.) (eds.). *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003, pp. 311 – 334.

WITTE (E.). *Politiek en democratie*. Brussel, VUBPress, 1998, 366 p.

WOESTE (Charles). *Échos des luttes contemporains(1895 – 1905)*. Brussel, Société belge de librairie, 1906, 2dln.

L'Orthodoxie et la Constitution belge. In : *Revue Générale*, aug. 1878.